

A photograph of a dirt road winding through a grassy field under a blue sky with scattered clouds. A small white cross is visible on the horizon in the distance. The photo is mounted on a page with handwritten text in Latin script.

Consiliario, quia tamen Palatinarum Regalium Vice-Dicatori
et Sacro Regni Hungariae Prone Fiscali insinuat, ac
ex Parte Illius Regis, Perilluosi ac Generoso Domino M.
Jacele Balas de Hajdunapolya Tokaj et Tarczal
Dominiorum Procuratore Fiscali, ex Parte vero Partium
H. Perilluosi Hajdunapolya, et Tarczal, et Tarczal Nagy ab,
as Tabula Hajdunapolya, et Tarczal, et Tarczal per
Inclitum, Hajdunapolya, et Tarczal, et Tarczal
com. ar. entibus, item Inclitibus et Inclitibus P. Sessionis Sicut
Mihaly et Buid, Nec non ex Parte Tarczal, et Tarczal
Depuratis Privilegiatis Hajdunapolya Oppid. Nani, Pruden,

Halmok könyve

Fejezetek Hajdúnánás kurgánjainak történetéből

Pásztor Éva

Halmok könyve

Fejezetek Hajdúnánás kurgánjainak történetéből

NÁNÁSI FÜZETEK
34.

Pásztor Éva

Halmok könyve

Fejezetek Hajdúnánás kurgánjainak történetéből

Hajdúnánás, 2022

A borítón Szentmihály (a mai Tiszavasvári egy része) és Tedej közötti
határjárás egy részlete látható 1770-ből
(SZSZBML IV.A. 9/l. fasc.1. No. 2.),
valamint a Tedeji-templomhalomról készült fotó
(a szerző felvétele, 2018).

A hátoldalon lévő fotó Hlad Veronika felvétele.

Kiadó:

Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény
Hajdúnánás, Bocskai utca 12–14.

Lektorálta:

DR. BEDE ÁDÁM, PhD, régész
BUCZKÓ JÓZSEF, muzeológus, címzetes múzeumigazgató
DR. DANI JÁNOS, PhD, régész

Technikai szerkesztő: Stallenberger Éva

ISSN: 0237-8132

ISBN: 978-615-80741-9-3

A kötet megjelenését támogatta:

Nyomdai munkálatok:

Micropress Digitális és Ofszet Nyomda, Mályi

Készült: B/5 formátumban, 300 példányban.

© Pásztor Éva, 2022

Tartalom

Előszó	9
1. A <i>halom</i> és a <i>halomnév</i> fogalmakról	13
2. A település határának halomkutatása	22
3. A halomkutatás forrásai	27
4. Az adattár felépítése	32
5. A halmok adattára	36
<i>Bába-halom</i>	36
<i>Büdös-halom</i>	37
<i>Cseh-halom</i>	38
<i>Deák-halom</i>	40
<i>Dinnyés-halom</i>	41
<i>Dombszeg-halom</i>	42
<i>Fekete-halom</i>	43
<i>Fürj-halom</i>	46
<i>Jankó-halom</i>	48
<i>Kakas-halom</i>	49
<i>Király-domb</i>	50
<i>Kis-Dombszeg</i>	53
<i>Kis-Fekete-halom</i>	54
<i>Kis-Lopó-halom</i>	55
<i>Kis-Süldős-halom</i>	55
<i>Kis-Szállás-halom</i>	57
<i>Kosár-halom</i>	58
<i>Köves-halom</i>	60
<i>Lopó-halom</i>	62
<i>Lyukas-halom</i>	63
<i>Mézesmáj-halom</i>	66
<i>Pap-halom</i>	70
<i>Rác-domb</i>	71
<i>Rothadt-halom</i>	72
<i>Szállás-halom</i>	74
<i>Tedeji-templomdomb</i>	75

<i>Utas-halom</i>	77
<i>Vágott-laponyag</i>	79
<i>Vidi-halom</i>	79
<i>Vörös-halom</i>	82
<i>Zajgató-halom</i>	83
<i>Zöld-halom</i>	85
6. Mondaváltozatok egy halom keletkezéséről:	
a <i>Rác-domb</i> története	88
Irodalom	97
Az adatközlők névsora	110
A halmok térképi koordinátái	112

*Ajánlom ezt a könyvet legfontosabb kútforrásainknak, az adatközlőknek
és közülük azok – különösen apai nagymamám – emlékének,
akik már nem lehetnek velünk.*

Férjemnek, Viktornak.

Előszó

*„Ha félmengyek a Tedeji halomra
Onnet nízem mére legel a guja
Válogatom a jóvát az ökörnek,
Eladom a pesti kereskedőnek.”*

pásztornóta, részlet

gyűjtötte KISS ESZTER (1929: 189)

Közismert, hogy a helynevek a föld felszínének természetes egységeit, a patakokat, a kiemelkedéseket stb. (*Köves-patak, Meleg-ér, Büdös-domb* és így tovább), illetve az ember letelepedésének, tevékenységének a nyomait (*Nagy-szántó, Bika-legelő, Piac utca*) nevezik meg. Az egyes települések határában fekvő helyek nevei többnyire természetes névadás révén jöttek létre, ami azt jelenti, hogy a névadó a hely valamilyen jellemző tulajdonságát, valamilyen ott zajló eseményt vett alapul, ennél fogva a helynév szoros kapcsolatban van a tájjal. Ez a fajta koherens egység a települések belterületén lévő helyek (például utcák, terek) neveinek esetében vagy nincs meg vagy kevésbé jellemző. A természetes névadással szemben ugyanis ezek a hivatali névadás, azaz önkényes döntés révén születnek meg, a név és a megnevezett között gyakorta semmilyen kapcsolat sincs. A hivatalos fórumokon (például utcanévtáblán) használt nánási *Arany János utca* név jól példázza ezt a jellegzetességet. A költőnek ugyanis nincs köze az utcához (nem járt ott stb.). Előfordulhat ugyanakkor, hogy a név és a nevezett között van szerves kapcsolat, például az előbb említett utca a nép ajkán *Horváth köz*-ként ismert, mivel egy *Horváth* nevű ember háza állt a sarkon.

A fentiekből is jól érzékelhető a helyneveknek az a jellegzetessége, hogy hajdani történeti, gazdasági, kulturális mozzanatokat őrizhetnek meg. Éppen ezért egy-egy hely eredetének megismeréséhez, nevének

felfejtéséhez sokrétű történeti, földrajzi stb. ismeretanyagra van szükség. A településen lakók többsége ismeri például a *Csepűs-szőlő* helynevet, amelynek nyelvjárási *csepűs* névrésze a 'kócos, szöszös kender vagy lenhulladék; csepű' jelentésű szó (ÚMTSz. *csepűs*), ami arra utal, hogy a területen eredetileg kendert dolgoztak fel, annak megmunkálása során keletkező hulladékot ott is hagyták (vö. BUCZKÓ 1992: 12). A *szőlő* 'szőlőskert' jelentésű helynévi utótag ugyanakkor arra világít rá, hogy valamikor ebben a funkcióban használták a területet, ezt különben a történeti adatok alá is támasztják. Gyakran az adott helynév olyankor is használatos, amikor az általa megjelölt helyet már másra hasznosítják, a *Csepűs-szőlő* néven emlegetett területet például már nem kifejezetten szőlőskertként vagy nem kender feldolgozásához.

Ezek a helynévhasználati, névszerkezeti folyamatok rendkívül izgalmas kérdéseket vethetnek fel. Egészen fiatal koromban még nem a helynevek, hanem általánosságban a helytörténeti írások foglalkoztattak Hajdúnánás vonatkozásában. Később aztán a település helyneveivel, azoknak is inkább a nyelvi alkatával kezdtem behatóbban foglalkozni. Ezek tárgyköréből kerültek ki tanulmányaim egyes témái is, végül szintézisként a doktori értekezés, amely Hajdúnánás határnévanyagát a korai időktől kezdődően egészen napjainkig tartalmazza (*Hajdúnánás határneveinek névrendszertani vizsgálata*. Kézirat. Debreceni Egyetem. Debrecen, 2013).

A település határában lévő helyek közül hozzám mindig is a halmok álltak közel. Legfőképpen azért, mert ezekhez a magányosan álló kiemelkedésekhez olyan sokféle (kincskeresésekkel, boszorkányokkal, háborúkkal stb. összefüggő), érdekes történet kapcsolódik, amelyek a szűkebb közösség, a város lakóinak közös múltjáról árulkodnak. Régóta fontolgattam tehát, hogy a halmokról közreadok egy olyan kötetet, amelyben a lehetőség szerinti legteljesebb anyagot összegzem a kiemelkedések jelenlegi környezeti állapotával, a vonatkozó történeti, régészeti, földrajzi adatokkal, valamint a hozzájuk fűződő történetekkel, neveik eredetére vonatkozó információkkal egyetemben, kísérletet téve azok lehetséges keletkezéstörténetének felfejtésére is. Fontosnak tartottam, hogy ezt az adattárat a kiemelkedések különböző korokból származó, vizuális megjelenítésének minél sokoldalúbb bemutatásával is

szemléltessem. Ennek megfelelően a kötet tartalmazza a 18–19. századból való történeti térképek egy-egy részletét, jelenkori fotókat, valamint drónnal készített légi felvételeket is.

A könyvben elsőként a *halom* és a *halomnév* fogalmakat járom körül, majd szűkebb térségünkre fókuszálva a település határában lévő halmok kutatástörténetéről, a halomkutatás forrásairól is szólok. Ezeket a kérdésköröket követi az egyes halmok betűrendbe sorolt adattára. A kiemelkedések közül a *Rác-domb*-ról külön fejezetben is írok, hiszen ehhez olyan sokféle mondaváltozat kapcsolódik, amelyeknek a szóban forgó szócikkben való szerepeltetése szétfeszítette volna annak kereteit. A kötet végén az adattárban lévő összes mai és elpusztult halom határbeli elhelyezkedését mutató térképmelléklet (és ahhoz tartozó koordináta-lista) áll.

Az írás megszületéséhez nagyban hozzájárult DRAVICZKY IMRE munkássága, akinek kéziratai, valamint nyomtatásban megjelent írásai egészen fiatalon keltették fel az érdeklődésemet a helytörténet iránt. Köszönet illeti a lektorálásért BEDE ÁDÁM és DANI JÁNOS régészeket és BUCZKÓ JÓZSEF muzeológust. Köszönettel tartozom továbbá PECSMÁNY PÉTERNEK, a Miskolci Egyetem Földrajz–Geoinformatika Intézet tudományos munkatársának a térképmelléklet gondos összeállításáért, HARANGI MÁRIÁNAK, aki a halmokról készített fotóanyagot, valamint MOLNÁR ZSOLTNAK a kötet drónfelvételeiért.

Hajdúnánás, 2022. július 15.

A szerző

1. A *halom* és a *halomnév* fogalmakról

1. A halmok régóta állnak a tudományos érdeklődés középpontjában, korábban elsősorban a régészek tettek jelentős lépéseket eredetük és egykori funkcióik megállapítására. Egyúttal bizonyos tájegységek, települések területein fekvő halmok felmérését is elvégezték. Kataszterezték például a Hajdúság, Bihar (ZOLTAI 1938, M. NEPPER–SÖREGI–ZOLTAI 1980), a Kunság (PÁLÓCZI 1994), Szentes és környékének vagy legutóbb a Közép-Tiszántúl (a Körös–Maros vidékének), a Tisza-zug és Körösszög halmait (BEDE 2008, 2016, 2019). Ezeket a különleges kiemelkedéseket a régészek mellett a biológusok, az ökológusok, a tájgazdálkodási szakemberek is megvizsgálták sokféle (talajtani, kultúrtörténeti, botanikai, geomorfológiai, tereptani) szempontból (DEÁK 2018). Az újabb korok kutatásait főként az 1996. évi LIII., a természet védelméről szóló törvény megalkotása lendítette föl, amely a halmok megóvásának törvényi keretet biztosított.¹ A Természetvédelmi Hivatal irányításával az ún. Kunhalom-program is elindult, amely a meglévő halmoknak terepbejárás révén nyert alapvető adatait (elhelyezkedését, állapotát stb.) gyűjti össze és rögzíti adatbázisban (TÓTH A.–TÓTH Cs. 2004: 171–172).

2. De mit is tekinthetünk valójában halomnak? Ha ezt a kérdést a különféle tudományok, tudományterületek felől közelítjük meg, akkor azt találjuk, hogy jelenleg nincs egységes álláspont a szakemberek között. A biológus, ökológus TÓTH ALBERT definíciója szerint a halmok mesterségesen keletkezett, a térszínből érzékelhetően jól kiemelkedő magaslatok, amelyek keletkezési koruktól, funkciójuktól, földrajzi fekvésüktől függetlenül „halomszerű” formakincsei a síksági tájnak. E meghatározás alapján a természetes képződmények (például a bucka, a laponyag stb.) nem tekinthetők halomnak éppúgy, mint az újonnan keletkezett mesterséges dombok (például téglagyári bányadombok,

¹ Magyarország ma érvényben lévő törvényei (24/1991. Országgyűlési törvény, 3515/1991. számú Kormányhatározat) alapján minden halom természetvédelmi és örökségvédelmi szempontból kiemelten védett területnek számít. Bármilyen célú bolygatása hatóságilag tilos, törvénybe ütköző és büntetendő cselekedet.

meddőhányók stb.) sem (vö. TÓTH A. 2004: 9). Ezzel az alapvetően tájszemléletű meghatározással szemben a régészek meglehetősen kritikusak, hiszen szerintük egyrészt az nem veszi figyelembe a halmok korát, az egyes funkciókat sem, ami azért fontos, mert enélkül egy játszótéri domb és lödomb is halomnak tekinthető. Másrészt a fenti definíció mindössze két kritériumot (*mesterséges és halomszerű*) határoz meg, ez utóbbi túlságosan szubjektív megszorítás és maga a fogalom-meghatározás is csak a síksági tájra korlátozza ezeknek a kiemelkedéseknek a jelenlétét (BEDE 2016: 15–16).

A régészeti terminológia ezeket figyelembe véve meglehetősen jól körülírja az egyes halomtípusokat azok kora és eredete, valamint építéskori funkciói alapján. Az őskori, valamint a későbbi, keleti eredetű halomsírokra a *kurgán*-t, az újkőkori vagy bronzkori lakóhalmokra a *tell*-t, többnyire az újkorban keletkező tömegsírokra a *testhalom*, a középkori épületek (templomok vagy kisebb erődítmények) magasztását szolgáló halmokra a *motte* kifejezéseket alkalmazzák, általános értelemben és használat során pedig a *halom* terminust javasolják.² Lényeges szempont tehát, hogy ezek a típusok mind mesterségesen létrehozott kiemelkedéseket jelentenek (i. h.).

A bennünket közelebbről érdeklő, a településünk kapcsán releváns őskori és későbbi, keleti eredetű halomsírok, a *kurgánok* a Kr.e. 4. évezred végétől a Kárpát-medencébe bevándorló (jelenleg etnikumhoz nem, csak kultúrához köthető) népcsoport jellegzetes temetkezési helyei, mesterségesen emelt kiemelkedések voltak. A tiszántúli halmok legnagyobb része is ehhez, a késő rézkortól a kora bronzkorig (Kr.e. 3300–2500) a kelet-európai (közép-ázsiai) eredetű, ún. sztyeppe öv területén kialakuló, nagyállattartó Jamnaja-kultúrához (vagy más néven a gödörsíros kurgánok népéhez) kapcsolható (DANI–HORVÁTH 2012). (Meg kell említeni azonban, hogy a római korban az Alföldön élt szarmaták is nagy számban építettek kurgánokat, ahogyan erre Hajdúnánás határában is akad példa, ehhez lásd DANI et al. 2017: 137–150).

² A halmok megnevezésére a mindennapi szóhasználatban általánosan elterjedt *kunhalom* megjelölés helytelen (és tudományos szempontból meglehetősen félrevezető és káros), hiszen az effajta kiemelkedések keletkezése nem a kun etnikumhoz köthető, azokat nem ők emelték.

Ezeket aztán később más népek is felhasználták temetkezési hely gyanánt, illetve akár más funkcióban, például középkori templomok építéséhez, őrhelyként stb. is (M. NEPPER 1991: 41, BEDE 2016: 12).

Bár a halmokat jellegzetesen valóban az Alföld tájegységével szokás összefüggésbe hozni (véltetően a sík területből való igen szembetűnő kiemelkedésük révén), de ténylegesen más, hegységperemen, dombokkal szabdaltségekben is előfordulnak, így például Somogyban, Borsod–Abaúj–Zemplén vidékén vagy éppenséggel Hevesben, bizonyos esetekben más halomépitő kultúrákhoz köthetően is (SZEGVÁRI 2004: 109–116, TÓTH Cs. 2004: 130–131). Noha a magyar nyelvterület egészére erre vonatkozóan komplex helynévtudományi vizsgálat még nem készült, az azonban körvonalazódni látszik, hogy a hegyekben gazdag területeken a középkorból jócskán adatolhatóak a *halom* szót magában foglaló helynevek (vö. RESZEGI 2011: 88), ugyanakkor azoknak a neveknek a használata, amelyek *halom* névrészt tartalmaznak, mégiscsak az Alföldön mutatnak nagyobb megterheltséget (HEFTY 1911: 208).

3. Annak meghatározása, hogy mit is tekinthetünk *halom*-nak a fenti, a régészetben használt elkülönítéseknek köszönhetően egészen egyszerűnek tűnik. Az ezt a tudományt nem művelő, ahhoz nem értő laikusként azonban már annál nehezebb a különféle kiemelkedés-típusok szétválasztása. Régészeti szemléletű terepbejárás, tisztázó feltárás nélkül ugyanis nem könnyű feladat megállapítani és igazolni egy-egy kiemelkedés elsődleges, eredet szerinti funkcióját, azaz azt, hogy vajon azt a korai időkben temetkezés céljára emelték-e. Településünk kapcsán ebből a szempontból viszonylag szerencsés helyzetben vagyunk, hiszen a kétezres években több régészeti ásatás is történt a határban. A Lyukas-halomról például sokáig csupán azt tudhattuk, hogy megye- és településválasztó határhalmként funkcionált hosszú időn keresztül Nánás és a szomszédos Szentmihály (a későbbi Tiszavasvári része), illetve Hajdú és Szabolcs megyék között. A régészeti feltárásának köszönhetően viszont igazolódott, hogy eredetileg Kr. e. 3010–2850 között temetkezési céllal emelték (erről lásd részletesebben a *Lyukas-halom* címszó alatt).

Általánosságban az a jellemző, hogy a halmok funkciói az idők során folyamatosan változhattak. Nem ritkán fordul elő, hogy az egy időben sírhalomként szereplő kiemelkedés utóbb határpontként kerül elénk, vagy például az egykor temetkezési céllal emelt kurgánt utóbb ismét temetkezésre használják stb. Ráadásul ezeket a különféle funkciókat a kiemelkedés neve nem is mindig tükrözi, az egyes funkcióváltozásokat nem követi le azonnal.

Abban, hogy jelen kötetben mely kiemelkedéseket szerepeltetem, mit tekintek halomnak, szaktudásom irányultságának megfelelően a nyelvészeti–toponímiai megközelítést érvényesítettem és csupán azokat a halmokat vizsgálom, amelyek helynevet viselnek és helyileg beazonosíthatók. A könyv célja nem egy szigorúan vett régészeti kataszter, ebből a szempontból nem törekszik teljességre, hiszen nevet nem viselő kis kurgánokra (amelyek a régészek által használt regiszterekben számon vannak tartva) nem utalok. A vizsgált területen a régész szakemberek ugyanis sokkal több egykori kurgánt tartanak nyilván, sőt ezek száma az újabb kutatási módszerek (régészeti célú geofizikai kutatás, magneto-méteres felmérés) elterjedése miatt a jövőben várhatóan a többszörösére fog nőni (DANI et al. 2017: 148).

Mindezeket figyelembe véve, a helynevek felől közelítve halomnévnek tartom azt az élőnyelvi és/vagy történeti helynevet, amelyet 1. a névhasználók maguk is halom, azaz 'kisebb kiemelkedés' megnevezésére használják. Olyanokra, melyeknek alakja ovális, kúpszerű vagy félgömb alakú, méretük 50–90 méter, magasságuk 5–10 méter közötti (volt), illetve 2. régi, történeti helynevek esetében azokat, amelyek akár csak egyetlen egyszer is *halom*, *domb*, *hegy*, *laponyag*, *templomhalom*, *templomdomb* helynévi utótagokkal említődnek a forrásokban. Az efféle nevekkal megjelölt kiemelkedéseket a régi térképeken pillacsíkozással és/vagy magasságjelöléssel ábrázolták. Régészeti szempontból elképzelhető, hogy ezek mindegyike klasszikus értelemben vett őskori vagy későbbi, keleti eredetű halomsír, kurgán. Ezekhez még a testhalmot is szerepeltetem az adattárban, ugyanis maga a *testhalom* elnevezés a néphagyomány körében az olyan (feltételezhetően nem tömegsírt rejtő) kiemelkedések megnevezésére terjedt el, ahol a laikusok valamilyen csontmaradványt találtak. Ez aztán összekapcsolódhatott

egy helyi történelmi eseménnyel, legendával (a település kapcsán ilyen például a Rác-domb). A kurgánok (a szó szoros értelemben véve) valóban testhalmok akkor is, ha csak egyetlen centrális temetkezésük van, de nem tömegsírok (DANI JÁNOS szíves közlése).

A *halom* mint fogalom megnevezésére a *halom*, a *kiemelkedés* és ritkábban a *kurgán* terminusokat használom. A továbbiakban a kérdéses esetekről ejtek szót.

4. Laponyag, hát, hegy. Vizsgálódásaim körébe (és így az adattárba is) a *laponyag* utótaggal rendelkező neveket is bevontam. Ezek jelölhetnek mesterséges (egykor szokványos méretű) kurgánokat, amelyeket utóbb a természetes erózió vagy az emberi tevékenység ellapított.³ A helyiek a *halom* szinonim, azaz azzal egyenértékű formájaként használják, a *laponyag* névrészt tartalmazó helynevek kivétel nélkül *halom* utótaggal is előfordulnak (például *Süldős-laponyag* ~ [*Kis-*]*Süldő-halom*), azaz a népnyelv ilyen értelemben sem tesz különbséget közöttük.

Az adattár készítésekor a *hát* névrészt tartalmazó helyneveket nem vettem figyelembe, hiszen ezek hosszan elnyúló (egykori) kiemelkedéseket neveznek meg, a település kapcsán ilyenek például az *Akasztó-hát*, a *Békás-hát*, az *Elő-hát* stb.

A halmok közül a *Zajgató-halom* előfordul *hegy* utótaggal is. A *hegy*-nek helynevek utótagjaként való használata az Alföldön is elterjedt, a néhány méteres dombokat is megnevezik ezzel a földrajzi köznévvel. A Tiszántúlon *hegy*-ként főként a szőlőhegyeket jelölik meg (HEFTY 1911: 210), de településünk vonatkozásában ez nem jöhet számításba. Esetünkben inkább arról van szó, hogy a *hegy*-nek a fentínél speciálisabb 'vizenyős, mocsaras területből kiemelkedő kisebb domb, halom' jelentésével számolhatunk (vö. NEMES 2005: 88), mivel a Tisza szabályozása előtti időkben ez a terület meglehetősen mocsaras volt.

³ A nyelvjárási *laponyag* a régiségben a helynevek részeként nem fordul elő, a történeti-etimológiai szótár 1521-ből adatolja és a 'kisebb földkiemelkedés, alacsonyabb domb' jelentést kapcsolja hozzá (Ad monticulum *hatharlaponyaghalma* nominatum, TESz). A tájszótárban ennél speciálisabb, 'a környező alacsonyabban fekvő területből, árterületből, mocsárból kiemelkedő, rendszerint kör alakban szétterülő, enyhén lejtős oldalú, természetes vagy mesterséges, lapos domb, esetleg régi halomsír, kunhalom' jelentést olvashatunk (ÜMTSz.). A tiszántúli laponyag ma 'lapos halom' jelentéssel fordul elő (TORMA 2008: 273).

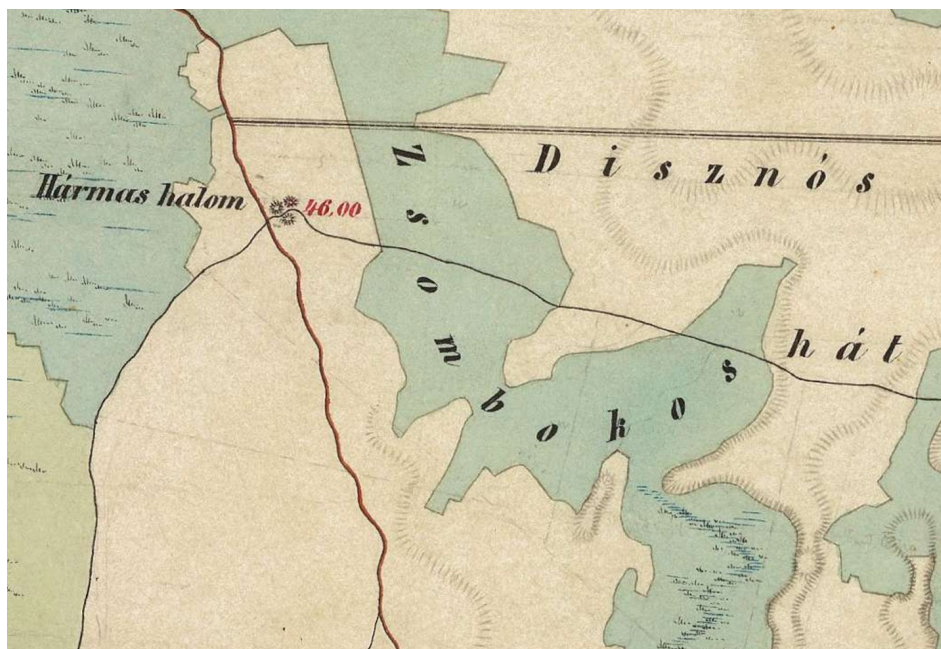
Másrészt a *Zajgató-hegy*-ként való említés esetleg az adott történeti forrás sajátossága is lehet (lásd erről bővebben a *Zajgató-halom* szócikket).

5. A határdombok. A régi korokban a települések közötti határokat a határpontok (és a közöttük húzódó képzeletbeli vonalak) képezték, amelyeket aztán a határjárások alkalmával az ún. határjárási levelekben (*litterae reambulatoriae*) rögzítettek, később pedig a térképezés elterjedésével térképeken jelenítettek meg. Az Alföldön határpontként többnyire a földből készült határjelet, a *hányást* használták, hiszen erre fa, erdő, egyéb tereptárgy kevésbé volt kéznél (TAKÁCS 1987: 77). A határdombok olyan kisebb átmérőjű (1–3 méter szélességű, 0,5–1,5 méter magasságú) mesterségesen kialakított földhányások voltak, melyeket a települések határán hánytak bizonyos távolságra egymástól, csúcsukba faragott követ is áshattak (BEDE 2016: 14). (Nánás vonatkozásában az egykori határdombok térképi ábrázolására lásd például a 3. képen a Pusztá templom is áthaladó vonal egyes pontjait.) Több falu határának találkozásánál több határdombot is emeltek, minden település a saját oldalán egyet, így három határ találkozásánál három, négyes határon négy dombot halmoztak föl és így tovább. Az elsődlegesen a határok elválasztását szolgáló határdombok tehát nem halmok, viszont az eredetileg temetkezési céllal emelt halmok utóbb betölthettek ilyen határpont-funkciót úgy, hogy ezek tetejére is kisebb földhányást, határdombot hánytak (i. h.). Esetlegesen feltételezhetjük, hogy a 18. századi történeti forrásokban a halmok nevei mellett felbukkanó latin helyfajtajelölő 'domb, halom' jelentésű *collis* és a 'kis domb' jelentésű *colliculum* közül eredetileg a *collis*-szal magára a halomra, *colliculum*-mal pedig a halom tetejére készített földhányásra utalhattak az okiratkészítők. Ennek igazolására vagy éppenséggel cáfolatára azonban további vizsgálatok szükségesek.

A fentiekre való tekintettel a halmok adattárában nem szerepeltetem a település nyugati határszélén fekvő *Keszegesi-határdomb*-ot (lásd DRAVICZKY 1990: 48), valamint az egykoron a település határain álló *Három-halom*, *Hármas-halom* és *Hármas-határdomb* helynevekkel megjelölt kiemelkedéseket sem. Ez utóbbiak valójában több halom összefoglaló megnevezései. A *Három-halom* három kiemelkedése közül az egyik a település (illetve annak egykori birtoka, Tedej), egy-egy pedig Szentmihály és Búd (a mai Tiszavasvári részei) határaiban feküdtek.

Az egykor a délnyugati határon álló *Hármas-halom* három dombja közül egy Nánás, egy Böszörmény, egy pedig Polgár határában állt (lásd 1. kép). A *Hármas-határdomb*-ot pedig Szentmihály (a mai Tiszavasvári egy része), Polgár és Nánás hármashatáránál hányták.

A *Három-halom*, *Hármas-halom* és *Hármas-határdomb*-féle helynevek nem specifikusak abban az értelemben, hogy ilyen szerkezetű helynévvel a magyar nyelvterületen másutt is találkozhatunk nem csak a régiségben, hanem az újabb korokban is, például 1315/1370/1752: ad 3 monticulos *Harumholm* (Lóna, HA. 2: 24), 1401: monticulos *Harumhalm* (Székelyhid és Tulogd, Zs. II/1: 122/1002), *Háromhalom* (Gáva, Kiss L. 1961: 114), *Három halom* (Hajdúdorog, M. NEPPER–SŐREGI–ZOLTAI 1980: 102), *Hármashalom* (Debrecen, BALKÁNYI SZABÓ 1865: 23), *Hármas-halom* (Hárskút, VeMFN. 4: 158), *hármashalom* (Jászfelsőszentgyörgy, SZMFN. 1: 75), *hármashalom* (Csepel-sziget, HAJDÚ 1982: 199), *Háromás-halom* (Kiskunfélegyháza, BKMFN. 1: 39), *hármashalom* (Jászszentlászló, BKMFN. 1: 60), *Hármas-határdomb* (Túrlicse, SZSZMFN. 2: 455), *Hármashatár-domb* (Szentki-

1. kép. A Nánás délnyugati határában lévő egykori Hármas-halom a 19. század első felében (MKFT., részlet).

rályszabadja, VeMFN. 4: 321), *hármás határ domb* (Sátoraljaújhely, Kováts 2008: 357), *Hármás-határ-domb* (Jászberény, SZMFN. 1: 89) stb.

Azonban nemcsak három, hanem kettő, négy vagy ezektől eltérő számú határdombok összefoglaló neveként is elterjedtek ezek a helynevek, például 1232>1347: ad duo monticula...vulgo *Kethalm* (Kesző, Gy. 2: 515), *Kettőshalom* (Debrecen, BALKÁNYI SZABÓ 1865: 27), *Kettős-halom* (Hajdúböszörmény, Balmazújváros, M. NEPPER-SŐREGI-ZOLTAI 1980: 93), *Kettős-halom* (Kunszentmárton, Szentés, BEDE 2008: 83) stb. Fontos megjegyezni azonban, hogy *Kettős-halom*, *Hármás-halom*-féle nevek előfordulnak nem határdombok neveként is, így hozzájuk nem feltétlenül kapcsolódik a településeket elválasztó funkció.

6. Bizonytalan adatolású halmok. A halmok adattárából hiányoznak azok a kiemelkedések is, amelyek csupán egy-egy történeti adattal szerepelnek és azonosításuk, egykori helyük megállapítása nehézségekbe ütközik. A *Bukrószénégető hegye* például egy Tóth Ilona nevű özvegy ellen folyó 18. század eleji boszorkányper tanúvallomásában tűnik fel nánási helynévként, közelebbi helymegjelölés nélkül. A helynek későbbi forrásokban nem akadtam nyomára.

A *Szántó-halom* ugyan lokalizálható (a mai Horgoló határrész területén állt egykoron), mivel egyetlen esetben adatolható és — a helymeghatározást segítő — térképen ábrázolt (1782–1785: *Szanto halom*, EKFT.), de később ennek sem leljük nyomát. (A *Kis-Dombszeg* nevű halmot hasonló adatoltsággal mégis felvettem az adattárba, mert ugyan név nélkül, de azt későbbi térkép is föltünteti.)

Az első katonai felmérésen szereplő *Szántó-halom* adattal amúgy is nagy óvatossággal kell eljárunk, hiszen éppen településünk kapcsán van arra példa, hogy ennek a térképlapnak a készítője egy-egy kiemelkedést nem megfelelő helyen ábrázolt (lásd ehhez a *Király-domb* szócikkben írottakat). A bizonytalanságok miatt a település halmjai között nem szerepeltetem. Ugyancsak nincsenek benne azok a halmok sem, amelyekből a régi térképek szerint bizonyíthatóan több is volt egymás közelében, de neveiket a források nem őrizték meg. Egy vagy több ilyen domb volt például a *Dinnyés-halom*, a *Mézesmáj-halom* és a *Fürj-halom* szomszédságában.

A sokak által ismert újkori, mesterséges *Cél-domb* nevű kiemelkedésről sem szólok, mert azt a 20. században építették. A Bel-legelőn lévő domb lényegében a két világháború között kialakított lőtérén kapott helyet, a helybeliek szerint a 2. világháború után a rendőrség és a munkásőrség gyakorlatozó helye volt (vö. DRAVICZKY 1990: 58).

2. kép. A Szántó-halom a 18. század végén (EKFT., részlet).

2. A település határának halomkutatása

1. Talán nem véletlen, hogy a korábbi évtizedekben a település halmait fokozott érdeklődés övezte. Felmérésük, kataszterezésük több esetben is megtörtént, egyes kiemelkedéseket pedig a kétezres években részletes régészeti kutatásnak is alávetettek. Mindezek és a történeti források (például térképek, összeírások stb.) jobb hozzáférhetősége miatt is szükségessé vált, hogy újra sorra vegyük őket. Mielőtt azonban Hajdúnánás halmait bemutatnám, érdemes néhány szót szólni a határ kiterjedéséről, az ugyanis az idők során folyamatosan változott.

2. A magyar nyelvterületen az elmúlt évszázadok alatt jelentősen átalakult a településhálózat. Ez többek közt azt jelenti, hogy a lakott helyek a régiségben jóval sűrűbben helyezkedtek el, mint napjainkban. A középkori magyar települések pusztulásának viszonylag jól körülhatárolható időbeli viszonyai vannak. Egyes falvak már a 13. században megsemmisültek, tömegével azonban majd csak a 14–15. században pusztásodtak el, míg mások viszonylag életképesek maradtak akár egészen a 16. századig (SZABÓ I. 1966: 185). Ez a folyamat a magyar nyelvterület térségeit nem egyenlő mértékben érintette, a tájegységek közül az Alföld és a Dunántúl vidékei estek ennek inkább áldozatul. A jelenség okaként a háborús pusztításokat (például a tatárjárást, majd a 15–16. századi török inváziót és fennhatóságot), a gazdaság rendszerének fokozatos átalakulását, a különféle demográfiai hatásokat jelölhetjük meg, amelyek közül akár több tényező is befolyásolhatta egyidejűleg egy-egy térség településhálózatának formálódását.

Ha bármilyen újkori térképre tekintünk, az Alföld nagy területének egyes részein kiterjedt fehér foltok mutatják a falupusztulás mértékét. Hajdú-Bihar megye egész északi fele például ma lényegében mindössze három település (Böszörmény, Dorog, Nánás) határából áll egybe. Az Alföld és a megye vonatkozásában sem volt ez mindig így, ám az egykor sűrűn fekvő, középkori falvak pusztulásukat követően teljesen beolvadtak egy (vagy akár több) szomszédos település határába, ahogy ez a hajdúvárosok esetében is megtörtént, kialakítva ezzel a mai településhálózatot. Az is igaz persze, hogy a ritkább településhálózat

létrejöttében több tényező, így például a természeti környezet is közrejátszott. A mai Hajdú-Bihar megye (és így Nánás) nyugati térségét is gyakran öntötte el a Tisza árja még a folyó szabályozása előtti időben, ahogyan azt a 18. századi térképek szemléletesen mutatják.

3. Hajdúnánás közigazgatási határa egykor jóval kisebb volt a maiénál. Napjaink nagy kiterjedésű külterülete valaha bizonyíthatóan négy középkori település, *Nánás*, *Tedej*, *Varjas* és *Vid* határának egy részéből tevődött össze. Egyes történészek még feltételeken ide helyezik a középkori *Süldő* falut, *Kajántelkét*, a 14–15. században adatolható *Simonegyházát*, a 15. századi oklevélben felbukkanó *Nagynádfenék* és *Zöldhalom* nevű birtokokat, *Csehit* és *Pród* egy részét is.⁴ Ezeknek a falvaknak a kapcsán azért számolhatunk nagyfokú bizonytalansággal és azzal, hogy a kutatók között nincs is egyetértés a kérdésben, mert a térségre vonatkozó korai, írott, okleveles források és az erre vonatkozó szisztematikus régészeti kutatások is szinte teljesen hiányoznak.

A középkori Tedej és Vid faluhelyei sem a jelenkori helyükön feküdtek, a régi Tedej a maitól nyugatra 4–4,5 km-re, Vid pedig jelenlegi helyétől szintén nyugatra 5–6 km-re állt. Igaz, ezek módszeres feltárására sem került eddig még sor, középkori templomaik viszont azokon a helyeken épültek fel, így egykori faluhelyeiket is vélhetően azok közvetlen környékén kell keresnünk. Hajdúnánás határa lényegében 1642 óta azonos volt a maival, 25 962 hektár napjainkban.⁵

⁴ A település határába olvadt egykori (vagy feltételezett) falvakról az alábbi szakirodalom nyújt tájékoztatást: H. FEKETE 1959a, 1959b, MÓDY 1973, NÉMETH 1997, NÉMETH é.n. *Nagynádfenék*, *Simonegyháza*, *Zöldhalom*, PÁSZTOR 2008: 218, ZOLTAI 1905, 1926. NÉMETH PÉTER az 1997-ben megjelent könyvében *Kaj(d)ántelkét* a mai balmazújvárosi határba, a *Gajdán-* vagy *Kajdán-halom* környékére helyezi, *Csehit*-t Hajdúhadház mai külterületéhez kapcsolja, *Simonegyháza* adatait pedig a Nyíregyháza határába olvadt *Sima(egyháza)* nevű birtokhoz köti (1997: 53, 102, 166–167). Újabb kutatásai alapján viszont *Pród* egykori határának egy részét és *Simonegyházát* is a nánási határhoz vonja, illetve *Csehit* ugyan a régi Búd és Szentmihály (a mai Tiszavasvári) határába olvadt településnek tartja, de szerinte (a nánási *Cseh-halom* helynév miatt) az átnyúlhatott az itteni határba (NÉMETH é.n. *Csehi*, *Pród*, *Simonegyháza*). *Csehi* középkori faluról lásd még jelen kötet *Cseh-halom* szócikkét is.

⁵ http://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=22406.
A letöltés dátuma: 2019. szeptember 9.

4. A település határában az első részletes kataszter szerint tizenhét halom található, a Bene-halom, Büdös-domb, Fekete-halom, Fürj-halom, Görög-halom, Kakas-halom, Kis-Süldős-halom, Kosár-halom, Köves-halom, Lopó-halom, Nagy-Vidi-halom, Rezes-halom, Rohadt-halom, Test-halom, Utas-ér-halom, Vörös-halom és a Zöld-halom (M. NEPPER–SŐREGI–ZOLTAI 1980: 106–109). Ezek közül azonban a Bene-halom, Görög-halom és a Rezes-halom tévesen szerepel településünk halmjai között, azok ugyanis a dorogi határban voltak. Az 1990-es években BUKA LÁSZLÓ tizenhat halmot számlált (1996: 28). A Kunhalom-program révén egybeállított országos adatbázis a település határában a 18. század közepén negyvennégy, 2001-ben tizenegy ilyen objektumot mutatott ki, azaz a fogyás mértékét 75%-ban határozta meg (TÓTH Cs. 2004: 133). A hajdúsági kunhalom kutatással összefüggésben a kétezres évek elején terepbejárást végeztek Hajdúnánás, Hajdúböszörmény és Hajdúdorog térségében, ez alapján Nánás vonatkozásában harmincnégy halomról tesznek említést a korábbi forrásokra és terepbejárásra hivatkozva, de végül csupán harminc halmot tartalmaz a kötet (HORVÁTH 2008: 10–11, 39). Ebben a felmérésben HORVÁTH TIBOR már dorogi halomként szerepelteti a Bene-halmot, a Görög-halmot⁶ és a Rezes-halmot is (amelyeket a fentebb említett, 1980-ban kiadott kataszter még Nánás határába helyezett). A korábbi kutatásokra alapozva a szerző elképzelése szerint tehát az alábbiak nánási kiemelkedések: anonim halom, Büdös-domb, Deák-halom, Dinnyés-halom, Fürj-halom, Jankó-halom, Kakas-halom, Kengyel-halom, Király-domb, Kis-Fekete-halom, Kis-Lopó-halom, Kis-Süldős-halom, Kosár-halom, Köves-halom, Lopó-halom, Lyukas-halom, Mézesmáj-halom, Nagy-Fekete-halom, Nagy-Vidi-halom, Pap-halom, Rác-domb, Rothadt-halom, Süldő-halom, Szálas-halom, Tedej-templom, Test-halom, Utas-ér-halom, Vágott-laponyag, Veres-halom és Zöld-halom (i. m. 39). Elhelyezkedése alapján az ebben a felmérésben szereplő anonim halom véleményem szerint Böszörmény mai közigazgatási határához tartozó *Nagy-Süldős-halom* nevű kiemelkedésével egyezik

⁶ Fontos megjegyezni, hogy ez a Görög-halom nem azonos a nánási határ egy időben *Görögszállás-halom* néven adatolt kiemelkedésével (lásd ehhez jelen kötet *Szállás-halom* szócikkét).

meg. A *Nagy-Süldős-halom* néven a böszörményi halmok között feltüntetett dombról viszont megjegyzi a szerző, hogy ugyan azt a korábbi források Böszörményhez tartozónak írják le, de az valójában Nánáshoz tartozik és *Süldő-halom* szócikként szerepelteti is a nánási halmok között (HORVÁTH 2008: 16–17, 27 és 36). A *Süldő-halom* szócikkben szereplő adatok és annak helyhez kötése viszont a Kis-Süldős-halomnak feleltethetők meg, amely valóban a nánási határhoz tartozik. A kataszterben szereplő *Kis-Süldős-halom* szócikkben pedig a szerző arról ír, hogy az mára nem azonosítható, a terepen egy jelentéktelen kiemelkedéssel veti egybe (i. m. 31). Meglátásom szerint a felsorolásban szereplő Rác-domb valójában a Cél-dombnak felel meg, az eredeti Rác-dombot a szerző a *Test-halom* szócikk alatt tárgyalja (i. m. 35 és 37). A Kengyel-halmot a Polgári út Kolbász-kanyarnál lévő, bal oldali tanya mögé helyezi (i. m. 30), ám ott nem jelölnek a források ilyen halmot, az általam megkérdezett adatközlők számára a feltételezett kiemelkedés és a halomnév is teljesen ismeretlen.

Az eseti tévedésektől eltekintve vajon mi okozhatja az egyes felmérések közötti számszerű eltérést? Arra már a térségünkre vonatkozó első kataszter készítője is utalt az 1970-es években, hogy a terepbejárás között eltelt időszak alatt (1971–1978) is előfordulhatott, hogy a halmot elhordták (M. NEPPER–SÓREGI–ZOLTAI 1980: 91). A határhasztnál megváltozásával valóban annak lehetünk a tanúi, hogy a 18–19. században még meglévő kiemelkedések a mezőgazdasági művelés intenzitásával nyomtalanul eltűntek, pontos helyüket is csak a történeti térképek segítségével (vagy olykor még azokkal sem) tudjuk megnyugtatóan rekonstruálni. A kétezres években készített felmérésben is megfogalmazódik az az ellentmondás, hogy bizonyos, a forrásokban hivatkozott kiemelkedéseket a terepen már nem tudtak azonosítani (mert például azt elszántották stb.), illetve találtak olyan halmokat, amelyeket a terepen azonosítani tudtak, de a forrásokban nem leltek nyomára (ezeket nevezte a szerző a kötetben anonim halmoknak, HORVÁTH 2008: 7–40). A halmok pusztulása nem egyedi, elszórtan jelentkező jelenség: a Kun-halom-program keretében készült 14 megyét érintő adatbázis szerint a halmoknak majdnem felét (47%-ot) szántóként használják, 65%-ra

tehető azon kiemelkedések száma, amelynek közvetlen környezetét is szántóföldi művelés alá vonták (TÓTH A.–TÓTH Cs. 2004: 177, 179).

Településünk vonatkozásában a számszerű eltérést egyúttal az is okozhatta, hogy a halmok közül egy-egy mára már nem a határban, hanem a település belterületén lelhető fel. Másfelől a térképi források kapcsán gyakran fordul elő az a jelenség, hogy a határnak nem minden egyes halmát tünteti föl név szerint a készítője, hanem helyét csak ún. pillacsíkozással jelöli. A második katonai felmérés (1819–1869) térképlapján például a Kis-Süldős-halom közvetlen környezetében több kisebb-nagyobb halom van ábrázolva, ezeket a kétezres években régészeti felmérésnek is alávetették (DANI et al. 2017: 137–150). Valószínűleg hajdan mind viselhetett nevet, viszont a térkép készítője csak egy helynevet jegyzett föl, a többiét nem és ezek a kiemelkedések aztán idővel meg is semmisültek.

Fontosnak tartom itt kiemelni, hogy *elpusztult halom*-nak tekintem azt, amelynek a felső rétegei (a felhordása), azaz a földfelszínen látható építményrészei elpusztultak, tehát maga a halomtest eltűnt. A régészek körében alkalmazott geofizikai módszerrel (magnetométeres méréssel) azonban egyrészt ezek pontos helyét meg lehet találni, annak ellenére, hogy maga a felépítmény megsemmisült. Másrészt alapteretkezésük érintetlen és (amennyiben ott felmérés történt, úgy) nyilvántartott régészeti lelőhelyek is. A geofizikai eljárással az erodálódott és/vagy elhordott halmoknak is láthatóvá válik az eredeti kiterjedése és az eredetük is, aszerint, hogy természetes (tehát geológiai eredetű) vagy antropogén (vagyis ember alkotta) eredetű halmok lehettek-e.

A halmok beazonosítása tehát valóban olykor egyáltalán nem könnyű feladat, gyakran a történeti forrásokban szereplő kiemelkedések mai helyét (a magnetométeres felmérések hiányában) egyelőre csak valószínűsíteni tudjuk. A történeti, térképi anyag alapján DANI JÁNOS és MÁRKUS GÁBOR régészek ötvenhat halmot azonosítottak 2013-ban (ebben a névtelen, pillacsíkozással ábrázoltak is benne vannak), napjainkra közel harmincra teszik az elpusztultak számát (DANI JÁNOS szíves közlése). Jelen kötet adattárában az alkalmazott nyelvészeti–toponímiai megközelítés alapján harminckét halom található, amelyek közül tizennyolc mára megsemmisült, nyomtalanul tűnt el.

3. A halomkutatás forrásai

1. Egy-egy szűkebb földrajzi egység, település helynevei és az általuk megjelölt helyek behatóbban csak az adott helység területének részletes dokumentálása óta, azaz a történeti források felszaporodásától, többnyire a 17–18. századtól kutathatók. Kivételes esetben akadnak olyan települések is, amelyekről a különféle birtoklástörténeti folyamatok (például a földrendezés, a tagosítás) megindulásával párhuzamosan zajló térképezés és földmérés előtti időkből is rendelkezünk bőséges adatolással, amennyiben onnan rendszeres birtok- és népességösszeírások, határjárások maradtak fenn. Összességében mégis azzal kell számolnunk főként az alföldi területekkel kapcsolatban, hogy a dokumentáltság igen esetleges, nagyfokú egyenetlenséget mutat és a különféle korokból összegyűjtött információk sokféle természetűek, heterogének lehetnek. Ez a tarkaság elsősorban abból fakad, hogy maguknak a forrásoknak a jellege, típusa tér el alapjaiban egymástól, míg ugyanis a régi időkből főként 18–19. századi térképek, telekkönyvek, tagosítási iratok, jegyzőkönyvek stb. szolgálnak a hely és nevének kutatási alapjául, addig a mai korban lehetőségünk van megszólaltatni a helybelieket, a helynévhasználókat is.

Az, hogy az adott forrás mely korban, milyen céllal született meg, helyi vagy országos hivatalos szerv készítette, magából a forrásból származó helynevek névhasználati értékét alapjaiban meghatározza, azaz másként fogalmazva: bizonyos helynevek csupán a hivatalos okiratokban tűnnek fel és a köznapi beszédhelyzet során nem kerülnek elő (ezek a természetes névhasználat vizsgálatakor kevésbé értékes alapanyagot jelentenek, például *Keleti-övecsatorna*). Előfordulhat az is, hogy a mindennapi kontextusban említettek hivatalos okmányokban nem használatosak, amelyeknek névhasználati értéke viszont kifejezetten nagy (például *Kolbász-kanyar*). A helynevek többsége azonban mindkét közegben, a hivatalos és a mindennapi használatban is fellelhető, hiszen olykor nem is lehet élesen különválasztani ezeket egymástól.

Számolva azzal, hogy az egyes helyek a történeti forrásokban név szerint említődnek-e vagy sem, az alföldi, korai, forrásszegény

települések többségéhez hasonlóan Hajdúnánás kapcsán azt mondhatjuk, hogy határáról középkori határjárás nem áll rendelkezésre. A 15–16. századi források is csak a település, illetve az azóta a határhoz csatolt, elpusztult települések nevét őrizték meg, például a török defterek összeírásai, a boszorkányperek anyagai vagy a Kamara összeírásai stb. (KOMÁROMY 1910, MOL UC., LÁSZLÓFALVI–KAMMERER 1886–1890). Ezért településünkre vonatkozóan is a 18–19. század előtről csupán elszórtan akadhatunk helynevek nyomára, azonfelül a legkorábbi források sem voltak mindig pontosak.

A 18. századtól kezdődően főként a térképezés fokozatos térhódításának köszönhetően egyre több és több történeti dokumentum áll a rendelkezésünkre. Azt viszont, hogy az egyes kiemelkedések első helynévi adata a 18. századból való, nem azt mutatja, hogy maga a halomnév akkor keletkezett volna. Az első adatoltság előtt valószínűleg már évszázadokkal korábban használatban lehetett a helynév. A ma is ismert és használt *Király-domb* kiemelkedésnév is például már 1579-ben névszerkezetében nagyon hasonló *Kyraldombya*-ként tűnik fel. Természetesen a folytonosság helynévtípustól függően eltérő lehet, a földterületek nevei relatíve hamarabb cserélhetnek nevet, aszerint, hogy azt a földet ki birtokolja. Míg bizonyos terület neve attól függetlenül, hogy már más célra használják, még sokáig a régi funkcióban az adott néven jelölheti meg a helyet (ehhez lásd például a kötet előszavának *Csepüs-szőlő* helynévi példáját).

2. A település helynévanyagának rendszerezett, egységes alapelv szerinti összegyűjtését levéltári kutatómunkával kezdtem. A kéziratos források közül a betűhív helyneveket a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára Hajdúböszörményi Fióklevéltárában fellelhető kiadatlan kéziratos és kataszteri térképekről, illetve közgyűlési jegyzőkönyvekből, telekkönyvekből, a település pusztáinak irataiból gyűjtöttem össze, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltárában lévő, Tedej és Vid pusztákra vonatkozó határjárási levelekből. Ezek mellett kiadott forrásokat is feldolgoztam az adatgyűjtés során, áttekintettem az első, a második és a harmadik katonai felmérés erre a területre vonatkozó térképlapjait, az Országos Széchényi Könyvtár kéziratos térképeit, a Magyar Országos

Levéltár kamarai és helytartótanácsi térképeinek gyűjteményét, LIPSZKY JÁNOS és GÖRÖG DEMETER térképeit, oklevél- és okmánytárakat, boszorkányperek anyagait, urbáriumokat, összeírásokat, helységnévtárakat. A levéltári adatokat RÉVÉSZ IMRE 1853. évi helynévgyűjteményének (É. KISS 1981) a nánási határra vonatkozó helyneveivel is kiegészítettem. A névanyag gerincét az e forrásokból származó adatok alkotják, maga a történeti adatállomány közel 200 forrás révén állt egybe. Ebből a hatalmas mennyiségű adatbázisból szűrtem aztán le a csak a halmokra vonatkozó anyagot (a halomneveket, a helynév-változatokat, a kiemelkedésekről szóló információkat stb.).

Hajdúnánásról a 19. században még nem rendelkezünk tervszerűen végzett gyűjtés keretében egybeállított élőnyelvi helynévanyaggal.⁷ (A fent említett, 1853-as datálású RÉVÉSZ-féle helynévgyűjtés országos, több vármegyére terjed ki, jellegénél fogva egy-egy szűkebb területre nézve kevésbé részletező, mindössze hat nánási helynevet tartalmaz.) Közismert, hogy a falvakban, kisebb városokban a helynévgyűjtéseket sokáig helyi értelmiségiek (tanítók, papok, tanárjelöltek) végezték. Így volt ez településünk esetében is, a helyneveiről a 20. században készült négy élőnyelvi gyűjtés mindegyikét ilyen titulusú értelmiségieknek köszönhetjük.

KISS ESZTER *Hajdunánási tájszó és szöveggyűjtés* című kézirat munkája a 20. század első feléből való, szótár formában, felsorolásszerűen veszi sorra az egyes helyek (szőlőskertek, határrészek, dűlők, vizek, kiemelkedések) neveit. A helynevek mellett ragadványneveket, városrészneveket, köszönéseket, áldásokat, babonákat, mondákat, siratókat stb. is magában foglal, mindezt a szerző a térség főbb nyelvjárási sajátosságait (kettőshangzók, *í-zés*) figyelembe véve jegyezte le (KISS E. 20. század első fele).

A település határneveiről 1938-ban közreadott *Hajdúnánási határnevek és azok hagyományai* című munka a gimnázium egykori tanárának,

⁷ Bizonyos szempontból a történeti források egy része (például a határjárási levelek) nagy megszorításokkal ugyan, de élőnyelvi forrásoknak tekinthetők, mivel azok egybeállításakor valós névhasználatot mutató helyneveket használtak fel. E dokumentumok célja természetszerűleg azonban nem a helynevek összegyűjtése volt, hanem egyfajta (birtok)jogbiztosító funkció betöltése, amelynek csupán eszközeként szerepeltették az élőnyelvi helyneveket.

MOLNÁR JÓZSEFnek a tollából született meg (1938). A gyűjtés szócikkos formában 158 határnevet tartalmaz, népi eredetmagyarázatok és a néphagyománynak az egyes helyekhez fűződő történetei is szép számmal szerepelnek a tanulmányban. A határnevek tipizálásának is ez képezi az alapját. A szerző az első csoportba azokat a neveket sorolja, amelyekben a hozzájuk fűződő mondának valamilyen történeti alapja van (*Varjas, Király-domb* stb.), a második csoport a babonás történetekre utaló helyneveket tartalmazza (*Fekete-halom, Kotyesz-hát* stb.), míg a harmadik azokat öleli fel, amelyek a megnevezett hely jellegére egyértelműen utalnak (*Farkasordító, Süllyedt-kút* stb.).

Időrendben a harmadik gyűjtés a helynevek számát illetően a korábbiakat jóval meghaladja, közel 300 külterületi helynevet tartalmaz (KÖRÖSI 1972). A közzététel során a szerző, KÖRÖSI SÁNDOR a korabeli országos helynévgyűjtés alapelveit követte, azaz az egyes szócikkek elkülönítése nem nyelvi alapon, hanem az egyes helyek szerint történt, a helynevek elnagyolt fonetikus lejegyzésben és helyragos formájukkal állnak, valamint az egyes helyeket a szerző térképen is jelöli.

Az időben a mához legközelebb álló munkát DRAVICZKY IMRE tanító készítette el, amelyet könyv formában is közreadott (1990). A kötet a 630 helynevet szócikkos formában és helyfajta szerint csoportosítva tartalmazza, az egyes nevekhez tartozó népi eredetmagyarázatok bőséges közlésével, amelyet névmutató és térkép is követ.

A fenti forrásanyagot kiegészítve 2008-tól élőnyelvi gyűjtést (és terepbejárást) végeztem, amelyet a település határának kiterjedését figyelembe véve (interjúk formájában) negyven adatközlővel készítettem el. A település összes helynévanyagát tartalmazó adatbázis 2406 hely 5475 névváltozatát foglalja magában (ennek közel felét, több mint 2800 névváltozatot az élőnyelvi anyag teszi ki).⁸

A kétezres években részint a település határában haladó M3-as autópálya nyomvonalának építése miatt több, megelőző régészeti feltárás is folyt. Másrészt a Nemzetközi Visegrádi Alap (IVF) támogatásával megvalósuló *Yamnaya Impact Project* tudományos és

⁸ Ez a névmennyiség csupán a külterületen (vagy egykor a külterületen) fekvő helyek neveit öleli fel.

oktatási projektje⁹ révén is több halmot és környezetét vetették alá régészeti vizsgálatnak. A projekt célja a Kr. e. 4. évezred végén és a 3. évezred első felében a kelet-európai, ún. sztyeppe öv területén kialakuló, nagyszabású Jamnaja-kultúra legnyugatibbi európai elterjedési területén, Európa legkorábbi nomádjainak, anyagi kultúrájának, életmódjának és a kontinens történetére gyakorolt hatásának a vizsgálata. A kutatás során a különféle kérdésekre az egykori népcsoport sajátos temetkezési szokásainak eredményeként emelt *kurgánok* sokrétű, tudományos vizsgálatával igyekeztek választ kapni. Az eredeti elképzelés szerint nem a magas, bolygatatlan halmok feltárását, hanem az idők során elhordott, rejtőzködő, de a régészeti célú, geofizikai kutatási módszerrel (magnetométeres felméréssel) azonosítható helyű, egykori halmok alapterületeinek feltárását célozták meg (DANI et al. 2017: 137–150, RégKut. 2013: 45).

⁹ A projekt azóta ERC pályázati támogatással *The Yamnaya Impact on Prehistoric Europe* (YMPACT) címmel futó nemzetközi tudományos kutatás (<https://www.helsinki.fi/en/researchgroups/the-yamnaya-impact-on-prehistoriceurope>). A letöltés dátuma: 2020. szeptember 29.).

4. Az adattár felépítése

Az adattár a település belterületén, valamint (az egykori és) a mai közigazgatási határában lévő halmok történeti és (ha van) élőnyelvi helynévadatait, illetve a kiemelkedések történeti, régészeti, állapotbeli stb. információit foglalja magában. Az egyes szócikkek alapvető struktúrájukban, belső szerkezetüket tekintve azonosak, de természetesen bizonyos típusú adatok megléte vagy hiánya miatt eltérő és egymáshoz képest aránytalan is lehet azok információtartalma (például régészeti szempontból feltárt vagy feltáratlan halomról esik-e szó stb.).

A szócikkek kialakításának alapja az *egy hely egy szócikk elve*, azaz egy szócikkbe kerülnek az egy-egy kiemelkedésre vonatkozó összes fellelhető (régészeti, történeti, névváltozatokat érintő stb.) adatok. Mindegyik négy fő egységből (ennek megfelelően négy bekezdésből) épül föl: (1) A szócikkek élén a címszó áll, valamint az adott halomnak a település határában való tájféldrajzi elhelyezése, azaz a lokalizációja, majd az időrendben álló helynévi (halomnévi) adatok. Ezt követik (2) a halom helytörténetére, (3) a halomnév történetére vonatkozó információk, végezetül (4) az adott kiemelkedésre vonatkozó, felhasznált irodalom. A továbbiakban az egyes egységeket tárgyalom részletesen.

Címszóként a halomnév közszoí elemei esetében a köznyelvi alak áll, a címszóként szereplő nyelvjárási formákat ugyancsak köznyelvi formában szerepeltetem (például *Veres-halom* > *Vörös-halom*). A címszó az érvényben lévő helyesírási szabályoknak felel meg. Ha egy-egy kiemelkedésnek több névváltozata is ismert volt az idők során, akkor ezek közül a helyiek által ismertebbet, ma is használt formát választottam (például *Test-halom*, *Test-halmocska*, *Rác-halom*, *Rác-domb* > *Rác-domb*). A címszót követi a kiemelkedés lokalizációja, azaz az adott halomnak a település határában való tájféldrajzi elhelyezése, amely ’ ’-jelek között szerepel az egyes szócikkekben. A határban való elhelyezés elsőként egy tágabb körű helyhez kötést jelent (azaz, hogy az adott kiemelkedés a település belterületétől milyen irányban található), majd a halomhoz közeli, ma is meglévő, ismert hely (út, vízállás, ér stb.) vagy nagyobb határrész megadása pontosítja

a kurgán helyét. Például a *Köves-halom* szócikk esetében 'kiemelkedés a település D-i határában, a Vidi-föld nevű határrészen'-ként van feltüntetve a lokalizáció. Ahogyan ebben a példában látjuk, ma is meglévő halmok *kiemelkedés*-ként, már elpusztultak viszont *egykori kiemelkedés*-ként szerepelnek a megfelelő szócikkekben, például a *Kosár-halom* 'egykori kiemelkedés a település Ny-i határában, a Polgári út közelében' helyhez kötésében az utóbbira látunk példát. Ezeknél is a mai helyekhez viszonyítva történik meg a tájféldrajzi elhelyezés. (A lokalizációt a kötet végén lévő térképmelléklet egészíti ki. A koordináták megtalálhatók *A halmok térképi koordinátái* alatt.) Ezt követően, de még az első bekezdés tartalmazza az adott halom összes halomnévi adatát betűhív közlésben. Elöl áll az adat keletkezési éve, majd az adat forrása, végül maga a betűhív adat dőlttel szedve. A névadatok előtt szereplő évszám az élőnyelvi helynevek esetében a gyűjtés éve (2008 és 2012), a történeti forrásoknál pedig a forrás keletkezésének az ideje. Ez utóbbiaknál előfordul, hogy a forrás nem egy adott évben, hanem egy bizonyos időintervallumban keletkezhetett, például a Magyar Országos Levéltár kamarai térképeinek egyike 1767–1779 között. Ha a forrás pontos keletkezése nem, ám létrejöttének körülbelüli ideje megállapítható, ezt szögletes zárójellel adom meg, például [1808] vagy [20. század első fele]. A másolatban fennmaradt történeti forrás eredeti és a másolati évét /-jellel választom el egymástól. Az évszám után zárójelben áll a névadat forrása, amelyet praktikus okokból rövidítéssel közlök. Ezeknek a forrásmegjelöléseknek a feloldása a kötet végén az *Irodalom* fejezet alatt található meg. Ugyanígy járok el a korábbi helynévgyűjtések adatainak hivatkozásakor is. Az általam végzett élőnyelvi gyűjtések esetében értelemszerűen nincs forrásjelölés, a gyűjtés adatközlőinek névsorát a kötet végén közlöm, születési évük és foglalkozásuk feltüntetésével. A forrásmegjelölés utáni kettőspontot követően szerepel a helynévi adat betűhív (azaz az adott forrásban szereplő nyelvi adatot hűen visszaadó) formája, élőnyelvi alakoknál pedig azok egyszerűsített fonetikai lejegyzése. Ha az írás- vagy ejtészváltozatok egyazon forráson belül vagy a névhasználók nyelvében váltakozást mutatnak, erre a körülményre a variánsok közé tett ~ jellel utalok. Írott források esetében előfordul, hogy a betűhív adat rövidítést tartalmaz, ennek

feloldását szögletes zárójel [] tartalmazza, például 1869–1887 (HKFT.): *Fekete hal.* [*halom*]. Ha az eredeti forrásban a nyelvi adat mellett latin helyfajtajelölő szó áll, ezeket az adattárban minden esetben feltüntetem (listaszerű felsorolásukat lásd alább).

A szócikk második bekezdése tartalmazza a kiemelkedésre vonatkozó információkat, mai állapotát, a fellelhető források összes, **a helyre** vonatkozó adatát, például pusztulásának körülményeit, amennyiben volt, úgy régészeti feltárását stb. A régészeti leletanyag közül elsősorban két-félére utalok, egyrészt a halmok keletkezését közvetlenül meghatározó temetkezésekre, másrészt a főként a magyar etnikumhoz köthető honfoglalás-kori és Árpád-kori (középkori) leletekre.¹⁰ (A kiemelkedésekre vonatkozó összes többi régészeti adat részletesen megtalálható a hivatkozott szakirodalomban.)

A harmadik bekezdésben **a halomnév** (és amennyiben van, úgy) a halomnév-változatok elemzését végzem el. Igyekszem feltárni a helynevek keletkezésének hátterét, a névadás motivációját, bemutatva a néveredet-magyarázatok is. Ez utóbbiak a néphagyomány (és nem a tudományosság) körébe tartoznak, viszont meglátásom szerint közlésük szükségszerű mind az adott közösség szempontjából, mind a közösségnek az adott helyhez való viszonyát tekintve. Ebben a bekezdésben utalok arra is, ha az adott hely más néven, neveken fordul elő, valamint esetlegesen a névkörnyezetre és arra, hogy a nyelvterület más részein vannak-e ilyen nevű kiemelkedések.

Végezetül a negyedik bekezdés tartalmazza a betűrendbe szedett, hivatkozott szakirodalmat. A könnyebb olvashatóságot szolgálja, hogy ezeket nem a szövegben, hanem külön bekezdésben szerepeltetem. Ez két esetben állhat mégis a szócikk szövegében, egyfelől ha az különösen indokolt, másfelől szó szerinti idézet után.

¹⁰ Ezek a közhiteles régészeti lelőhely-nyilvántartásban is szerepelnek. Köszönet illeti DANI JÁNOST és CZIRBIK-GÜLYÁS TÍMEÁT (Déri Múzeum), hogy a nyilvántartás nánási halmokra vonatkozó adatait rendelkezésemre bocsátották. A hajdúnánási halmok régészeti információi a Magyar Nemzeti Múzeum *Ariadne* nevű adatbázisában is elérhetők: <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/taxonomy/term/435?q=hu/taxonomy/term/435&page=97>. (A letöltés dátuma: 2020. december 29.) Az adatbázisban a régészeti lelőhelyek alapvető adatain kívül megtalálhatók a lelőhelyek dokumentációi is (feltárási dokumentáció, a leletanyag feldolgozására vonatkozó dokumentációk, valamint vizsgálati eredmények, illetve számos, egyéb dokumentáció-típus is).

Az adattárban használt latin helyfajtajelölők

<i>collis</i>	domb, halom
<i>colliculum</i>	kis domb
<i>mons</i>	hegy(ség), szikla
<i>monticulus</i>	(kis) hegy
<i>vena</i>	vízfolyás, ér

Az adattárban használt rövidítések feloldása

SZSZBML	<i>Magyar Nemzeti Levéltár</i> <i>Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltára</i>
HBML	<i>Magyar Nemzeti Levéltár</i> <i>Hajdú–Bihar Megyei Levéltára</i>
OSZK	<i>Országos Széchényi Könyvtár</i>
MOL	<i>Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára</i>
É-i	<i>északi</i>
D-i	<i>déli</i>
K-i	<i>keleti</i>
Ny-i	<i>nyugati</i>
ÉK-i	<i>északkeleti</i>
ÉNy-i	<i>északnyugati</i>
DK-i	<i>délkeleti</i>
DNy-i	<i>délnyugati</i>

- ~ alakváltozatok jelölése
- [] *évszámmal*: év nélküli történeti forrás keletkezésének megállapítható ideje, *helynévi adat után*: rövidítés feloldása
- * *helynévi adat előtt*: feltételezett, történeti forrásokkal nem alátámasztott névformák
- / *évszámok között*: a jel után közölt évből való másolatban fennmaradt történeti forrás

5. A halmok adattára

Bába-halom 'egykori kiemelkedés a település ÉNy-i határában, az Új-osztás nevű határrészen' 1767–1779 (MOL S11 No830: 23): *Bába halom*, 1856 (HBML HvT. 49): *Bába halom*.

A hajdani Bába-ér mellett fekvő kiemelkedésre csak a 18. és a 19. századból van adatunk, minden valószínűség szerint az idők során elszántották, egykori helye ma sík terület. A domb tágabb környezete sokáig *Bába-telek* néven volt ismert. Régészeti feltárása még nem történt meg, a 2010-ben történt helyszíni bejárás során a korát a szakemberek a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) datálják, ezt azonban egy későbbi régészeti felmérésnek kell majd megerősítenie.

3. kép. A Bába-halom a 18. században.
(A térképrészlet felső részén a Tedeji-templomhalom
Pusztá Templom-ként van feltüntetve.)
(MOL S11 No830: 23, részlet).

A halom nevének előtagja a *bába* 'szülésző, vénasszony, jászasszony' vagy 'boszorkány' jelentésű főnév, esetleg a *Bába* családnév, bár ezt az utóbbi lehetőséget kevésbé valószínűsíthetjük, mert ilyen családnév a településre vonatkozó összeírásokból nem adatolható. A helynév utótagja a *halom* 'alacsonyabb domb' jelentésű föld-

rajzi köznév. A *bába* a régiségben és napjainkban is gyakran szerepel helynevekben az egész magyar nyelvterületen, ezt mutatják az 1303-ból a Bars vármegyei Zseliz határában adatolt *Babatoua*, stagnum (*Bába tava*, mocsár) vagy az 1944-es sátorlajújhelyi *Bába-hegy* példák is.

Irodalom: FNESz. *Bábahalma*, HBML V.A. 301/d. 1.d. összeírás 1702, KMHSz. *Bába tava*, KovÁts 2008: 327, Összeírás 1715, RMCsSz. *Bába*, TESz. *bába*, *halom*.

Büdös-halom 'egykori kiemelkedés Görbeháza K-i határában, a Hortobágy-csatorna közelében' 1819–1869 (MKFT.): *Büdes halom*, 1923 (K): *Büdös domb*, 1972 (KÖRÖSI 24): *Büdös domb*, 1981 (MoFnT. 2: 30): *Büdös-domb*, 1990 (DRAVICZKY 46): *Kis Büdös halom*, *Nagy Büdös halom*.

A hajdani Büdös-ér mellett fekvő halmot az 1970-es években készült kataszter 95 méter tengerszint feletti magasságúnak írja le. Valószínűleg elszántották, helyén egy kisebb földkupac és földmérési kő van. Régészeti szempontból feltáratlan, a 2004-ben történt helyszíni bejárás alapján a korát a szakemberek a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) datálják.

4. kép. A Büdös-halom a 19. század első felében (MKFT., részlet).

Az egyik újkori helynévgyűjtés egyértelműen utal arra, hogy egykoron két, egy kisebb (*Kis-Büdös-halom*) és egy nagyobb halom (*Nagy-Büdös-halom*) állt egymás közelében. Noha ennek feltételezett nyomára a terepen ma nem tudunk rálelni és a történeti forrásokban sincs erre utalás, a 19. századi térképek feltüntetnek *Kis-Büdös* és *Nagy-Büdös*

nevű helyeket földterületek nevéként, amely akár jelenthetné valamikori kisebb és nagyobb Büdös-halom meglétét, amelyekről aztán ezek a földek a nevüket kapták. Erre vonatkozóan azonban egyelőre nem rendelkezünk bizonyító erejű forrásokkal.

A *Büdös-halom* a *büdös* 'kellemetlenül rossz szagú' melléknévből és a *halom* 'alacsonyabb domb' jelentésű földrajzi köznévből alakult, utótagként a *domb* is feltűnik a forrásokban. A névadás háttérül a terület szaga szolgálhatott, a helyiek szerint a kiemelkedés környezetét a Tisza szabályozása előtt gyakran borította víz és amikor szárazabb időszak következett, akkor az kellemetlen szagot árasztott. A nánási határ *Rothadt-halom* nevű kiemelkedésének neve is ezen a helynévadási szemléleten alapul.

Irodalom: DRAVICZKY 1990: 46, HBML HvT. 39, HBML HvT. 56, M. NEPPER-SŐREGI-ZOLTAI 1980: 106, TESz. *halom*.

Cseh-halom 'egykori kiemelkedés a település É-i határában, a mai Tedejtől K-re a Puszta határrészen' 1767–1779 (MOL S11 No830: 23): *Cseh halom*, 1776 (SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 4. 5): *Cseg Halma*, colliculum, 1776 (SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3. 4): *Cse Halma*, colliculum, 1819–1869 (MKFT.): *Cseh halom*, 1855 (HBML HvT. 48/1): *Cseh halma*, 1858 (HBML Ny. 34): *Csehalma*, 1972 (KÖRÖSI 24): *Csehalom*, 1990 (DRAVICZKY 39): *Cseh-domb*.

Az egykoron a régi Eszlári út mellett fekvő halomról már 1990-ben azt írják, hogy alig látható, mert mindig szántják. Régészeti feltárása nem volt. Első említésekor a 18. században és vélhetően az azt megelőző századokban is határhalom a régi (Külső-)Tedej birtok és a nánási Puszta határrész között.

A *cseh* népnév vagy a *Cseh* személynév és a *halom* 'alacsonyabb domb' jelentésű földrajzi köznév összetételéből alakult. A helynév *domb* (*Cseh-domb*) és birtokos személyjeles *halma* (*Cseh halma*) utótagokkal is előfordul. Ez utóbbi jelölt birtokos viszonyként talán inkább azt erősíti, hogy a kiemelkedés a nevét egy *Cseh* családnevű vagy *cseh* nemzetiségű emberről kaphatta. A 17. században a források meg is emlékeznek *Cseh* családnevű személyekről, akiket akár feltételesen összefüggésbe is hozhatunk a halomnévvel, ők lehetettek esetleg

a dombot is magában foglaló földterület használói vagy birtokosai is. Talán ide vonható, hogy a harmadik katonai felmérés térképlapján a halom szomszédságában van a *Cseh-tanya* (1869–1887, HKFT.), amely a tanyanevek természetét illetően is inkább mutat személynévi (családnévi) előtagra (úgy, mint például a *Pálfő-tanya*, *Varga-tanya* stb. nevek esetében is). A helybeliek a halomnév eredetére vonatkozóan nem tudtak magyarázatot adni.

5. kép. A Cseh-halom és a (régí tedeji) Csárda ábrázolása a 18. század második felében (MOL S11 No830: 23, részlet).

Egyes történészek a középkori *Csehi* nevű falu határát helyezik részben erre a környékre (részben Tiszavasvári, azaz az egykori Búd és Szentmihály területére). A névfejtéshez viszont ez sem visz bennünket közelebb. Magának az egykori *Csehi* falunak a neve *Cseh* nevű személyre vagy *cseh* nemzetiségű telepesekre egyaránt utalhat. A településnév végén álló *-i* az *-é* birtokjel archaikusabb formája (*Csehi*), ezzel a településnév tulajdonképpen a 'Csehé' vagy 'cseh(ek)é'-t jelenti. A falunak a nánási határhoz való részbeni helyhez kötésének tényét erősítheti, hogy a 14. század során az oklevelekben többször is szereplő *Csehi* Tedejhez és Vidhez hasonlóan a középkorban a Gutkeled nemzetség birtokaként

tűnik fel. Erre vonatkozóan azonban egyelőre nem rendelkezünk más adattal. Ahogyan arra már fentebb utaltam maga a kiemelkedés határhalom volt egykoron, a 18. századi határjárásokban a *colliculum* ’kis domb’ jelentésű latin helyfajtajelölővel szerepel. Elképzelhetőnek tartom, hogy az okiratban a *colliculum* a halom tetejére készített földhányásra utalhat. Ennek igazolására vagy éppenséggel cáfolatára azonban további, ilyen irányú vizsgálatok szükségesek.

Irodalom: ÁSz. *Cseh, Cech, Ceh*, DRAVICZKY 1990: 39, HBML V.A. 301/d. 1.d. összeírás 1702, KOVÁTS 1973: 42, NÉMETH é.n. *Csehi*, Összeírás 1715, RMCsSz. *Cseh*, TESz. *halom*.

Deák-halom ’egykori kiemelkedés a település belterületének K-i részén, a mai Ápolási Intézet területén’ 1783 (HBML HvT. 5/b): *Deák halom*, 1990 (DRAVICZKY 42): *Deák-halom*.

A 18. századi térképen lévő halom már akkor is a település belterületén feküdt. A második katonai felmérés (1819–1869) készítésekor még megvan, a régi Szülőotthon (ma Ápolási Intézet) épült rá, amely 1930-ban lett teljesen kész. Valamikor a két időpont között pusztult el. Régészeti feltárása nem történt meg. Ma a helyiek sem a nevet, sem az egykori kiemelkedést sem ismerik.

A helynév előtagja talán a *deák* ’tanult ember’ jelentésű főnév, bár valószínűbbnek tűnik a *Deák* családnév, amely a településre vonatkozó

6. kép. A Deák-halom és a Kakas-halom 1783-ban (HBML HvT. 5/b, részlet).

7. kép. A Deák-halom a 19. század első felében (MKFT., részlet).

összeírásokban a 16. századtól kezdődően több személyt említve is előfordul, 1702-ben például egy földműves (agricola) személy nevéként (1702: Valentini *Deák*, agricola), aki esetlegesen a fenti kiemelkedést is magában foglaló földterület birtokosa, használója lehetett, talán a kiemelkedés az ő háza, telke közelében állt. Erről azonban közelebbi információval nem rendelkezünk. Utótagja a *halom* 'alacsonyabb domb' jelentésű földrajzi köznév.

Irodalom: HBML V.A. 301/d. 1.d. összeírás 1702, Kováts 1973: 36, TESz. *diák*, *halom*, RMCsSz. *Deák*.

Dinnyés-halom 'kiemelkedés a település ÉNy-i határában, a Vasvári út mellett' 1819–1869 (MKFT.): *Dinyés halom*, 1882 (Hajdú m. 129): *Dinnyes halom*, 1938 (MOLNÁR 8, 18): *Dinnyés-halom*, 1990 (DRAVICZKY 58): *Dinnyés-halom*, 2012: *Dinnyés halom*.

Nem ép, megbontott halom, amelynek testét rókavár járatainak lyukai borítják. Régészeti feltárása eddig nem történt meg, a kétezres évek helyszíni bejárása alapján a korát a szakemberek a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) teszik. Az egyik újkori helynévgyűjtésben felvetődött, hogy valaha két halom volt egymás közelben (DRAVICZKY 1990: 59). A forrás szerint a kisebbik halmot a Tedeji Állami Gazdaság gépei pusztították el.

8. kép. A térképlap *Csárta* néven az egykori Tedeji-csárdát ábrázolja, tőle délre a mai Dinnyés-halom, attól délkeletre pedig feltételezhetően a másik Dinnyés-halom (MOL S11 No830: 23, részlet).

A 18. századi térképen valóban azt láthatjuk, hogy (nevek nélkül ábrázolva) két halom volt egymás közelében (8. kép).

A *dinnye* főnév -s valamivel való ellátottságot kifejező képző *dinnyés* származékából és a *halom* 'alacsonyabb domb' jelentésű földrajzi köznév összetételéből alakult. A halomnév előtagja dinnyében bővelkedő helyre utal, a helynévadás háttere minden bizonnyal az lehetett, hogy a halom és a környéke dinnyetermő hely volt egykoron.

Irodalom: BÉNYEI 2012: 94–101, DRAVICZKY 1990: 59, KÖRÖSI 1972: 27, 36, MOLNÁR 1938: 18, TESZ. *halom*.

9. kép. A Dinnyés-halom napjainkban (HARANGI MÁRIA felvétele, 2021).

Dombszeg-halom 'egykori kiemelkedés a település Ny-i határában, az M3 autópálya mellett' 1783 (HBML HvT. 5/b): *Nagy domb szeg*, 1819–1869 (MKFT.): *Dombszeg halom*, 1938 (MOLNÁR 7, 18): *Dombszeg halom*, 2012: *Dombszeg halom*.

Az 1783-ra datált térkép szerint eredetileg két kiemelkedés volt egymás közelében, a *Kis-Dombszeg* és a *Nagy-Dombszeg* (HBML HvT. 5/b). A kisebbik Dombszeg a 20. századra eltűnt. A nagyobbik halmon már a 19. század elején épület állt (10. kép). A 2010-es helyszíni bejárás alapján a korát a régészek a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) datálták. A Dombszeg területén 2018-ban történt régészeti feltárás, a nagy halom környezetében geofizikai módszerrel kimért, mára

elpusztult, ellaposodott egyik kisebb halom területén. A nagyobb halom közvetlen környékén lévő kisebb halmocskák valószínűleg római császárkori szarmata halmos temetkezések voltak (DANI JÁNOS szíves közlése).

A *Dombszeg-halom* helynév a *Dombszeg* helynévből és a

halom 'alacsonyabb domb' jelentésű földrajzi köznévből alakult. (A *Domb-szeg* nagyobb földterület nevének előtagja a *domb* földrajzi köznév és a régi, nyelvjárási *szeg* 'sarok, szeglet, zug' jelentésű földrajzi köznév összeteléből keletkezett). A *Nagy-Dombszeg-halom* helynévi variáns a nagyobbik kiemelkedést nevezte meg, ez a névforma addig volt használatban, amíg a két halom mindegyike állt, megkülönböztetve őket egymástól.

Irodalom: DRAVICZKY 1990: 46, FNESz. *Hátszeg*, TESz. *halom*.

10. kép. A Dombszeg-halom a 19. század első felében.

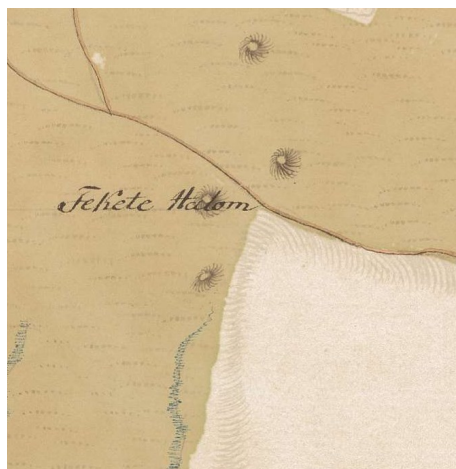
Ettől északnyugatra név nélkül, pillacsíkozással ábrázolva látható az egykori Kis-Dombszeg.

A kiemelkedésekhez közel kutakat is feltüntet a térkép (MKFT., részlet).

Fekete-halom 'kiemelkedés a település Ny-i határában a Verestenger határrészen, az M3-as autópálya mellett' 1782–1785 (EKFT.): *Fekete Halom*, 1783 (HBML HvT. 5/b): *Nagy Fekete halom*, 1783/1867 (HBML HvT. 2/a): *Nagy Fekete halom*, 1819–1869 (MKFT.): *Nagyfekete halom*, 1869–1887 (HKFT.): *Fekete hal. [halom]*, 1882 (Hajdú m. 129): *Nagy Fekete halom*, 1923 (K): *Fekete halom*, 1938 (MOLNÁR 8, 14): *Fekete-halom*, 1972 (KÖRÖSI 29, 42): *Fekete halom ~ Nagy fekete halom*, 1990 (DRAVICZKY 51): *Fekete-halom*, 2012: *Fekete halom*.

Az 1971–1978 között készült halomkataszter 101 méter tengerszint feletti magasságúnak írja le a halmot, amelynek teste ma viszonylag ép, környezetét művelik, az autópálya a délkeleti oldalánál szinte közvetlenül halad el. A kétezres évek elején az épülő autópálya miatt a kurgán mellett régészeti feltárás folyt. Ekkor a domb közelében többek közt

honfoglalás kori temetőt ástak meg, ám a sírok nagy része a művelés következtében rongálódott vagy megsemmisült. A halom délkeleti lábánál 9–10. századi (azaz szintén honfoglalás kori) települést tártak fel, nyolc kisméretű (2–2,5×2,5–3 méter) ház maradványaival, amelyekben kemencét is találtak. A régészek szerint a kis falut árok vette körül, ennek kapubejáratát, valamint külső kemencéket és két kutat is felfedeztek. A helyszíni bejárás alapján a halom korát a szakemberek a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) teszik. Már a régészeti feltárásokat megelőzően is megemlékeztek a helyiek arról, hogy a környéken szántó emberek gyakran találnak csontokat, egykor misztikus történetek színhelye volt a kiemelkedés. A népi hiedelem szerint a halom a nánási és büdi boszorkányok találkozó helye volt. Ide gyűltek össze viharos éjszakákon, hogy éjfélkor emberhúsból lakomát rendezzenek, a talált csontok ezekből származnának. A boszorkányok a jószágokat is megfojtották, ezért az emberek az istállóajtókra denevért szegeztek fel, hogy távol tartsák őket.

11. kép. A Fekete-halom a 18. század második felében. A halomtól délre, név nélkül ábrázolt kiemelkedés az egykori Kis-Fekete-halom (EKFT., részlet).

12. kép. Drónfotó a Fekete-halomról (MOLNÁR ZSOLT felvétele, 2018).

A halomnév a *fekete* színnév és a *halom* 'alacsonyabb domb' jelentésű földrajzi köznév összetételéből alakult. A név előtagja bizonyára arra utal, hogy a névadás korában a halmot pusztán föld borította, így

az feketének látszott. Nem hagyható figyelmen kívül azonban, hogy a 16. századtól kezdődően a településre vonatkozó összeírások több személyt is említenek ilyen családnéven, amelyek közül az egyik ilyen nevű család akár a kiemelkedést magában foglaló földterületet is birtokolhatta, így akár a *Fekete* az ő nevükre vonatkozhatna. A helyi emlékezet is többféle magyarázatot ad a helynév eredetére nézve.

13. kép. A Fekete-halom az 1980-as években (DRAVICZKY IMRE felvétele, 1987: 26).

Az egyik a domb színére vonatkoztatja a névkeletkezést, eszerint a halmon nem termett meg a dudva sem, azért hívták így. A másik történet a tüzzel, a porrá égett emberrel és földdel hozza összefüggésbe a néveredetet. Eszerint egy ember legeltette a juhait a domb körül, ő maga pedig annak tövében heverészett. Éjjel az ember körül a földből tűz jött fel, de nemsokára el is illant. Láta, hogy ott elrejtett pénz van, a legközelebbi Szent György-napkor elrejtőzött a régi helyen, várt türelemmel. Egyszer csak fellobbant a föld és az ember szénfeketévé égett. Érdekes adalék, hogy már a kétezres évek régészeti feltárásai előtt is a népi emlékezet úgy tudta, hogy a halmon és környékén egykor falu volt, amely utóbb elpusztult. A helybeliek egy része szerint a domb nevének története is ehhez kapcsolódhat. Eszerint a falu hirtelen elpusztult és a fekete földdel lett egyenlővé, valami titkos, földi tűztől égett porrá. Egykoron két, egymáshoz közel fekvő halom volt, a ma is

álló a nagyobbik, amelyet *Nagy-Fekete-halom*-ként is említene a források. Ezt az újabb korban aztán csak *Fekete-halom*-ként nevezik meg, mivel a másik, a kisebbik kiemelkedés időközben elpusztult (lásd ehhez a *Kis-Fekete-halom* szócikket is).

Irodalom: DANI 2004: 27–36, DRAVICZKY 1990: 52–53, KOVÁTS 1973: 36, MOLNÁR 1938: 14–15, M. NEPPER–SŐREGI–ZOLTAI 1980: 106, RégKut. 2002: 217, 2003: 225, TESz. *halom*.

14. kép. A Fekete-halom napjainkban (HARANGI MÁRIA felvétele, 2021).

Fürj-halom 'kiemelkedés a település Ny-i határában, közel a Keleti-III-főcsatornához' 1782–1785 (EKFT.): *Fürh Halom*, 1783 (HBML HvT. 5/b): *Fürjhalom*, 1783/1867 (HBML HvT. 2/a): *Fürj halom*, 1819–1869 (MKFT.): *Fürj halom*, 1869–1887 (HKFT.): *Fürj hal. [halom]*, 1882 (Hajdú m. 129): *Fürj halom*, [20. század első fele] (KISS E. 63): *Fürjhalom*, 1938 (MOLNÁR 8, 11): *Für-halom ~ Fürd-halom ~ Fürj-halom*, 1972 (KÖRÖSI 30): *Fürhalom*, 1981 (MoFnT. 2: 30): *Fürj-halom*, 1990 (DRAVICZKY 50–51): *Für-halom ~ Fürd-halom ~ Fürj-halom*, 2012: *Für halom ~ Fürj halom ~ Fürjéri halom*.

A hajdani Fürj-ér mellett lévő kiemelkedést az 1971–1978 között készült halomkataszter 108 méter tengerszint feletti magasságúnak írja le. Az 1971. évi terepbejárás alkalmával a területről Árpád-kori kerámiaanyagot gyűjtöttek a régészek. A kétezres évek elején a halomtól nyugati irányban kb. 1 km-re egy Árpád-kori, 10–12. századi falu nyomait

tárták fel, amelynek házai cölöpszerkezetesek, kissé földbe mélyítettek voltak, bennük kemence állt. Egykorú tároló gödröket, kutakat, szabad-téri kemencéket is felfedeztek a házak körül. A néphagyomány szerint egy *Fürj* nevű ember élt ezen a területen, akinek három gyermeke volt. Az egyik halála után a másik kettő három fogadalmi dombot emeltetett. Az, hogy eredetileg három halom volt egymás mellett történeti térképek alapján is igazolható (például EKFT., HBML HvT. 5/b, MKFT. stb.). Ezek a térképlapok azonban a három domb mellett egyetlen nevet tüntetnek fel (lásd 15. kép). A 19. század második felében már csak a ma is meglévő *Fürj-halom* van ábrázolva a harmadik katonai felmérés térképlapján. Igaz, hogy más források a 20. században két halmot még számon tartanak, a nagyobbikat *Nagy-Fürj-halom* néven (1923, K: *Nagy Fürj-halom*; 1972, KÖRÖSI 42: *Nagy Fürhalom*), amelyet az 1972. évi helynévgyűjtés a mai *Fürj-halom* megfelelőjeként nevez meg, illetve a kisebbiket (1923, K: *Kis Fürjhalom*, 1972, KÖRÖSI 37: *Kis Fürhalom*), amelyről nem tudjuk, hogy a hajdaniak közül melyik másik korábbival egyezik meg. A mai *Fürj-halom* környezetét művelik, de maga a halomtest épnek tűnik.

15. kép. A három Fürj-halom a 18. század második felében (EKFT., részlet).

16. kép. A Fürj-halom az 1980-as években (DRAVICZKY IMRE felvétele, 1987: 18).

A kiemelkedés neve a *fürj* madárnévből és a *halom* 'alacsonyabb domb' jelentésű földrajzi köznévből keletkezett. A helynév előtagja a területen élő madarakra utal. A népi emlékezet szerint is erre vonatkozik a név, innen lőttek a fürjekre. A másik magyarázat szerint azért *Für-halom* vagy *Fürd-halom* a kiemelkedés neve, mert mellette egy ér folyik

(a hajdani Fürj-ér), ahová valamikor az állatokat hajtották itatni, fürdetni. De egyszer szerencsétlenség történt, az állatok belefulladtak a megáradt vízbe, tetemeiket három csomóba rakták és földet hordtak rájuk, így keletkezett a három halom. Ez a történet a *fürdés*, *fürdetés* szóval hozza összefüggésbe a helynév (és végül maguknak a kiemelkedéseknek a) keletkezését is. Valójában a *Fürh-halom* névforma előtagja a *fürj* madárnév nyelvjárási *fűr* ~ *für* alakjából, a *Fürd-halom* *fürd* eleme pedig a *fűr* ~ *für* alak *-d* képzős változatából jöhetett létre. A helynév előtagjának értelme 'fürjben bővelkedő hely, fürjes', azaz ahogyan erre fentebb utaltam is, a halomnév a területen (egykor) élő madarakra utal. A helynév legelső *Fürh-halom* névadatában is a madárnév nyelvjárási *fűr* ~ *für* alakja szerepel. A *Fürh* előtag végén álló *h* inetimologikus (másodlagos, szervetlen) hang, azaz a szó eredeti hangszerkezetéhez nincsen köze, lényegében többlethang, amely valószínűleg azért válhatott ebben a változatban a névalak részévé, mert a forrás idegen ajkú készítője számára lexikálisan nem voltak azonosíthatók a névrészek, nem értette pontosan őket, így szegmentálni, részekre bontani sem tudta azokat.

Irodalom: BÉNYEI 2012: 55, DRAVICZKY 1990: 50–51, FNESz. *Fűr*, KÖRÖSI 1972: 30–31, 42, MOLNÁR 1938: 11, M. NEPPER–SÓREGI–ZOLTAI 1980: 106, 128, 6. végjegyzet, NYÍRKOS 1987: 96–100, RégKut. 2004: 228–229, TESz. *halom*, ÚMTSz. *fűrj*.

17. kép. A Jankó-halom egykori helye a 19. század első felében (MKFT., részlet).

Jankó-halom 'egykori kiemelkedés a település Ny-i határában, a Bel-legelő nevű területen' 1783 (HBML HvT. 5/b): *Jankó halom*, 1783/1867 (HBML HvT. 2/a): *Jankó halom*.

A halom csupán a 18. századi forrásokból adatolható, valószínűleg elszántották. Régészeti adat nincs róla.

A helynév *Jankó* előtagja a *János* keresztnév becézett formájaként esetleg a kiemelkedés akkori birtokosára vagy használójára utalhat, utótagja a *halom* földrajzi köznév.

Irodalom: TESz. *halom*.

Kakas-halom 'egykori kiemelkedés a település belterületének K-i részén, a mai Lidl áruház mögötti területen' 1783 (HBML HvT. 5/b): *Kakas halom*, 1783/1867 (HBML HvT. 2/a): *Kakas halom*, 1819–1869 (MKFT.): *Kakas halom*, 1869–1887 (HKFT.): *Kakas hal.* [*halom*], 1923 (K): *Kakas halom*, [20. század első fele] (Kiss E. 63): *Kakas halom*, 1938 (MOLNÁR 10): *Kakas-halom*, 1972 (KÖRÖSI 34): *Kakas halom*, 1990 (DRAVICZKY 42): *Kakas-halom*, 2012: *Kakas halom*.

A halom egykor a település külterületén a Csepüs-szőlő mögött feküdt. (Ma ez a rész a belterülethez tartozik.) A 2. világháború idején a dombot kedvező fekvése miatt megfigyelésre használták. Az 1971–1978 között készült halomkataszter 113 méter tengerszint feletti magassággal adja meg, később a benne lévő homok miatt nagyrészt elhordták. Régészeti feltárása még nem történt meg. Korát a régészek a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) teszik, ezt azonban egy későbbi régészeti felmérésnek kell majd igazolnia.

A halom nevének előtagja többféleképpen értelmezhető: azonos lehet a *kakas* állatnévvel vagy a *Kakas* családnévvel. Ez utóbbi lehetőség esetén a hely birtokosára vagy használójára utalhat, bár ilyen családnevet a településre vonatkozó összeírásokból egyelőre nem tudunk adatolni. A helynév utótagja a *halom*

18. kép. A Kakas-halom a 19. század első felében (MKFT., részlet).

‘alacsonyabb domb’ jelentésű földrajzi köznév. A névgyűjtések adatközlői a domb elnevezését egy *Kakas* nevű törökkel hozzák összefüggésbe, akinek a kastélya ezen a helyen állt: „Még a török világban ez a halom messze volt a várostól, ezen a dombon épített magának kastélyt egy török úr, akit a nánásiak nagyon gyűlöltek. Elnevezték Kakasnak, mivel úgy élt, mint a kakas a baromfiudvarban, nagy háreme volt. Később rátámadtak és a kastélyban megölték.” (MOLNÁR 1938: 10).

Irodalom: DRAVICZKY 1990: 42, HBML V.A. 301/d. 1.d. összeírás 1702, KÖRÖSI 1972: 34, M. NEPPER-SŐREGI-ZOLTAI 1980: 107, Összeírás 1715, RMCsSz. *Kakas*, TESz. *halom*.

Király-domb ‘kiemelkedés a település Ny-i határában, a Polgári út mellett’ 1579 (SUGÁR 1974: 450): *Kyraldombya*, 1767–1779 (MOL S11 No830: 23): ad cumulum metalem *Kiraly domb* vocatum, 1767–1779 (MOL S11 No830: 23): *Király Domb*, 1776 (MOL S11 No830: 16): *Király Domb*, 1783 (HBML HvT. 5/b): *Király domb*, 1819–1869 (MKFT.): *Király domb*, 1858 (HBML HvT. 56): *Király domb*, 1869–1887 (HKFT.): *Király domb*, 1938 (MOLNÁR 8, 9): *Király-domb ~ Király-halom*, [20. század első fele] (KISS E. 63): *Kirájdomb*, 1972 (KÖRÖSI 32, 35): *Kirájdomb*, 1882 (Hajdú m. 129): *Királydomb*, 1990 (DRAVICZKY 47): *Királydomb*, 2012: *Király domb ~ Király dombja*.

A település határának legrégebből adatolt kiemelkedése 1579-ben a Polgár és a Tedej közötti határvita kapcsán, mint a települések között lévő határvonal egyik pontja tűnik fel. Bizonyára már az ezt megelőző időkben is határhalom volt. Érdekes helytörténeti adalék, hogy az említett 1579-es határjárásban a részt vevő tanúk arról számolnak be, hogy a halom környékén szántóföldek vannak. Abban az évben ugyan nem, de a történeti forrásokból tudjuk, hogy a halom környezetét gyakrabban boríthatta víz, amely a Tisza szabályozása előtt még kiszámíthatatlanabban öntötte el a földeket. A domb tetején a helybeliek szerint emberemlékezet óta kocsmá volt, a *Királydombi-csárda*. Ezt már az 1869–1887 között készült harmadik katonai felmérés térképlapja is feltünteti a korabeli, szokásos *W.H.* rövidítéssel, azaz a *Wirtshaus* ‘csárda’ jelentésű német megjelöléssel (HKFT.). Újkori épülete napjainkban lakott tanyaház.

A helynév a *király* méltóságnév vagy esetlegesen a *Király* személynév és a *domb* földrajzi köznév összetételéből alakult. Egyetlen esetben *halom* utótaggal is adatolni lehet a helynevet, de azt ma is inkább *Király-domb*-ként emlegetik a helyiek. A névadás mozzanatához a néphagyomány egy (sokféle változatban is közzsájon forgó) történetet őriz, amely szerint a halmot Mátyás királyról nevezték el, aki egykor a területen járt: „Egyszer Mátyás király a Tiszaháton volt igazságot tenni s onnan indult Erdélybe, de útközben a Tisza áradása utólérte. Öreg lova versenyt futott az árral, de bizony az gyorsabb volt. Mán fogytán volt a ló ereje, mikor egy kis domb aljához értek, amelyen egy kis ház állott. A király leszállt a lováról s bement. A házigazda szívesen fogadta, megvendégelte, bár nem tudta, hogy király. A király is jól érezte magát s megvárta míg a víz teljesen lepad, akkor gazdagon megajándékozva a gazdát: neki adta mindazt a földet, amit csak a dombról be lehet látni; a gazda pedig hálából a halmot elnevezte Király-halomnak” (MOLNÁR 1938: 8–9). A mai adatközlők is Mátyás királyhoz kötődő történeteket kapcsolnak a helyhez. Az egyik szerint a település határában olyan nagy vízállás volt, hogy a király csak ezen a kiemelkedésen tudott megállni, innen kapta volna a halom a nevét. A másik szerint a király és alattvalói szalonnát sütöttek és Mátyás itt szúrta le a sütővasát, majd megpihent a kiemelkedésen. A víz akkora volt a domb körül, hogy nem tudott bejönni a faluba. Érdekes, hogy az ilyen szerkezetű helynevekhez a magyar nyelvterület más részein is Mátyás királlyal kapcsolatos történeteket kapcsolnak a névhasználók, például az Alacsony-Tátra *Király-hegy*-éhez vagy a Börzsönyi *Király-rét*-hez stb. Visszatérve a nánási *Király-domb* névadási hátteréhez, az a térségre vonatkozó korai oklevelek hiánya, valamint a névadás óta eltelt időbeli távolság miatt pontosan nem deríthető fel, egyértelműen a Mátyás királyhoz való közvetlen kapcsolatát történetileg nem tudjuk igazolni. A történetek néhány eleme viszont kétségtelenül megfeleltethetett a valóságnak, így például a halom környezetére, mint vízjárta területre való utalás, azt ugyanis a folyószabályozás előtti időben gyakran borította víz. A *Király* helynévi előtag mögött a *király* méltóságnevet és a *Király* személynévet is gyaníthatjuk. Ennek eldöntéséhez a korai adatoltságú *Király dombja* birtokos személyragos alak sem visz közelebb, tipológiai, névszerkezeti tekintetben (valós) birtoklást fejez ki, a birtokos egyaránt lehet királyi

méltóság vagy *Király* nevű személy is. Azt a feltételezést, hogy helynévi előtagként személynév áll, megerősíti, hogy a település 17. századi összeírásaiban is feltűnik ilyen nevű egyén, aki a szóban forgó területet birtokolhatta vagy használhatta. Azt viszont, hogy a helynévben a *király*, mint méltoságnév szerepel, több érveléssel is meg tudjuk támogatni. Egyrészt a szomszédos települések határában újkori helynevek első névrészeként a *király* gyakran előfordul, például a *Király-ér* Tiszagyulaháza, Újtikos és Polgár határában, a *Király-tó* Újszentmargita külterületén stb. Mivel ezek a modern korból adatolt helynevek vélhetően évszázadokkal korábban keletkezhettek, alakjukban viszonylag változatlanok maradhattak (ahogyan azt a nánási *Király-domb* esetében is láthatjuk, amely nem az első, 1579-es említésekor, hanem ennél korábban jött létre), számolhatunk azzal, hogy ebben a térségben egykor (valamelyik) király tulajdonában lévő birtok feküldhetett. A történészek szerint a Polgártól egykor keletre fekvő, annak határába olvadt *Csőszd* (*Csőszegyház* ~ *Csőszegyháza*) (amely Tedej birtokkal és Nánással is szomszédos volt), eredendően királyi birtok (egyesek szerint máskülönben Nánás is az lehetett), amelyet Szent István adományozott az egri püspöknek. Okleveles forrásaink szólnak arról, hogy Polgárt a 15. század közepén V. László király adományozza el. Csőszegyháza 1477-ben Mátyás anyjának, Szilágyi Erzsébetnek a birtokába került. Ennélfogva már nem is állunk olyan messze a fenti, a néphagyományban élő mondáktól sem.

19. kép. A Király-domb és a polgári Horti-domb a második katonai felmérés szelvényén (MKFT., részlet).

Más kérdésben ugyan, de nem mehetünk el amellett, hogy a történeti forrásokat kritikával kezeljük, hiszen például az első katonai felmérés térkép-készítője éppen a Király-dombot lokalizálja téves helyre, annak tényleges fekvésétől körülbelül 1,5 km-re északkeletre helyezi

(1782–1785, EKFT.: *Kiraly Halom*). Míg az ugyanezen a térképlapon lévő *Kiraly Dombb*-ot (amelyhez különben a térképkészítő a hajdúvárosok határát is kapcsolja) a Zöld-halommal veszi egynek. De a *Király-domb*-ot más forrás is azonosította helytelenül. A második katonai felmérés térképlapján lévő *Horti-domb* a Király-dombtól északnyugatra, Polgár határában álló halom (lásd 19. kép). A későbbi források közül néhány azonban ezt a nánási Király-dombbal egyezőként írja le. Az újkori forrásokban a *Király-domb* például hibásan szerepel *Horti domb*-ként és *Horti kirájdomb* ~ *Horti királ-domb*-ként (1923, K és KÖRÖSI 1972: 32), az 1971–1978 között készült halomkataszter is *Horti Király domb*-ként hivatkozik rá (M. NEPPER–SÓREGI–ZOLTAI 1980: 122). A szomszédos Polgár névanyagában ma is szerepel a *Horti* ~ *Hortikirálydomb* nevű épület és sík szántó, amely helyét tekintve a fentebb említett, a második katonai felmérés térképlapján feltűnő egykori *Horti-domb* nevű hellyel egyezik meg. A *Horti*-féle nevek névadásának háttere az, hogy azok a *Horti* nevű határrészen fekszenek. Az újkori források *Horti-Király-domb* helyneve jelentéstanilag 'a Horti határrészen lévő Király-domb'-ként írható le, azt sugallva, hogy valójában két Király-domb volt, a nánási oldalon és a polgárin (Hortin) lévő. Csakhogy ezt történeti dokumentumokkal nem tudjuk igazolni. A gyűjtések *Horti-domb* és *Horti-Király-domb* adatai pedig gyaníthatóan lettek tévesen a Király-dombbal azonosítva.

Irodalom: BENCSIK 1974: 237, DANI et al. 2019: 184, DRAVICZKY 1990: 47, FNESz. *Király-hegy, Királyrét*, HBMFN. 1: 11, 13, 18, 27, KOVÁTS 1973: 36, 42, KÖRÖSI 1972: 35–36, MÓDY 1998: 174, 175, MOLNÁR 1938: 8–9, NÉMETH é.n. *Csözd, Csöszegyháza*, M. NEPPER–SÓREGI–ZOLTAI 1980: 122 (*Horti-Király-domb*), Összeírás 1715, Összeírás 1720, TESz. *domb, halom*, MOL UC.

Kis-Dombszeg 'egykori kiemelkedés a település Ny-i határában, a Keleti III-2-csatorna mellett' 1783 (HBML HvT. 5/b): *Kis domb szeg*.

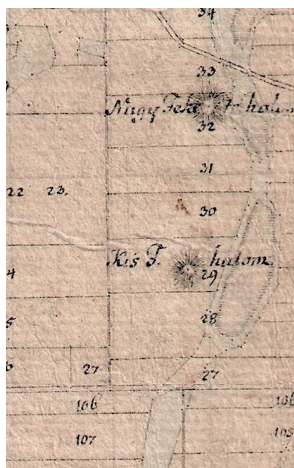
A halomtest a 20. század elejére megsemmisült. A kétezres évektől régészeti terepbejárás, geofizikai felmérés és ásatás is folyt a területen. Eszerint késő rézkori (kora bronzkori) sírt rejtett a kiemelkedés, rajta Árpád-kori templom és temető volt (DANI JÁNOS szíves közlése).

20. kép. Az egykori Kis-Domszeg a kép bal szélén név nélkül, pillacsíkozással ábrázolva (MKFT., részlet).
A második katonai felmérés térképlapján az látszik (lásd 20. kép), hogy a kis kiemelkedés mellett gémeskutak vannak.

A *Kis-Domszeg* helynév a két kiemelkedés közül a kisebbiket nevezte meg. A *Domszeg* utótag a *domb* földrajzi köznév és a régi, nyelvjárási *szeg* 'sarok, szeglet, zug' jelentésű földrajzi köznév összetételéből keletkezett.

Irodalom: FNESz. *Hátszeg*.

21. kép.
A Kis-Fekete-halom ábrázolása 1783-ból.
Ettől északra
a Nagy-Fekete-halom
(a mai Fekete-halom)
(HBML HvT. 5/b, részlet)

Kis-Fekete-halom 'egykori kiemelkedés a település Ny-i határában, a Polgári út mellett' 1783 (HBML HvT. 5/b): *Kis F. halom*, 1783/1867 (HBML HvT. 2/a): *Kis Fekete halom*, 1972 (KÖRÖSI 37): *Kis fekete halom*.

A mai Fekete-halomtól délre fekvő kiemelkedés valószínűleg a 18. század végén vagy a 19. század elején pusztulhatott el. (A 20. századi forrás a történeti térképekre hivatkozva utal rá.) Régészeti feltárása még nem történt meg, korát a szakemberek a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) teszik, ezt azonban egy későbbi régészeti felmérésnek kell majd megerősítenie.

A halom neve a *kis* melléknév és a *Fekete-halom* helynév összetételéből alakult, a két Fekete-halom közül a kisebbiket nevezte meg.

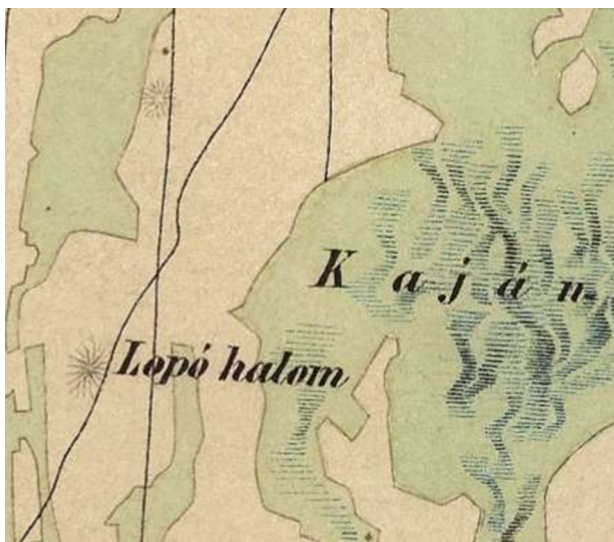
Irodalom: KÖRÖSI 1972: 37.

Kis-Lopó-halom 'egykori kiemelkedés a település DNy-i határában, a Keleti-főcsatorna és a Keleti III-2-csatorna közötti területen' 1783 (HBML HvT. 5/b): *Kis lopó halom*, 1783/1867 (HBML HvT. 2/a): *Kis lopó-halom*, 1838 (HBML HvT. 43): *K. Lopó halom*, 1923 (K): *Kislopó halom*, 1972 (KÖRÖSI 37): *Kis lopóu halom*, 1981 (MoFnT. 2: 30): *Kis-Lopó-halom*, 1990 (DRAVICZKY 45): *Kis Lopóhalom*.

A (Nagy)-Lopó-halomtól északra fekvő halom mára elpusztult. Régészeti feltárása nem történt meg, a 2010-ben történt helyszíni bejárás alapján korát a régészek a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) teszik.

A helynév a *kis* melléknév és a *Lopó-halom* helynév összetételéből keletkezett, a két Lopó-halom közül a kisebbiket nevezte meg.

Irodalom: HORVÁTH
2008: 31, 32.

22. kép. A Lopó-halom a 19. század elején. Ettől északra név nélkül, pillacsíkozással ábrázolva a Kis-Lopó-halom (MKFT., részlet).

Kis-Süldős-halom 'kiemelkedés a település D-i határában, a Süldős-ér mellett' 1783 (HBML HvT. 5/b): *Süldős laponyag*, 1869–1887 (HKFT.): *Kis süldős hl. [halom]*, 1990 (DRAVICZKY 45): *Kis Süldős-halom*.

A halom az 1970-es évekbeli kataszter szerint 97 méter tengerszint feletti magasságú, felszínét sokáig szántották. A kurgán közvetlen környezetében 2013-ban folytak ásatások. A Kis-Süldős-halmon kívül számos elpusztult, nagy méretű őskori és sok kisebb, valószínűleg római császárkori halmot írtak le a régészek ezen a környéken. (A kisebb halmok közül néhányat név nélkül a történeti térképek is feltüntetnek.) Ezek közül részletesebben kettőt vizsgáltak. A Kis-Süldős-halom déli oldala egy teljesen kirabolt sírt fedett, a faszerkezettel bélelt aljú sírgödörben

csontmorzsalékon és bronzmaradványokon kívül semmi nem került elő. Ezt a római császárkorra (2–3. század) keltezték a régészek. A másik, a Kis-Süldős-halomtól délkeletre lévő kurgán egyrészt egy késő rézkori (Kr. e. 4. évezred közepe) település részleteit rejt, másrészt bolygatott, megrabolt sírokat takar. A csontmaradványok jelentős része egy 50 év körüli, robusztus testalkatú férfihoz, kisebbik része pedig egy 20–22 év körüli nőhöz köthető. A csontokból végzett vizsgálatok alapján megállapították, hogy a nőt akár több száz évvel (Kr. e. 4. évezred vége) korábban is temethették a halom központi sírjába, melyet a férfi eltemetése követett a Kr. e. 3. évezred elején. A korábbi temetkezés a Jamnaja-kultúrához köthető, amely fölé a kora bronzkor elején újra temetkeztek, majd a későbbi időszakokban is használták az így kialakított kurgánt. A Jamnaja-kultúra volt az, amely a tisztántúli halmok legnagyobb részét létrehozta (lásd erről a bevezető fejezetben írottakat). A kiemelkedés központjától hét méterre délre előkerült egy Árpád-kori tűzhely, vala-

23. kép. A két Süldős-halom a 18. században. A kiemelkedések közül az északra fekvő a kisebbik, a kép bal alsó részén lévő a nagyobbik Süldős-halom (EKFT., részlet).

mint a központi sírtól kb. hat méterre délnyugatra egy teljesen ép vörösre égett búbos kemence is, amely gyaníthatóan szintén az Árpád-korból való. A Kis-Süldős-halomtól kb. másfél km-re fekvő nagyobbik *Süldős-halom* (~ *Nagy-Süldős-halom*) már a szomszédos Böszörmény határában van. Az 1970-es években akörül is találtak Árpád-kori cserpeket a régészek.

A Kis-Süldős-halomt elsőként *Süldős-laponyag* néven említik

a források. A helynév a *süldő* 'fiatal disznó' állatnév -s képzős származékából és a *laponyag* földrajzi köznévből alakult. A helynév (fiatal) disznókban bővelkedő helyre utalhat. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy *Süldő* nevű családokat a 16. századtól kezdődően említene a településre vonatkozó összeírásokban, amelyek akár a kiemelkedését magában foglaló földterületeknek a birtokosai, használói is lehettek. Ebben az esetben a *Süldő* személynév szolgálhatott volna a helynévi előtag alapjául. Megítélésem szerint azonban ez a lehetőség a helynevek nyelvi-alaki sajátosságait figyelembe véve kevésbé jöhet számításba, ugyanis nem találtam példát arra, hogy egy személynév képzővel kapcsolódva, földrajzi köznévvel szintagmaként váljon helynévvé. Egyes történészek felvetik a középkori *Süldő* falu e helyhez való kötését (lásd ehhez a 2. *A település határának halomkutatása* című fejezetet is), a településnek a nánási határhoz való kapcsolása azonban névtani érvek és okleveles adatok alapján nem igazolható. Nem zárja ki ugyanakkor más Árpád-kori település közeli jelenlétét, amelynek esetleges tartozékait (tűzhely, kemence) találhatták meg újabban a halom környezetében. A kurgánt később a *kis* melléknévből és a *Süldős-halom* helynévből alakult *Kis-Süldős-halom*-ként nevezték meg, amely a két *Süldős-halom* közül a kisebbiket jelölte meg. Az elnevezés a hivatalos okiratokban azért terjedhetett el, mert a két Süldős-halom elkülönítése (mivel azok két eltérő település határában feküdtek) szükségessé válhatott.

Irodalom: BÉNYEI 2012: 94–101, DANI et al. 2017: 137–150, DRAVICZKY 1990: 15, H. FEKETE 1959a: 102, KOVÁTS 1973: 37, KÖRÖSI 1972: 49, M. NEPPER-SÓREGI-ZOLTAI 1980: 107, 128, 3. végjegyzet, PÁSZTOR 2010: 169–187, RégKut. 2013: 45–48., ÚMTSz. *laponyag*, ZOLTAI 1905: 73, 1926: 110.

Kis-Szállás-halom 'egykori kiemelkedés a település ÉNy-i határában, a mai Nagyszálláshalom-dűlő (~ Cigány-dűlő) nevű területen' 1776 (SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3. 6): *Kis Szálás Halom*, colliculum, 1776 (SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 4. 8): *Kis Szalas halom*, colliculum, 1855 (HBML HvT. 48/3): *Kis Szállás halom*.

A kisebbik, a 18–19. századi forrásokban feltűnő *Kis-Szállás-halom* egykori helyét pontosan rekonstruálni tudjuk, a régi térkép szerint

a nagyobbik Szállás-halomtól délre feküdt. A 18. századi határjárások alapján határpont volt a Nánáshoz tartozó Belső-Tedej és a Kamara tulajdonában lévő Külső-Tedej határán. Újabban a régészeti célú geofizikai felmérés pontosította hajdani kiterjedését. A korát a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) teszik, ezt azonban egy későbbi régészeti feltárás igazolhatja. A halom testét napjainkra elszántották. Azt a területet, ahol egykor állt, ma is folyamatosan művelik.

A helynév *szállás* névrésze valószínűleg az 'ideiglenes lakóhely, tartózkodási hely' jelentésű közszó. A név a két Szállás-halom közül a kisebbiket nevezte meg. (A nagyobbik kiemelkedésről lásd a *Szállás-halom* szócikket.)

Irodalom: HORVÁTH et al. 2013: 163, TESz. *halom*, *szállás*.

Kosár-halom 'egykori kiemelkedés a település Ny-i határában, a Polgári út közelében' 1734 (Bosz. 1: 388/143): *kosár Halom*, 1783 (HBML HvT. 5/b): *Kasár halom*, 1783/1867 (HBML HvT. 2/a): *Kosár halom*, 1819–1869 (MKFT.): *Kosár halom*, 1869–1887 (HKFT.): *Kosár hal.* [*halom*], 1923 (K): *Kosár halom*, 1938 (MOLNÁR 8, 18): *Kosár-halom*, 1972 (KÖRÖSI 37): *Kosár halom*, 1990 (DRAVICZKY 58): *Kosár-halom*, 2012: *Kosár halom*.

Az 1970-es évekbeli kataszter 101 méter tengerszint feletti magasságúnak írja le a mára elpusztult halmot, amelyet mindig műveltek. Régészeti szempontból feltáratlan, a korát a szakemberek a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) teszik. A hely először 1734-ben, a nánási boszorkányok elleni perben tűnik fel: „az Oláh Pál kertye kapujában hát meg lát egy valamit fejr lepedőben de micsoda ligyen a Fatens [= tanú] sem tudta hanem csak meg ragatták a Fatenst, s el vitték Kocsin az kosár Halom felel a mezőre” (Bosz. 1: 388/143).

A halomnév valószínűleg a nyelvjárási *kosár* 'juhoknak, esetleg szarvasmarháknak rendszerint vesszőből font, szétszedhető falú, fedetlen szálláshelye' jelentésű főnév és a *halom* 'alacsonyabb domb' jelentésű földrajzi köznév összetételéből alakult. A mai adatközlők szerint a halmot összehordták szekérrel, jószággal, amelynek így kosár formája lett, azaz így annak az alakja lenne a helynévadás alapja. Mégis inkább az előbbi magyarázatot tarthatjuk helyénvalónak, a területen pásztorkodó

juhászok az állataiknak kosarakat csináltak, ahol azokat tartották: „Azért hívják így, mert a juhászok ott tanyáztak és juhkosárt csináltak napraforgóból. Ezért nevezték Kosár-halomnak a dombot a régi öregek.” (MOLNÁR 1938: 18). Noha ennek kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy az Alföldön az ilyen építményt *karám* néven említik, a *kosár* csupán az Alföld északkeleti és a Kárpát-medence északi, keleti peremvidékén ismert. Történeti adatokkal tudjuk azonban igazolni, hogy a település határában a 18. század második felében erdélyi vándorló juhászok, a *purzsások* legeltettek. Talán ide vonható, hogy a Dorog felé vezető út jobb oldalán a (később épült) Méhes Nagy Lajos-féle kriptá mögötti területet *Purzsás-hát*-ként tünteti fel a második katonai felmérés térkép-szelvénye (18. kép), amely minden bizonnyal szintén a purzsások egykori legeltetésének emlékét őrizheti.

Irodalom: BÉRES 1972–1974: 144, DRAVICZKY 1990: 58, HBML V.A. 301/a. 5. köt. 1783/2497 (*purzsások*), MNL. *karám*, M. NEPPER–SŐREGI–ZOLTAI 1980: 107, ÚMTSz. *kosár*, TESz. *halom*.

24. kép. A Kosár-halom a 19. század első felében.
(A térképrészlet felső részén húzódik a Polgári út.) (MKFT., részlet).

Köves-halom 'kiemelkedés a település D-i határában, a Vidi-föld nevű határrészen' 1767–1779 (MOL S11 No830: 22): *Köves Halom*, [1808] (MOL S11 No1500): *Köves Halom*, 1811 (HBML Jkv.): *Köves Halom*, 1855 (HBML HvT. 47): *Köves halom*, 1869 (HBML HvK. 1/5): *Köveshalom*, 1869–1887 (HKFT.): *Köves hl. [halom]*, 1938 (MOLNÁR 7, 14): *Köveshalom ~ Köves-halom*, 1972 (KÖRÖSI 38): *Köves-halom*, 1981 (MoFnT. 2: 30): *Köves-halom*, 1990 (DRAVICZKY 42): *Köves-halom*, 2008: *Köves halom*.

A régi Böszörményi országút mellett fekvő kiemelkedést (lásd 45. kép) tetejének kivételével teljesen művelik. Az 1971–1978 között készült halomkataszter 108 méter tengerszint feletti magassággal jegyzi. A korát a szakemberek a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra datálják, ezt azonban egy későbbi régészeti feltárásnak kell majd megerősítenie. Ásatás ugyan nem folyt, de rajta a korábbi terepbejárás alkalmával Árpád-kori templomra és temetőre utaló téglák, habarcs és mészkőtörmelék találta. Történeti dokumentumok hiányában egyelőre nem tudni mely középkori település kapcsolható az esetleges templomhoz. (A régészek a falu helyét egyelőre nem találják.) Nem zárható ki, hogy az ugyancsak középkori eredetű, közeli Vid faluval hozható kapcsolatba, amelynek templomát ugyan feltárták, feltételezett

25. kép. A Köves-halom az 1980-as években (DRAVICZKY IMRE felvétele, 1987: 23).

monostorának nyomára azonban eddig nem akadtak rá. A helybeliek szerint az alábbi monda kapcsolódik a dombhoz: egy táltosember egyszer azt mondta Síró Istvánnak, hogy ha gazdag akar lenni, akkor menjen el a Köves-halomhoz Szent György napján éjjel 12 órakor és ássa ki a pénzt, ami a halom napkeleti oldalában van. De azt is megmondta neki, hogy ha egy óráig nem jön el onnan, akkor egész életén keresztül és még a halálos ágyán is táncolnia kell éjfélkor. Síró István kiment a halomhoz és ásni kezdett. De egy perccel később jött el egy óránál és az átok megfogta. Hosszú éveken át minden éjjel táncolnia kellett, amíg össze nem esett. Egyszer ismét eljött hozzá egy táltos katonaképében, aki azt ajánlotta neki, hogy építsen egy kriptát, de úgy, hogy azt haláláig nem szabad befejezni, hanem minden évben kell rajta valamit csinálni. Úgy is lett. De a táncolás helyett ekkor egy súlyos betegség lepte meg, mely sohasem engedte többé felkelni. Mindig a Köves-halomhoz akart menni, de nem tudott. Kriptáját a dombra építtette, hogy halála után is egy magasságban legyen a halommal, mert csak ez adhatott neki megnyugvást. A kincset mások is ki akarták ásni, de a táltos senkinek sem engedte meg, mert tudta, hogy milyen átok van a pénzen, Sírót is ezzel büntette meg, mert nagyon kapzsi ember volt.

26. kép. A Köves-halom napjainkban (HARANGI MÁRIA, 2021).

Bárki is ment oda, mind elaludtak és sohasem tudták a pénzt megszerezni. A monda kriptá motívuma (és hogy oda temették a halottat), valamint a halomhoz kötődő titkos kincskeresés is történetesen arra vezethető vissza, hogy régtől fogva találtak itt csontokat, valamikori épület(ek) nyomait.

A halom nevének *köves* melléknévi előtagja is utal a terepbejárás során talált törmelékekre. A helynév a 'kövekben bővelkedő' melléknévnek és a *halom* 'alacsonyabb domb' földrajzi köznévnél az összetételéből alakult. Egyes névhasználók szerint a területen egykori település maradványai vannak, ezt azonban (ahogyan arra fentebb már utaltam is) oklevelekkel egyelőre nem tudjuk alátámasztani. A *Köves-halom* helynév gyakorinak tűnik a magyar nyelvterületen, illet a környező települések névanyagában (Hajdúböszörmény, Debrecen) és távolabb fekvő vidéken is találunk (Szentes).

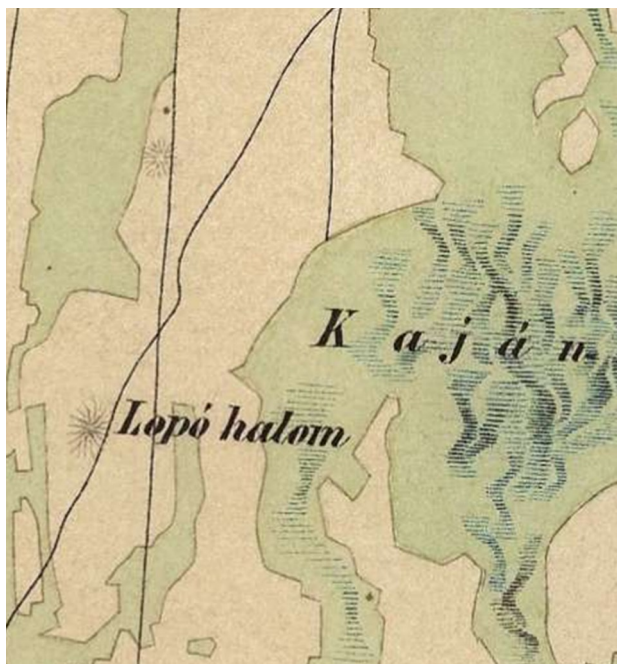
Irodalom: BALKÁNYI SZABÓ 1865: 29, BEDE 2008: 28 (a Szentes határában lévő Köves-halomról a *Kajáni-Temető-halom* címszó alatt), DRAVICZKY 1990: 42, H. FEKETE 1959a: 79, FNESz. *Köves-hegy*, MOLNÁR 1938: 14, M. NEPPER–SÖREGI–ZOLTAI 1980: 107, 128, 7. végjegyzet, TESz. *halom*.

Lopó-halom 'egykori kiemelkedés a település DNy-i határában, a Keleti-főcsatorna és a Keleti III-2-csatorna közötti területen' 1783 (HBML HvT. 5/b): *Lopó halom*, 1783/1867 (HBML HvT. 2/a): *Lopó halom*, 1819–1869 (MKFT.): *Lopó halom*, 1838 (HBML HvT. 43): *Nagy Lopó halom*, 1869–1887 (HKFT.): *Lopó hl. [halom]*, [20. század első fele] (KISS E. 63): *Lopaó halom*, 1938 (MOLNÁR 7, 14): *Lopóhalom* ~ *Lopó-halom*, 1972 (KÖRÖSI 39, 42): *Lopóu halom* ~ *Nagy lopóu halom*, 1981 (MoFnT. 2: 31): *Nagy-Lopó-halom*, 1990 (DRAVICZKY 16, 45): *Nagy Lopóhalom* ~ *Lopó-halom*, 2012: *Lopó halom*.

A kiemelkedést az 1970-es évekbeli kataszter 97 méter tengerszint feletti magasságúnak írja le, ma teljes egészében művelt halom. Régészeti-leg feltáratlan, a korát a szakemberek a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) datálják, ezt azonban egy későbbi régészeti felmérésnek kell majd megerősítenie. A néphagyomány szerint Szent György-nap éjszakáján ki kell ülni a halomra és figyelni, hogy hol csapódik fel a láng, mert ott kincs van elásva. Volt olyan ember, akit a pénzláng ért és hiába

vitték orvoshoz, nem tudták megmondani, mitől vannak a fekete foltok rajta. Végül is egy öregember mondta meg, hogy pénzláng érte. Ezek a fájdalom nélküli fekete foltok mindig látszottak, de minden évben Szent György-napkor különösen kiújultak.

A *Lopó-halom* helynév valószínűleg a nyelvjárási *lopó* 'lopótök' jelentésű főnév és a *halom* 'alacsonyabb domb' jelentésű földrajzi köznév

27. kép. A Lopó-halom a 19. század elején. Tőle északra név nélkül, pillacsíkozással ábrázolva a Kis-Lopó-halom (MKFT., részlet).

összetételéből keletkezett. A helynév első, *lopó* névrésze az egykor a területen termő lopótökre utalhat. A névhasználók ettől eltérően az előtagot a *lop* igével hozzák összefüggésbe, azt mondják, hogy a halom két dűlőben fekszik, az egyikből kilopták a helyét. „Mi úgy magyarázzuk, hogy két dűlőbe esik, oszt az egyikből kilopott egy darabot.” (MOLNÁR 1938: 14). A régi térképek szerint egykor két Lopó-halom volt egymás közelében, a Lopó-halmot *Nagy-Lopó-halom*-ként is említik a források, ez a két Lopó-halom közül a nagyobbik megnevezésére szolgált. Ettől északra feküdt a kisebbik, a *Kis-Lopó-halom*, amely mára teljesen eltűnt.

Irodalom: DRAVICZKY 1990: 45, KÖRÖSI 1972: 39, M. NEPPER–SŐREGI–ZOLTAI 1980: 107, ÚMTSz. *lopó*, TESz. *halom*.

Lyukas-halom 'kiemelkedés a település ÉNy-i határában, a Vasvári út közelében' 1767–1779 (MOL S11 No830: 23): *Lyukas halom*, 1770 (SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 2. 3, 9): *Lyukas Halom*, collis, 1776

(SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3. 10, No. 4. 2): *Lyukas halom*, colliculum, collis ~ *Jukas Halom*, colliculum, collis, 1800 (HBML HvT. 40): *Lyukas Halom*, 1811 (MOL S12 Div11 No17: 2): *Jukas halom*, 1819–1869 (MKFT.): *Lyukas halom*, 1855 (HBML HvT. 48/1): Penzes halom vagy *Lyukas halom*, 1858 (HBML Ny. 34): *Lyukas halom*, 1869–1887 (HKFT.): *Lyukas hal. [halom]*, 1923 (K): *Lyukas-halom*, 1938 (MOLNÁR 8, 18): *Lyukas-halom* ~ *Jukas-halom*, 1972 (KÖRÖSI 33): *Jukas halom*, 1981 (MoFnT. 2: 30): *Lyukas-halom*, 1990 (DRAVICZKY 57): *Lyukas-halom*.

A halom történetéről meglehetősen sokat tudunk, régészeti szempontból a határ egyik legkutatottabb helye. A kétezres években többször is természettudományos (talajtani, öskörnyezettani) vizsgálatnak és régészeti feltárásnak is alávetették. Eszerint a mesterséges dombot temetkezési célból emelték a környezetében található humuszból Kr. e. 3010–2850 között. Három fázisban építették föl, a legkorábbi felhordás 27 méter átmérőjű, 2,5 méter magasságú volt. Építése előtt az akkori talaj szintjén négyszögletes, 140×200 centiméter nagyságú, kb. 1 méter mélységű üreget ástak, amelyet piros és fekete sávokban festett bőrtakaróval béleltek ki. A takaróba egy 23–39 éves, robosztus testalkatú, cro-magnoni típusú férfi került. A halomba temetkező, a kelet-európai sztyeppék területéről származó (etnikailag egyelőre nem meghatározható) népesség (az ún. Jamnaja-kultúra) jelenléte a Kárpát-medencén belül csak a Tisza vonaláig mutatható ki, az Alföld területén szállásolva nagyállattartó életmódot folytatott. Az eredeti sírhelyet és a fölé emelt halmot az életben maradt közösség tagjai szinte rögtön újrahordták, így keletkezett a második felhordási szint. Ezután néhány száz évvel (talán még az eredeti közösség leszármazottai) újra építésbe fogtak, az akkor már álló halom tetejére egy gyékénytakaróba burkolt halottat helyeztek, majd a kiemelkedés környezetéből vett talajból elkészítették az akkor álló halom kétszeresét, az átmérőt 16 méterrel, a magasságot újabb 2,5–3 méterrel növelve meg. A régészek az ehhez a népességhez köthető, további nyomokat már nem találtak. A terepbejárás alkalmával a halom környezetében, a déli oldalánál lévő keskeny földhátan neolitikus (Kr. e. 6–4. évezred) település nyomait azonosították. A kutatók szerint valamikor a 18. század végén vagy a 19. század elején a kiemelkedés tetejébe több mély, nagyméretű

rablógödrt vágta, amelybe a befészkelő róka vagy borz kotoréka elérte és megsemmisítette a harmadik halom-építési periódus alaptemetkezését (lásd az erről a korszakról készült térképet, 35. kép). A korábbi évszázadokban jelentős határpont volt, határhalmként egyrészt Tedej és Szentmihály (a későbbi Tiszavasvári része) birtokokat választotta el egymástól, másrészt Hajdú és Szabolcs megyét. Az 1990-es évektől a halmot többször megcsonkították a földrablók, viszont az alaptemetkezést is feltáró régészeti kutatást követően rekultiválták azt.

A halom neve a *lyukas* melléknév és a *halom* földrajzi köznév összetételként keletkezett. A névhasználók szerint a névadás alapjául az szolgált, hogy a kiemelkedés tetején egy nagy gödör van. Ez esetlegesen utalhat rablógödörre vagy kincskeresés során ásott lyukra is. Egyetlen alkalommal *Pénzes-halom*-ként is megnevezik, ez a név is olyan kiemelkedésre utalhat, ahol földbe rejtett kincset gyanítottak. A régi időkben a halmokat gyakran túrták föl kincskeresők, régi pénzek, kincsek után kutatva. Viszont a kurgánt már ennél korábban is *Lyukas-halom*-ként nevezték, ezért inkább azt tartom elképzelhetőnek, hogy a név egy korábbi rablóveremre vagy az állatok által fűrt járatokra vonatkozna. Az állatok járatai ma is gazdagon borítják a halomtestet, a régészeti feltárás igazolta, hogy ez a korábbi időkben is így volt, ugyanis nemcsak a felszín közelében, hanem viszonylag nagyobb (4–5 méteres) mélységben is akadtak ilyen furatokra. Az, hogy a fenti lehetőségek körül

28. kép. A Lyukas-halom napjainkban (a szerző felvétele).

minden kétséget kizáróan mi lehetett a névadás indítéka, további dokumentumok híján egyelőre nem tudjuk megnyugtatóan tisztázni. A további ilyen irányú vizsgálatoknál esetlegesen figyelembe vehető, hogy a harmadik katonai felmérés térképlapján (1869–1887, HKFT.) a halom közelében, attól északnyugatra, már a büdszentmihályi (a későbbi Tiszavasvári) határban említenek egy *Lyukas szik* nevű nádat, mocsarat, amely az egykorú úrbérrendezési térképen *N. [Nagy] Jukas Szék* néven szerepel (1845, MOL S12 Div11 No17: 2). Érdekes, hogy a magyar nyelvterületen egészen gyakorinak tűnik a *Lyukas-halom* név kiemelkedések nevéként. Ott van mindjárt a böszörményi *Lyukas halom*, de ilyen nevű van Debrecen, Túrkeve, Jászsalsószentgyörgy és Gáva határában vagy történetesen a Csepel-szigeten. Sőt már a korai évszázadokból is tudjuk adatolni, például a Szatmár megyei Kékes-erdő határleírásában szereplő kiemelkedés nevéként (1231/1397: ad montem *Lycosholm*), vagy a Bihar vármegyei Tarcsa (1338: *Lywkashalm*, monticulus; *Lykashalm*, monticulus) és Szeben határában (1342: *Likashalom*). A nánási Lyukas-halom történeti adatsora kapcsán még egy dologra érdemes kitérni. Feltűnő ugyanis, hogy a kiemelkedés neve két latin helyfajta-jelölővel is szerepel a 18. századi határjárásokban (*collis* 'domb, halom' és *colliculum* 'kis domb, halmocska'). Elképzelhetőnek tartom, hogy a *collis*-sal magára a halomra, *colliculum*-mal pedig arra a halom tetejére készült kisebb földhányásra utalnak, amely a határjárások során megszokott határjelezési formának számított a korábbi évszázadokban (ezekről bővebben lásd az 1. *A halom és a halomnév fogalmakról* című fejezetben írottakat is.)

Irodalom: ÁÚO. 11: 232/162, BALKÁNYI SZABÓ 1865: 31, BARCZI–HORVÁTH–PÉTŐ–DANI 2012: 25–45, DANI–HORVÁTH 2012: 39–56, DANKÓ 1957: 311, FNESZ. *PéNZ-hányás*, HAJDÚ 1982: 199, KISS L. 1961: 116, KMHSZ. 1: 177, KÖRÖSI 1972: 33, MOLNÁR 1938: 18, M. NEPPER-SÖREGI-ZOLTAI 1980: 99, RESZEGI 2011: 86, SZMFN. 1: 175, TAKÁCS 1987: 93, TESZ. *halom*.

Mézesmáj-halom 'kiemelkedés a település K-i határában, a Nyíregyházi út mellett' 1869–1887 (HKFT.): *Mézes máj halom*, 1923 (K): *Mézesmáhlhm. [halom]*, 1972 (KÖRÖSI 41): *Mízesmáj halom*, 1981 (MoFnT. 2: 31): *Mézes-máj-halom*, 1990 (DRAVICZKY 42): *Kismézesmáj-halom*

~ *Kántor-domb és Nagymézesmáj-halom ~ Nagy Imre-halom*, 2012: *Nagy Imre halom*.

A részben művelt, humuszos, agyagos, homokos talajú kiemelkedés északi oldalát a homokbányászat miatt elhordták. Régészeti feltárása nem volt, a korát a szakemberek a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) teszik. Az egyik újkori forrásban *Kis-Mézesmáj-halom* és *Nagy-Mézesmáj-halom* is szerepel. Erre máshol nem hivatkoznak, viszont az 1819–1869 között keletkezett második katonai felmérés térképlapján egyértelműen két halom van ábrázolva egymás közelében, a ma is ismert *Mézesmáj-halom* *Mézes máj hát*-ként feltüntetve (ettől északra pedig a másik név nélkül, lásd 29. kép).

A halomnév elsőként *Mézesmáj-halom* formában tűnik fel a forrásokban, amely a *mézes máj* minőségjelzős szó szerkezetből és a *halom* 'alacsonyabb domb' jelentésű földrajzi köznévből keletkezett. A helynév első névrésze valószínűleg egy (máshol helynévként önállóan is előforduló) *Mézes-mál*-féle alakra vezethető vissza (ahogyan ezt különben egyik névadata mutatja is), amelyet jellemzően szőlővel beültetett hegy megnevezésére használták a magyar nyelvterület egyes részein. A régi *mál* ugyanis a '(déli) hegyoldal' jelentésű földrajzi közszó, a *mézes* előtag pedig arra utal, hogy ezeken a hegyoldalakon a szőlő magas cukorfokkal érik be. A 14. század közepéig gyaníthatóan egész kiemelkedést, később azonban csak annak egy részét, a hegyoldalát nevezték meg vele. Ilyen nevű hely már a 15. században van például

29. kép. A két Mézesmáj-halom a 19. század első felében (MKFT., részlet).

Tarcalon (1435: *montis Tarczalhege vocati existentis que Mezesmal vulgo apellatur*, 1682: *mézes-mál*, 1689: *Mézes Mall*, 1690: *Mézes Mál*) vagy Sátoraljaújhelyen is (1670: *Mézes-mál*). Visszatérve településünk

kiemelkedéséhez, azt a földterületet, ahol a halom is feküdt, *Mézesmáj* néven említik a források, amelynek korai adatai között ugyancsak megtalálhatóak a *Mézes-mál*-féle alakok: 1762: *Mézes Mál Dorogi Határra Dűlők*, [1796]: *Mézes Mál Dűlleje*. Figyelemre méltó, hogy a *mál* az erdélyi Kalotaszegen és környékén elterjedt, 'rossz minőségű agyagos föld' jelentésű, *mál* ~ *máj* ~ *már* alakokban fordul elő, gyakorta áll agyagos földterület megnevezéseként. Azt kevésbé tartom elképzelhetőnek, hogy halmunk neve és a kalotaszegi között bármiféle összefüggés lenne. Azt viszont valószínűbbnek tűnik, hogy az a szőlőtelepítéssel valamilyen módon összefüggést mutat. A település első, szervezett szőlőültetésére vonatkozó utalásait a 18. századtól kezdődően találjuk meg a különféle forrásokban. Az 1715. évi összeírásban azt olvashatjuk (a hely nevének említése nélkül), hogy egy kis kiemelkedésen szőlőt termelnek, amely akár azonos is lehet a halommal. Ez a település északkeleti részén, a Pusztá határrész déli oldalánál lévő (mai) Nyíregyházi út mentén feküdhett. Öt évvel később, 1720-ban már az olvasható, hogy a terület el van hanyagolva. Elképzelhetőnek tartom, hogy esetünkben is a *Mézes-mál* eredetileg valóban 'szőlővel beültetett terület'-et jelenthetett. Egy idő után aztán a névforma *mál* eleme a helybeli névhasználók számára szemantikailag nem volt transzparens (nem volt áttetsző), nem értették és újraértelmesítették. Ez leginkább abból tudjuk kikövetkeztetni, hogy a név eredetét az újkori adatközlők a *máj* testrésznévvel hozzák összefüggésbe. Úgy magyarázzák, hogy a terület onnan kapta a nevét, hogy ott esős időben ragadós a talaj, olyan puha és tapadós, mint a mézes máj. Név szerkezetileg tehát a helynév első névrésze egy *Mézes-mál* > *Mézes-máj*-típusú reszemantizáción ment keresztül. A reszemantizáció (vagy egyszerűbben fogalmazva újraértelmesítés) olyan, a szóalak szerkezetét érintő változás, amelynek során egy nem áttetsző (a beszélők számára már nem értelmes) szóalak transzparenssé (újra értelmessé) válik. A kiemelkedés újabb forrásokban más néven, *Nagyimre-halom*-ként is előfordul. Ez az elnevezés arról a Nagy Imre lelkipásztorról kapta a nevét, aki a második világháború idején a település lelkipásztora volt, a domb az ő javadalmi földjében feküdt. Valószínűleg a kettő közül ez a nagyobbik Mézesmáj-halom másik elnevezése. Vélhetően a kisebbik (amelyik megsemmisült)

kerül elő *Kántor-domb* néven. Itt a névadás alapjául az szolgált, hogy a 20. század elején Nagy Károly kántornak volt e helyen az illetményföldje. A második világháborút követően ezeket a területeket elvették a református egyháztól. Arra, hogy a *kántor* foglalkozásnévként halom-név előtagjában állhat a szentesi *Kántor-halom* szolgáltat példát, amely az ottani, a római katolikus egyház kántorának illetményföldjén fekszik.

Irodalom: BARCSA 1900: 76, BEDE 2008: 48–49, BUCKÓ 1992: 7–8, DRAVICZKY 1990: 10–11, 42, HBML V.A. 301/a. 7. köt., KOVÁTS 2008: 385, MOL UC. 145: 6a, 65: 43, 17: 5, 1: 35, NAGY é.n., NEMES 2005: 133, OKISZ. *mál*, RESZEGI 2011: 107, SZABÓ T. 1938: 253, TESZ. *halom*, TÓTH V. 2008: 165–178, ÚMTSZ. *mál*.

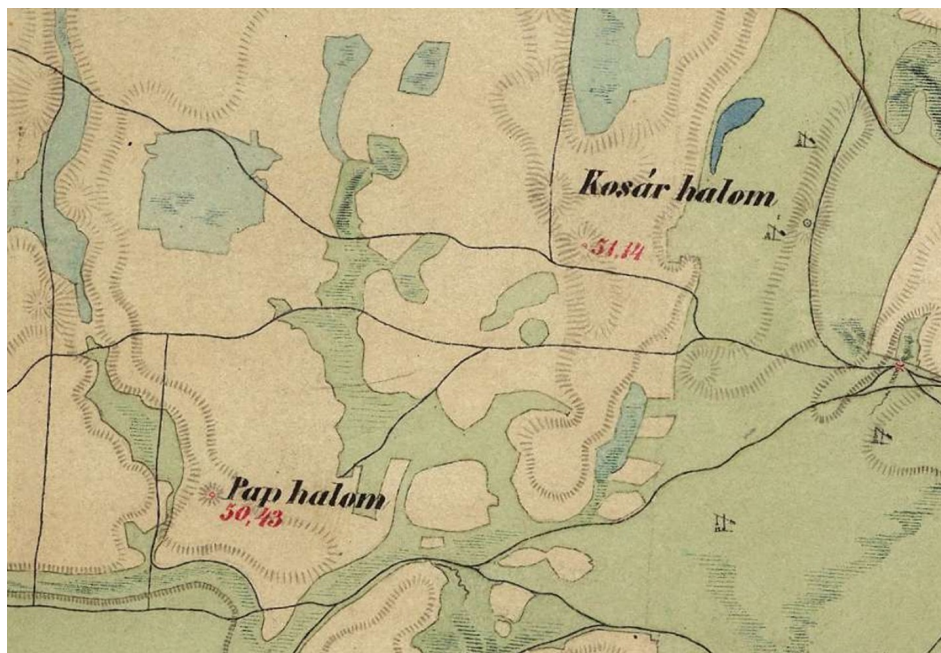

30. kép. A Mézesmáj-halom az 1980-as években
(DRAVICZKY IMRE felvétele, 1987: 83).

Pap-halom 'egykori kiemelkedés a település Ny-i határában' 1775 (HBML V.A. 301/a. 5. köt. 1775/854): *Pap halma*, 1783 (HBML HvT. 5/b): *Pap halom*, 1783/1867 (HBML HvT. 2/a): *Pap halom*, 1819–1869 (MKFT.): *Pap halom*, 1972 (KÖRÖSI 44): *Pap halom*.

Valószínűleg a folyamatos művelés miatt mára teljesen megsemmisült. Régészeti feltárás környezetében nem volt.

A helynév előtagja lehet a *pap* 'lelkész' főnév, de valószínűbbnek tűnik, hogy a *Pap* családnév rejlik mögötte, minthogy több, ilyen nevű földműves (agricola) fordul elő a településre vonatkozó 18. század eleji összeírásokban, például 1702-ben Joannes *Pap*, agricola és Georgius *Pap*, agricola, 1715-ben pedig Joannes *Pap*.

31. kép. A Pap-halom és a Kosár-halom a 19. század elején.
Mára mindkét halom eltűnt (MKFT., részlet).

Ezenkívül ilyen nevű családokat már a 16. századtól kezdve is említene. Feltételezhető, hogy az ezt a családnévet viselő személyek (vagy közülük az egyik) a kiemelkedést is magában foglaló földterület használója vagy birtokosa lehetett. Ezt a feltételezést erősíti a kiemelkedés első, *Pap halma* (tényleges) birtoklást kifejező birtokos

személyjeles formája is. Ez azonban egyelőre feltételezés, hiszen erre vonatkozóan történeti dokumentumokat nem tudunk bemutatni.

Irodalom: FNESz. *Paptelke*, HBML V.A. 301/d. 1.d. összeírás 1702, KovÁTS 1973: 37, Összeírás 1715, RMCsSz. *Pap*.

Rác-domb 'kiemelkedés a település belterületének K-i részén, az Attila utca és a Rácdomb utca közötti területen' 1831 (HBML Jkv.): *Test halom* ~ *Test halmocska*, [20. század első fele] (Kiss E. 63): *Testhalom*, 1938 (MOLNÁR 7, 9): *Ráchalom* ~ *Testhalom*, 1972 (KÖRÖSI 46): *Rác halom*, 1981 (MoFnT. 2: 31): *Rác-domb*, 1990 (DRAVICZKY 13, 14, 59): *Rác-halom* ~ *Rác-domb* ~ *Test-halom*, 2008: *Rác domb*, 2012: *Rác domb*.

Az 1971–1978 között készült halomkataszter 108 méter tengerszint feletti magassággal jegyzi, napjainkban a halom teste láthatóan bolygatott. Régészeti feltárása eddig még nem történt meg.

A helynév köznévi előzménye a népnyelvi *testhalom* 'tömegsír; (rég)i hullarakás' főnév. Ebből a köznévből aztán metonimikus névadással (névátvitellel) tulajdonnév, a *Test-halom* helynév keletkezett. A szemlélet alapja az, hogy a 16–17. századi csatákat követően a halottakat egy halomba hordták össze, hogy az állatok ne férjenek azokhoz. A magyar nyelvterület egyéb részein is van olyan kiemelkedés, ahová a háborúban elesetteket temették és azt *Test-halom*-nak hívják (ilyen például a szentesi *Test-halom*). A náási domb kapcsán a néphagyomány úgy tudja, hogy ide temették a középkori Vid faluban lakó rácokat és testük fölé halmot emeltek. Érdekes

32. kép. A Rác-domb napjainkban
(a szerző felvétele).

adalék, hogy az egykori (Vid) birtok területét bekebelező, szomszédos települések névanyagában is előfordulnak ilyen helynevek kiemelkedések nevéként, például Böszörményben (1767–1779: *Test Halom*, 1854: *Test halom* stb.) vagy Dorogon (1776: *Test halom* stb.). A halom első említésekor *Test-halmocska* kicsinyítő képzős utótaggal is adathozható. Ez a névforma egyszeri említés, magyar nyelvű jegyzőkönyvből származik, minden bizonnyal egy korábbi, latin nyelvű határjárás latin helyfajtajelölő közszava, a *colliculum* ’kis halom, halmocska’ lehetett arra hatással, hogy a fenti forma így fordul elő, tükrözve az adott jegyzőkönyv mint forrás helynévhasználatát. A *Rác-halom* és *Rác-domb* helynevek *rác* népnévi előtagja arra a néphagyományban megőrzött történetre utal, mely szerint ide temették a rácokat. A különféle korokból sokféle történet őrződött meg a kiemelkedéssel kapcsolatban, ezeket a kötet önálló, 6. *Mondaváltozatok egy halom keletkezéséről: a Rác-domb története* című fejezetében mutatom be.

Irodalom: BEDE 2008: 54–55, DRAVICZKY 1990: 59, H. FEKETE 1959a: 110, FNESz. *Testhalom*, KISS L. 1982: 232, MOL S11 No830: 23, M. NEPPER-SÖREGI-ZOLTAI 1980: 108, OSZK TK 136, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 4.

Rothadt-halom ’kiemelkedés a település ÉNy-i határában, a Vörös-tenger nevű határrészen’ 1767–1779 (MOL S11 No830: 23): *Rothadt halom*, 1783 (HBML HvT. 5/b) *Kis rothat*, 1819–1869 (MKFT.): *Rothadt halom*, 1869–1887 (HKFT.): *Rothadt hal. [halom]*, [20. század első fele] (KISS E. 63): *Rothatthalom*, 1938 (MOLNÁR 8): *Rothadt-halom*, 1972 (KÖRÖSI 37, 48): *Kis rothat halom ~ Rothat halom*, 1981 (MoFnT. 2: 31): *Rothadt-halom*, 1990 (DRAVICZKY 57): *Rothadt-halom*, 2012: *Rothatt halom*.

A volt Gulyajáró út melletti kiemelkedést az 1971–1978 között készült halomkataszter 104 méter tengerszint feletti magassággal adja meg. A régészeti szempontból feltáratlan halmot mindig művelték, szántották. A korát a szakemberek a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) teszik.

A helynév a *rothat* ige befejezett melléknévi igenévi *rothatd* alakjából és a *halom* ’alacsonyabb domb’ jelentésű földrajzi köznév

összetételéből alakult. A név előtagja a hely szagára utal, ezt a helybeliektől származó közlések meg is erősítik. Szerintük ugyanis vízes időkben a halom környéke teljesen víz alatt volt és a szaga miatt úgy gondolták, hogy a kiemelkedés rothadt. A kurgánt egy-egy alkalommal *Kis-Rothadt* és *Kis-Rothadt-halom* néven is említik a források. Ezek a névformák eseti előfordulásuk révén valószínűleg nem túl gyakori használatúak lehettek a helybeliek körében. Ez abból is ki tudjuk következtetni, hogy a *Kis-Rothadt*, *Kis-Rothadt-halom* 'a kisebbik Rothadt-halom' jelentésű helynevek mellett feltételeznünk kellene **Nagy-Rothadt* vagy **Nagy-Rothadt-halom*-féle, 'a nagyobbik Rothadt-halom' jelentésű helynevet és ezzel együtt természetesen ilyen nevű kiemelkedést is. Ezt azonban sem történeti forrásokból, sem a mai névhasználóktól származó közlésekből nem tudjuk adatolni.

Irodalom: DRAVICZKY 1990: 57, M. NEPPER–SŐREGI–ZOLTAI 1980: 108, TESz. *halom*.

33. kép. A Rothadt-halom a 18. században (MOL S11 No830: 23, részlet).

34. kép. A Rothadt-halom napjainkban (a szerző felvétele).

Szállás-halom 'egykori kiemelkedés a település ÉNy-i határában, a mai Nagyszálláshalom-dűlő (~ Cigány-dűlő) nevű területen' 1819–1869 (MKFT.): *Szállás halom*, 1835 (HBML V.A. 301/d. 1.d. TPH): *Görög Szállás halom*, 1855 (HBML HvT. 48/3): *Nagy Szállás halom*, 1858 (HBML Ny. 34): *Szállás halom*, 1869–1887 (HKFT.): *Szálás hal. [halom]*, 1972 (KÖRÖSI 43): *Nagy szállás halom*.

35. kép. A Szállás-halom és a Görögszállás-ér a 19. század elején (MKFT., részlet).

A halmot napjainkra elszántották. Azt a területet, ahol egykor állt, ma is folyamatosan művelik. Régészeti feltárása nem történt meg, a korát a rézkorra, a késő rézkorra (korai bronzkorra) teszik a szakemberek. Egykor két Szállás-halom volt egymás közelében.

A *Szállás-halom* helynév *szállás* névrésze valószínűleg az 'ideiglenes lakóhely, tartózkodási hely' jelentésű közszó. A kiemelkedést *Görögszállás-halom* formában is említik a forrá-

sok, amelyben a *görög szállás* arra utalhat, hogy a területen görög nemzetiségű vagy görög (keleti rítusú) vallási hovatartozású személy(ek) vagy esetlegesen egy *Görög* családnevű személy szállása volt. Az egykori kiemelkedés környezetében több *görög* névrészt tartalmazó helynév volt a régiségben és ma is, például *Görög-ér* (1819–1869, MKFT.: *Görög szállás ér*; 1835, HBML V.A. 301/d. 1.d. TPH: *Görög szállás ere*; 1855, HBML HvT. 48/3: *Görög Szállás ére*; 1990, DRAVICZKY 78: *Görög-ér*), *Görög-kút* (2012: *Görög kút*), *Görög-kút-lapos* (1819–1869, MKFT.: *Görög kút lapos*), *Görög-szállás laposa* (1858, HBML Ny. 34:

Görög szállás laposa) és *Görögszállás-sziget* (1835, HBML V.A. 301/d. 1.d. TPH: *Görög Szállás sziget*). *Görög* családnevet a településre vonatkozó régi összeírásokból ugyan nem tudunk adatolni, viszont a 18. században biztosan volt ilyen nevű birtokos. 1744-ben a városi jegyzőkönyvek említést tesznek Görög Józsefről, amikor „két sőre ökre” ügyének tárgyalására megidézik Gulyás Mártont (aki Görög József gulyása volt). A mai névhasználók is számon tartanak egy tanyát és hozzá tartozó földterületet, amelyet egy *Görög* családnevű állatorvos birtokolt korábban (2012: *Görög állatorvos birtoka, Görög-tanya*). Azt is elképzelhetőnek tartom, hogy a szomszédos Dorog egyik lakója hosszabb ideig használhatta ezt a földterületet, Dorogon ugyanis több ilyen nevű embert tartanak számon még napjainkban is. Kiemelkedésünk *Nagy-Szállás-halom* változatban is adatolható, amely a nagyobbik Szállás-halmot nevezte meg. (A kisebbik halomról lásd a *Kis-Szállás-halom* szócikket).

Irodalom: HBML V.A. 301/a. 4. köt. 1744/790, HBML V.A. 301/d. 1.d. összeírás 1702, HORVÁTH et al. 2013: 163, Összeírás 1715, RÁ CZ 2016: 43–44, RMCsSz. *Görög*, TESz. *halom, szállás*.

Tedeji-templomdomb 'kiemelkedés a település ÉNy-i határában, az Előháti-erdő közelében' 1855 (HBML HvT. 48/1): *Tedej-halom*, 1855 (HBML HvT. 48/3): *Régi templom domb*, 1856 (HBML HvT. 49): *Tedeji*

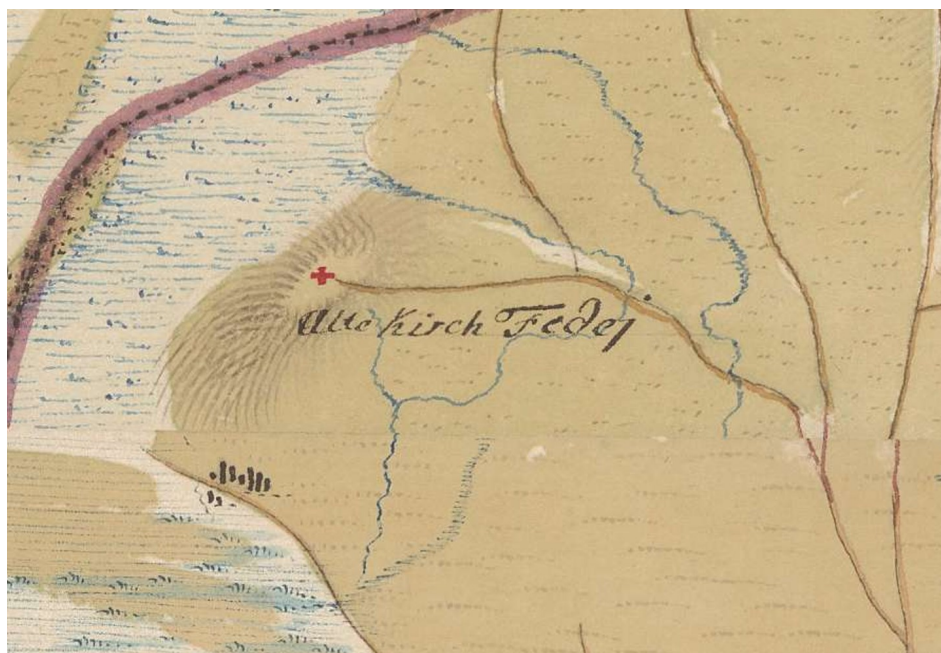

36. kép. A Tedeji-templomdomb a két Tedejt elválasztó határhányásokkal (MOL S11 No830: 23, részlet).

templom domb, 1972 (KÖRÖSI 51): *Tedeji templomhalom*, 1990 (DRAVICZKY 57, 86): *Templomdomb ~ Tedeji templomdomb ~ tedeji Templom-domb*.

A halom eredeti funkcióját, azaz azt, hogy a Krisztus előtti időkben történetesen temetkezési céllal emelték volna, a régészeti

feltárások hiánya miatt jelenleg még nem tudjuk igazolni. A régi térképek alapján biztosan tudjuk azonban, hogy rajta állt a középkori Tedej falu temploma, amely a 18. században még (részben) megvolt. A templom körül a kor szokásának megfelelően temetkeztek is, emberi csontokat még ma is lehet találni a kiemelkedésen. Minden bizonnyal a templomdomb körül feküdt a középkori falu is. Ezek pontos leírását a terület módszeres régészeti feltárását követően lehet majd közzétenni. 1780 körül (és bizonyára az azt megelőző időben is) a domb fontos határpont is volt: a Nánáshoz tartozó Belső-Tedejt és a Kamara tulajdonában lévő Külső-Tedejt választotta el egymástól. Napjainkra a halom teste nem ép, egy része ma is művelt, korábban nagyobb része az lehetett. Akácossal sűrűn benőtt, rókavár is van rajta.

37. kép. *Alte Kirch Tedej*, azaz régi templom Tedej a 18. század második felében. A templom ekkor már elhagyatott volt (EKFT., részlet).

A helynév előtagjaként álló *Tedej* vagy a *Tedej* helynév *-i* képzős származéka arra utal, hogy a kiemelkedés az egykori Tedej birtokon fekszik, a *régi* pedig arra, hogy akkor már a terület (a falu és a templom) is elhagyatott volt. A név a *halom* 'alacsonyabb domb' és a *templom-domb*

vagy *templomhalom* 'kiemelkedés, melyre a falu templomát építették' jelentésű földrajzi köznévi utótagokkal is adatosható. Aközött, hogy egy helynévben a *templomdomb* földrajzi közszó áll utótagként vagy pedig magát az egész kiemelkedést nevezik meg *Templom-domb* tulajdonnévvel (ahogyan azt a halom adatsorában is láthatjuk) jelentéstani szempontból lényegi eltérés nincs. A kiemelkedés a halmok egyik speciális, az ún. *templomhalmok* típusához tartozik, amelyekre egykor a falu templomát építették. Ilyen dombon állt a régi Szentgyörgy falu istenháza a mai Józsa területén, a középkori Fábiánsebestyén temploma a *Pusztá-templomhalom* (~ *Templom-domb*) nevű helyen vagy a ma is meglévő templom a Borsod–Abaúj–Zemplén megyei Meszesen.

Irodalom: BEDE 2008: 72, NEMES 2005: 184, M. NEPPER–SŐREGI–ZOLTAI 1980: 114, TAKÁCS 1987: 76–80, TESZ. *halom*.

Utas-halom 'egykori kiemelkedés a település ÉNy-i határában, a Vasvári út közelében' 1767–1779 (MOL S11 No830: 23): *Utas halom*, 1770 (SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 2. 3): *Utas Halom*, collis, 1800 (HBML HvT. 40): *Utas Ér Halma*, 1869–1887 (HKFT.): *Utasér hal. [halom]*, 1923 (K): *Utasér-hlm. [halom]*, 1972 (KÖRÖSI 52): *Útasér halom*, 1990 (DRAVICZKY 57): *Utasér halom*.

Az 1970-es években 101 méter tengerszint feletti magassággal lejegyzett halmot napjainkra teljesen elszántottak. Régészeti feltárása nem volt, így egyelőre korát pontosan meghatározni nem lehet. Az első, 18. századi említések a térkép készítője nem a tényleges helyén ábrázolja (lásd 39. kép), hanem a Lyukas-halomtól északkeletre helyezi, valójában azonban attól délnyugatra feküdt. A 18. században (és bizonyára

38. kép. Az Utas-halom a 19. század második felében (HKFT., részlet).

az azt megelőző századokban is) határhalom volt az egykori Tedej birtok és a szomszédos Szentmihály (utóbb Tiszavasvári egy részének) határán.

A hely névtörténetét tekintve pontosan kirajzolódik, hogy adatoltsága kezdetén *Utas-halom*, később pedig *Utas-ér halma* ~ *Utas-ér-halom*-ként fordul elő. Az *Utas-ér halma* ~ *Utas-ér-halom* helynévadási szemlélete az volt, hogy a halom az Utas-ér mellett feküdt. Az ér ugyancsak viszonylag korai adatoltságú víz (1770, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 2. 3: *Utas Er*; 1776, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3. 9, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3. 10, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 4. 2: *Utas Er*, vena [vízfolyás] ~ *Utas Ér*, vena [vízfolyás] ~ *Utas ér*; 1800, HBML HvT. 40: *Utas ér*; 1858, HBML Ny. 34: *Utas ér*; 1938, MOLNÁR 8: *Utas-ér*; 1972, KÖRÖSI 52: *Útasér*). Nagyrészt medrének nyomvonalán alakították ki a Hajdúsági-tápcsatornát. Az *Utas-halom* az *utas* főnévből és a *halom* 'alacsonyabb domb' jelentésű földrajzi köznévből alakult helynév. Ennek a helynévadási motivációja egyelőre nem tárható fel.

Irodalom: M. NEPPER-SÖREGI-ZOLTAI 1980: 108, TESZ. *halom*.

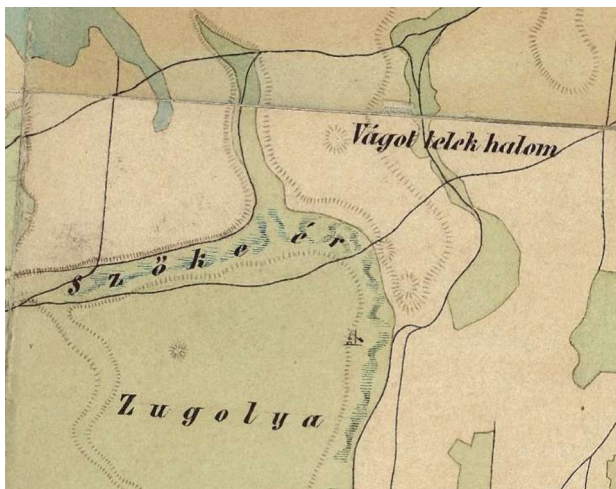

39. kép. Az Utas-halom, a Lyukas-halom és a Szántott-halom térképi ábrázolása a 19. században, az Utas-halom téves lokalizációjával (MOL S11 No830: 23, részlet).

Vágott-laponyag 'egykori kiemelkedés a település DNy-i határában, a Vágott-telek (Varjas-telek) területén' 1783 (HBML HvT. 5/b): *Vágott laponyag*, 1783/1867 (HBML HvT. 2/a): *Vágott laponyag*, 1819–1869 (MKFT.): *Vágott telek halom*.

A halom elpusztult, hajdani területét napjainkban is művelik. Régészeti feltárás környezetében nem történt, helyszíni bejárásakor bronzkori, kora bronzkori telep nyomait vélik felismerni a régészek.

A helynév a *vág* ige befejezett melléknévi igenévi *vágott* származékából és a *laponyag*

40. kép. A Vágott-telek-halom és környezete a 19. század első felében (MKFT., részlet).

földrajzi köznév összetételéből alakult. A helynév *vágott* névrésze azt sejteti, hogy a kiemelkedés a névadáskor nem szabályos, csonkolt lehetett. Nem mehetünk el amellett ugyanakkor, hogy az egykori domb tágabb környezetét *Vágott-telek* (~ *Varjas-telek*) néven említik (1783, HBML HvT. 5/b: *Varjas telek*; 1869–1887, HKFT.: *Vágott telek*; 1972, KÖRÖSI 53: *Varjas telek*; 1990, DRAVICZKY 46, 70: *Vágott telek* ~ *Varjas telek*) és a halmot egyúttal *Vágott-telek-halom*-ként is adatolni tudjuk. Azt, hogy ezek között pontosan milyen névszerkezeti változás zajlott le, a két hely egyidejű adatoltsága és a további források hiánya miatt egyelőre nem lehetséges felfejteni.

Irodalom: ÚMTSz. *laponyag*.

Vidi-halom 'kiemelkedés a település D-i határában, a Vidi-föld nevű határrészen, az Újvárosi út mellett' 1767–1779 (MOL S11 No830: 22): *Nagy vidi Halom*, 1776 (SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 4. 20): *Nagy vidi halom*, cumulus ~ antiqum iterum inter duos cumulos *Nagy & Kis vidi halom* dictos, 1776 (SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3. 27): inter

duos Cumulos Nagy & Kis Vidi halom dictos, 1776 (SZSZBML IV.A. 9. l. fasc.1. No. 3. 27): *Vidi Halom*, 1782–1785 (EKFT.): *Vidi Halom*, [1808] (MOL S11 No1500): *Nagy Vidi halom*, 1819–1869 (MKFT.): *Nagy Vidi halom*, 1855 (HBML HvT. 47): *Vidi halom*, 1869–1887 (HKFT.): *Nagy Vidi hl. [halom]*, 1882 (Hajdú m. 130): *Nagyvidi halom*, 1923 (K): *Nagy Vidi hlm. [halom]*, 1938 (MOLNÁR 7, 9): *Vidihalom*, 1972 (KÖRÖSI 43, 54): *Nagy vidi halom ~ Vidi halom*, 1981 (MoFnT. 2: 31): *Nagy-Vidi-halom*, 1990 (DRAVICZKY 43): *Vidi-halom*, 2008: *Vidi halom*, 2012: *Vidi halom ~ Halom*.

A Vidi-halom vagy másképpen Nagy-Vidi-halom elsöre épnek tűnik, de amint az a drónfelvételen is látszik (42. kép), valójában az évszázadok során a földművelés, a folyamatos bolygatás miatt veszített alakjából, tetején is rókavár van. Az 1971–1978 között készült halomkataszter 104 méter tengerszint feletti magassággal jegyzi. A halom régészetiileg ugyan feltáratlan, ám a felszínéről nagy mennyiségben gyűjthető ma is leletanyag. A korát a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) teszik. Környékén az 1970-es években nagyszámú Árpád-kori kerámiára bukkantak. Ez azzal hozható összefüggésbe, hogy a kiemelkedés tágabb környezete a középkori eredetű Vid faluhoz tartozott. Ennek területéről került már elő honfoglalás kori lovas temetkezés is. Vid határát a három hajdúváros, Böszörmény, Nánás és Hadház területéhez kapcsolták (az egykori település Árpád-kori templomát a ma

41. kép. A Kis-Vidi-halom és a Nagy-Vidi-halom ábrázolása a 18. században (MOL S11 No830: 22, részlet)

Böszörményhez tartozó földterületen tárták fel). A néphagyomány regényesebb formában őrizte meg Vid történetét. Eszerint a Vidi-halom körül nagy pásztortanyák voltak, ahol azok a vidi rácok éltek, akik a Bocskai István által letelepedett hajdúkat el akarták pusztítani, de végül a három

hajdúváros Böszörmény, Nánás és Hadház hajdúi ölték meg a rácokat és az egykori Vid területét is háromfelé osztották (erről bővebben lásd a *Rác-domb* szócikket és az arról szóló fejezetben írottakat).

42. kép. Drónfotó a nánási Vidi-halomról (MOLNÁR ZSOLT felvétele, 2018).

Ahogy az a történeti adatsorból is kitűnik a kiemelkedést az idők során *Nagy-Vidi-halom*-ként is megnevezik a források. A *Kis-Vidi-halom* Hajdúböszörmény határában feküdt, ennek pontos helyét a kétezres évek terepbejárása alkalmával már nem tudták beazonosítani (érdekes, hogy az 1869–1887 között keletkezett harmadik katonai felmérés térképlapja még közel ugyanakkorának, 103 méter tengerszint feletti magasságúnak mutatja, mint a nánási Vidi-halmot). A történeti térképlapok, valamint a mai műholdfelvételek egybevetésével viszont helye viszonylag pontosan meghatározható, a Nagy-Vidi-halommal közel egy szélességi fokon, a Keleti-főcsatorna bal partján feküdt.

A halom névtörténetét tekintve megállapíthatjuk, hogy a *Vid* helynév *-i* képzős származékából és a *halom* 'alacsonyabb domb' jelentésű földrajzi köznévből alakult. A helynévadás alapja az volt, hogy a kiemelkedés az Árpád-kori Vid egykori határában állt. A *Nagy-Vidi-halom* névforma a *nagy* melléknév és a *Vidi-halom* kétrészes helynév összetételéből

áll, arra utalva, hogy a két Vidi-halom közül a nagyobbikat nevezte meg. A név történeti adatsorából jól érzékelhető, hogy a korábbi időkben inkább *Nagy-Vidi-halom* néven, később már csak *Vidi-halom*-ként (vagy akár csak *Halom*-ként) említik a kurgánt. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a 18. századi határjárásokban (amelyek éppen a bősörményi, nánási, hadházi vidi részek közötti határt rögzítették) szükség-szerű volt a két halom pontos elkülönítése. Idővel aztán a Nánás közigazgatási határához tartozó kiemelkedést csak *Vidi-halom*-ként nevezték meg, sőt azok a helyiek, akiknek csak a határ ezen részén volt földje (és így más kiemelkedést nem is igen ismertek) rendre *Halom* néven hivatkoznak rá.

Irodalom: DRAVICZKY 1990: 43, H. FEKETE 1959a: 14–15, 39, 77, 118, H. FEKETE 1959b: 14–15, 20–32, HORVÁTH 2008: 15, IGMÁNDY 1943: 213, MOLNÁR 1938: 9, M. NEPPER–SÖREGI–ZOLTAI 1980: 107 és 128, 8. végjegyzet, TESz. *halom*.

43. kép. A Vidi-halom napjainkban (HARANGI MÁRIA felvétele, 2021).

Vörös-halom 'kiemelkedés a település ÉNy-i határában, a Verestenger nevű határrészen' 1869–1887 (HKFT.): *Veres hal. [halom]*, 1923 (K), 1972 (KÖRÖSI 53): *Veres halom*, 1981 (MoFnT. 2: 31), 1990 (DRAVICZKY 58): *Veres-halom*, 2012: *Veres halom*.

A nem ép halomtest régészeti szempontból feltáratlan, a korát a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) teszik. Az 1971–1978 között készült halomkataszter 99 méter tengerszint feletti magassággal említi.

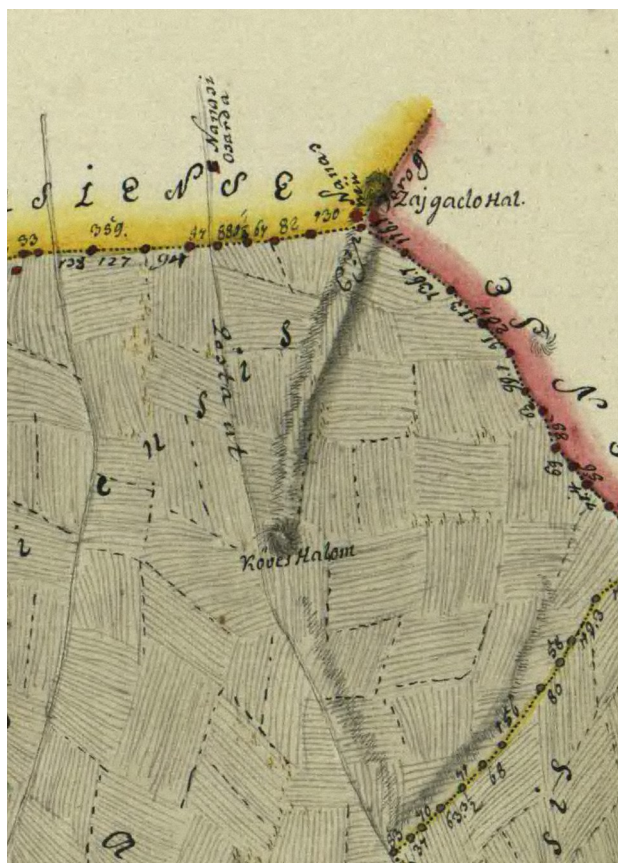
44. kép. A Vörös-halom helye a Google Earth légi felvételén, 2022.

Neve a *vörös* színnév nyelvjárási *veres* formájából és a *halom* 'alacsonyabb domb' jelentésű földrajzi köznévből alakult. A nyelvjárási *veres* a település határának más helynevében is megjelenik, például *Verestenger*, *Veresnád* stb. A helynév előtagja (és a határ más *veres*-t tartalmazóé is) minden bizonnyal a hely színére utalhat, a Google Earth légi felvételén a határrész valóban sötétpiros, vörös színű. A talajkutatók szerint az ilyen típusú, ún. réti csernozjom talajok egyik jellemzője hogy a magas talajvízszint mellett vasmozgás nyomai észlelhetők, amelyek rozsdás foltokként jelennek meg. A helybeliek szerint a halom a vörös színű nádról kapta a nevét, amely a környező *Verestenger* nevű helyen terem. Érdekes, hogy a Szentés határában lévő Veres-halom *veres* elemét az ottani néphagyomány a vérrel kapcsolja össze (azt ugyanis a csatában elesettek testét őrző testhalomnak tartják).

Irodalom: BEDE 2008: 33, DRAVICZKY 1990: 58, KÁTAI 2011: 44, M. NEPPER-SÓREGI-ZOLTAI 1980: 108, ÚMTSz. *vörös*, TESz. *halom*.

Zajgató-halom 'egykori kiemelkedés a település DK-i határában, a dorogi határszélen' 1767–1779 (MOL S11 No830: 22): *Zajgaclo Hal*, 1776: *Zajgato*, colliculum (SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3. 12, 14),

1782–1785: *Zaigató* (EKFT.), [1808] (MOL S11 No1500): *Zajgató halom*, 1831 (HBML Jkv.): *Zajgató hegy*, 1854 (HBML Jkv.): a *zajgató hegyi* hármashatártól keletnek tartva.

45. kép. A Zajgató-halom a 18. század második felében Dorog, Nánás és Vid birtok hármashatáránál (MOL S11 No830: 22, részlet).

A *zajgat* 'zavar, háborgat valakit' jelentésű ige folyamatos melléknévi igenévi *zajgató* származékából és a *halom* 'alacsonyabb domb' jelentésű földrajzi köznévből alakult. A halomnév a *hegy* földrajzi köznévi utótaggal is előfordul a határjárásokban. A Tisza szabályozása előtt ez a terület is vizesebb volt, ezért jelen esetben akár a *hegy*-nek egy speciálisabb 'vizenyős, mocsaras területből kiemelkedő kisebb domb, halom' jelentésével számolhatunk (vö. NEMES 2005: 88). Másrészt a határhalmok *hegy*-ként való említése esetleg azzal lehet összefüggésben,

Homokos talajú kiemelkedés volt, néhány adatközlő úgy emlékezik, hogy a benne lévő homokot az egyik téeszelnök hordatta el. Napjainkra valószínűleg a művelés miatt is tűnt el teljesen. Régészeti feltárása nem történt meg. A régiségben az egykori Vid birtok, Dorog és Nánás hármashatárának határpontja. A domb később is határhalom volt Dorog és Nánás határán. Figyelemre méltó, hogy egy egész határrész, amelyen fekszik a *Zajgató* nevet viseli, sőt a dorogi oldalon lévő határrész neve is az.

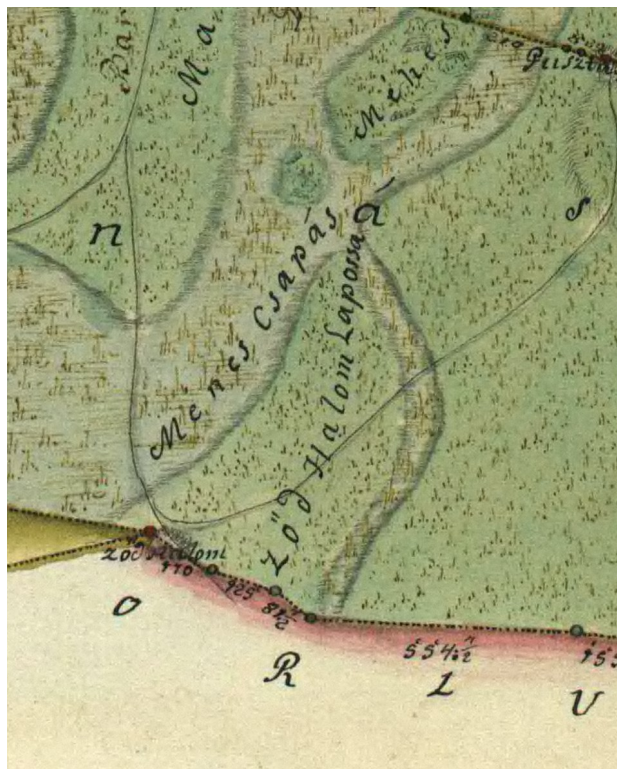
hogy az ilyen funkciót betöltő kiemelkedéseket gyakran megmagasították, tetejére kisebb dombocskát hánytak. A nánási határhalmok (ettől a kivételtől eltekintve) viszont sohasem fordulnak elő *hegy* utótaggal. Elfogadhatónak tehát az a magyarázat tűnik, amely szerint a halomnak *Zajgató-hegy*-ként való említése a határjárás egyedi névhasználata lehet, melyet aztán utóbb más források is átvettek. A néphagyomány szerint a kurgán nevének eredete arra vezethető vissza, hogy a három hajdúváros (Nánás, Böszörmény, Hadház) seregei a domb mellett zajgatták, pusztították el Vid lakóit. Ha nem is ez az esemény volt a helynévadás alapja, elképzelhető, hogy régi határvillongásra, csatára utalhat a név *zajgató* része. A kiemelkedés mellett állt a kb. 1880-ig működő *Zajgató-csárda* (1754, HBML V.A. 301/d. 1.d. levél: *Zajgató*; 1819–1869, MKFT.: *Zajgatói csárda*; 1869–1887, HKFT.: *Zajgató cs.* stb.), amely a halomról kaphatta a nevét. A helybeliek szerint viszont onnan van a neve, hogy nagyon zajos volt, rengeteg verekedés volt a csárdában, a kiabálás messzire, a városig elhallatszott.

Irodalom: DRAVICZKY 1990: 11–13, TESz. *halom, hegy*, TÓTH I. 1972: 56–57, TÖRÖK 2009: 27–28, ÚMTSz. *zajgat*.

Zöld-halom 'kiemelkedés a település ÉNy-i határában, a Polgári út és az Előháti-erdő közötti területen' 1767–1779 (MOL S11 No830: 23): cumulos ad *Zöd Halom* ~ in comulum *Zöd halom* dictum ~ *Zöd Halom*, 1783 (HBML HvT. 5/b): *Zöld halom*, 1783/1867 (HBML HvT. 2/a): *Zöld halom*, 1819–1869 (MKFT.): *Zöld halom*, 1856 (HBML HvT. 49): *Zöld halom*, 1869–1887 (HKFT.): *Zöld halom*, 1923 (K): *Zöld-halom*, 1938 (MOLNÁR 8, 18): *Zöd-halom*, 1972 (KÖRÖSI 55): *Zöüd halom*, 1981 (MoFnT. 2: 31): *Zöld-halom*, 1990 (DRAVICZKY 50): *Zöld-halom*, 2012: *Zöd halom* ~ *Zödhalomdomb*.

Az egykori Zöld-ér mellett fekvő kiemelkedés régészeti szempontból feltáratlan. A korát a rézkorra, a késő rézkorra (kora bronzkorra) datálják. A 18. századi térképek tanúsága szerint határhalom volt Nánás és (Belső-)Tedej között. A néphagyomány úgy tartja, hogy valaha betyárok lakóhelye lehetett. Az 1970-es években a kataszter 99 méter tengerszint feletti magassággal említi a halmot, ma területe teljes egészében művelés alatt áll. A történészek közül is többen úgy vélik,

hogy valaha település állhatott közvetlen szomszédságában, ám csak egyetlen okleveles említést találunk az azonos nevű birtokról: 1476/1477: praedium *Zewldhalom*, MOL DL. 17893, 24566. Az oklevél szerint a váradi káptalan Bátori István országbíró parancsára zálog-

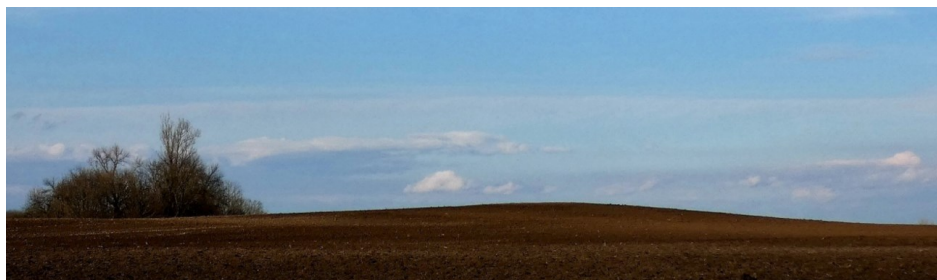
46. kép. A Zöld-halom és környéke a 18. században (MOL S11 No830: 23, részlet).

A kiemelkedés a *zöld* színnév és a *halom* 'alacsonyabb domb' földrajzi köznév összetételeként keletkezett. A névhasználók egy része szerint a halom onnan kaphatta a nevét, hogy zöld színű volt, mezei virágokat lehetett róla szedni. Mások szerint viszont egykor a domb környéki vízben lévő zöldmoszatról nevezhették el. A halomnévre vonatkozó korlátozott számú dokumentum miatt a névadás tekintetében jórészt csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. A magyar nyelvterület más részein fekvő *Zöld-halom* nevű kiemelkedések kapcsán is többnyire csak gyaníthatjuk a névadás indítékát. A Szentés határában lévő azonos

jogon beiktatta a király anyját, [Szilágyi] Erzsébetet a Szabolcs megyei Böszörmény mezőváros és tartozékai, köztük Zöldhalom puszta birtokába is. Ezt valóban Nánás tágabb környezetében kell keresnünk, de az oklevél nem ad támpontot egykori helyének közelebbi meghatározására, valamint erre vonatkozóan a későbbi okleveles adatok is teljesen hiányoznak. *Zöldhalom* nevű falut viszont a helyi néphagyomány is számon tartja.

nevű domb előtagja talán személynévi eredetű, a gádorosi kapcsán szintén felmerül a *Zöld* személynévi előzmény, de a zöld (szín) a táj jellegére vagy a növényzetre ugyancsak utalhat.

Irodalom: BEDE 2008: 36 (szentesi Zöld-halom a *Kettős-halom* szócikk alatt), BEDE 2008: 83–84 (gádorosi Zöld-halom a *Zöld-laponyag* címszónál), DRAVICZKY 1990: 50, MÓDY 1973: 31, MOLNÁR 1938: 18, NÉMETH 1997: 208, NÉMETH é.n. *Zöldhalom*, M. NEPPER–SŐREGI–ZOLTAI 1980: 108, TESz. *halom*, ZOLTAI 1926: 108. A Zöld-halom határhalom funkciójára lásd például az alábbi forrásokat: HBML HvT. 2/a, 5/b, MOL S11 No830: 23.

47. kép. A Zöld-halom napjainkban (HARANGI MÁRIA felvétele, 2021).

6. Mondaváltozatok egy halom keletkezéséről:

a *Rác-domb* története

1. A magyar nyelvterület helynevei és az ezekkel megjelölt helyek kapcsán gyakran találkozhatunk azzal a jelenséggel, hogy azokhoz a névhasználók különféle, magát a helynevet vagy a hely keletkezését magyarázó történeteket kapcsolnak. Ezek többnyire olyan régi mondáknak tekinthetők, amelyeknek van valóságmagja, de az időbeli távolság miatt újabb és újabb elemek rakódtak rájuk, amelyeknek az eredeti történéssel lényegében már nincsen valós kapcsolatuk.

A 20. századot megelőzően *Test-halom*-ként, ma leggyakrabban *Rác-domb* néven emlegetett nánási kiemelkedés a település belterületén, a városközponttól délkeletre fekszik. A helyiek körében igen ismert, azt is mondhatjuk, hogy hozzátartozik mindennapjaikhoz. Használják szánkózásra, környezetében a születendő kisgyermek megünneplésére fákat ültetnek, iskolai vetélkedők témája stb. Talán nem meglepő, hogy ilyen közel áll a helyi közösséghez, hiszen hozzá kapcsolódik a történeszek által csak *Test-halom mondája*-ként hivatkozott eredetmonda, amely egyfelől a rácok hajdúsági jelenlétére (és lényegében a vidi rácok kiirtására) utal, magyarázza a *Test-halom* helynévnek és magának a halomnak a keletkezéstörténetét is. Ennek az eredetmondának többféle változatát is lejegyezték az idők során.

2. A továbbiakban a monda változatait megjelenésük időrendjében, valamint az eredeti források betűhív formájában közlöm amiatt, hogy az amúgy nehezen hozzáférhető történetek újra bárki számára elérhetőek legyenek. Azt, hogy erről külön fejezetben és nem az adattár megfelelő szócikkének keretein belül szólok, az indokolta, hogy arányaiban jóval terjedelmesebb az az elbeszélés-halmaz, amely a többi kiemelkedéshez képest a Rác-dombhoz kapcsolódik.

BARCSA JÁNOS a város első történetírásában jegyzi föl a monda egyik változatát: „Azt mondja a hagyomány, hogy a Vidnek első birtokosa, talán alapítója Vid nevű főúr volt, a ki a Báthory családnak is ösapja lett.

Szent István idejében történt, hogy a szathmármegyei ecsedi tó posványjaiban egy nagy óriás kigyó ijesztette a szomszéd lakosokat, sok kárt okozva a körül levő falvakban, mert minden szelet, havat és minden természeti tüneményt a nép balga hiedelme ezen szörnynek tulajdonított. Azt mondták, hogy haragjában záport zivatart támaszt. Vid megküzd a hétfejű sárkánnyal, három fogat és három kigyó alaku farkat hozván győzelmi jelvényül a királyhoz. A király megnemesítette és cimerébe 3 sárkányfog került. A hagyomány szerint a Báthory család cimerében is erre céloz a három fog és a farkát harapó kigyó.

Az 1666-ik év őszén azonban elérte a végzete a Rác-Vidnek rác származású lakosait. Böszörmény egyik lakosának házába egy rác koldus asszony lépett be. Vászon tarisznya lógott oldalán. A koldus asszonyt szívesen fogadta a házi asszony, ki bölcsőjében szunnyadó kis gyermekét ringatta épen. A házi asszony rábizta kis gyermekének ringatását addig, míg ő a padlásra megy kevés szalonnáért. A csendesen szunnyadó gyermek szemlélésére felébredt a koldus asszony szívében az anyai érzés és hallhatóan rebegte: »szegény gyermek, mily szép, mily kedves teremtés, beh kár meghalni ilyen korán!« Az anya ezen szavakat hallván, lelkendezve fut oda és kérdi, hogy mit beszél a koldus asszony, mi közben jó darab szalonnát és kenyeret adott át a koldusnőnek. A jó szívű adakozó és a kis gyermek látása végre felnyitja a koldus asszony száját és elbeszéli, hogy a vidi és maladoni rácok elhatározták, hogy a hajdúvárosokat eltörlik a föld színéről, népét pedig kard élre hánnyák. Sőt ő egyenesen azért jött, hogy hirt adjon, mert nem viselheti el szívében a nagy romlást. Ő saját fülével hallotta az összeesküvést. A városi tanács is értesülvén a hírről, a koldus asszonyt előkeresteti és kikérdezi és annyival inkább elhiszik a koldus nő szavait, mert már előbb sokszor történtek véres összeütközések a szomszéd hajduk és a vidi lakosok között. Figyelmeztetik rögtön a szomszéd városokat a veszedelemre. Különösen Böszörmény és Nánás voltak kitűzve a támadásra. Először Nánást akarták megtámadni. A nánásiak azonban jól értesültek a támadás napjáról és a város alatt elterülő szőlős kertekben megbujtak és úgy várták a támadást. A hadnagy elosztotta a fegyverfoghatókat a gerádják között. A legelszántabbak az országuton feküdtek keresztül. Holdvilág nem volt, néhány csillag bágyadt fénye adott csak némi világosságot. Sehol azon

este mécsvilágot nem gyújtottak, a hajduk közül pedig senki sem jelent meg a határban azon a napon. Marháikat, méneseiket, nyájaikat a belső rétbé szállították biztos helyre, a hol a tehetetlen aggok, gyermekek és félénkebb nők egy-egy csoport erős férfiú védszárnyai alatt vonták meg magokat. Mikor a nánási toronyban a takarodót huzzák, távol a pusztán egy nagy fekete oszlop jelent meg, mely mindig közelebb huzódott. Nemsokára éles látású emberek kivehették a fejszékkel, csákányokkal, kardokkal és villákkal felfegyverzett alakokat. A mint a rácok közel értek, egyszerre egy kazal szalma lobbant fel és ennek a világánál a megbujt hajduk minden oldalról körül megrohanták őket. Elkeseredetten folyt a véres csata, midőn a szőlős kertekből előretörő Szakállas Daróci embereivel irtózatosan csapott le a menekülő ellenségre. Kört alkottak a hajduk és ezen körben kell a rácoknak küzdeni és meghalni. A kik a körön kívül estek, eszeveszetten futottak, de ott egy másik sereggel találkoztak. Ugyanis a böszörményi hajduk jöttek a nánási testvéreik segítségére. Így nem menekülhetett senki a rácok közül.

A csata utáni napon a hajduk közösen megrohanták Vid falut és azt a földdel egyenlővé tették. A pusztítás percében előállott a koldusasszony, ki az összeesküvést felfedezte és kérte a hajdukat, hogy az ő rokonainak kegyelmezzenek meg. A hajduk teljesítették a kivanságát és a kiket a koldusasszony rokonainak vallott, azokat életben hagyták és Böszörmény városában telepítették le őket. Valószínű, hogy azon nép, a mely Böszörmény egy részét lakja és a mely részt ma is rác oldálnak neveznek, a vidi rácok maradékai és utódai. Az elesett holttestekből pedig Nánás alatt, hol a csata történt, nagy halmot raktak, földdel behintették és elnevezték Testthalomnak. A király is értesült az eseményről, gróf Barkócy generális megjelent a véres tett színhelyén és meggyőződött a rácok méltó bünhődéséről. A kik magokat kitüntették, azok közül többen kaptak nemességet.” (1900: 82–84).

MADAY GYULA a helybeli KÉKI LAJOS nyomán 1909-ban jegyezte le a mondaváltozatot: „A Testhalom mondája. Aszongyuk, job világ vót rígenibe, pedig szegín öregejink is mennyit szenvedtek a sok törökfutásba meg a sok háboruszkodásba. Hát mikor a rácok felakárták ígetni őket! Az úgy vót, hogy akkôr még a Vidifödön rácok laktak, osz kegyetlen haraguttak a magyarokra. Vót kösztük egy öreg kódúsasszôn. A mindig

bejárt kiregetni, hun Nánásra, hun Böszörmínbe. Hát ammint eccer Nánáson járt kiregetni, be tanált vetődni egy hejre, ahun csak maga vót otthun az asszon. Az asszon ippen a fiát ringatta a böcsőbe. A szegin kódúsasszon egy kis zsírozót kirt túle. Aszongya az asszôn, hogy »Adnék jó szívvvel, de nincs idele. Rêngesse kelmed eszt a gyêrmeket addig, mig félszaladok a padra.«Az asszôn felment a padra, az öreg kódúsasszôm meg elkeszte ringatni a gyêrmeket. Eccêr csak elkeszdett kesêrvesen ríni, hogy: »Jaj szegin kis fijam! mér kêl néked ijen hamar meghâlni!« A gyêrmek meg fêlsivalkodott. A nagy sivalkodásra írt le az asszôn a padrul. Kêrdeszte a szegin asszôntúl, hogy: »Mir rí kelmed?« Asszongya a szegin kódúsasszon: «Hogyne rínék, mikor a vidi rácok êltôkíllítik, hogy Nánást felígetik, a nánásiakat meg mindôjüket leöldösik. Nagy sor az lêlkem, mikor az embernek el kell nízni, hogy gyilkôlják le azokat a jó nípeket, akkik engem, szegin nyomorúltat, eddig elesíggel dídelgettek» Aszt is megmonta a szegin kódúsasszon, hogy mék íccakára van kízülôdis, meg oszt kírte nagy esenkedve, hogy akármi is lessz, hogy ha megsegíti a jó Isten a nánási nípeket, ne báncsák az ű kis unokája íletit. Mikor elment a kodúsasszon, az asszon felszalatt a városházára, oszt ott kibeszílte, mit beszílt a szegin kódúsasszon. Tüstint hazagyűjtöttik a mezôrúl a férfiakat, meg oszt Böszörmínnek is hirádással vótak a bajrúl. Kihôrták minden írôtírôjüket a rítire. Az asszon nípet is ott hatták. Űk meg a Téglás szôllôgeraggyánál búttak meg. Három ôrszágos nagy kazâl szâlmát hôrtak össze, oszt ammint a setítbe észrevették a rácokat, hogy gyônnek, meggyútották mind a hármat, avval oszt neki a rácoknak. A nagy tűz egész Budavárig elláccott. Ferdínánc kiráj másnap oszt lovas embêrt is kűdött megtudakolni, mi vót a baj. Hát a rácokat az öreg Daróczí uramék egytúl egyig leöldôkôltik, nem hattak azokbúl még egy fiját se. Másnap oszt a falujokra mentek rá. Ott se kímílte senkit, csak a szegin kódúsasszon attyafijait hatták íletbe. Ezeket oszt Dorogra plántálták be. Ezeknek a maradíkaji a dorogi olajos vaszerek. Hászen a hitök még máig is rác. Ezír haragusznak ugy a nánási törzsökös hâjdúkra, a fene egye ki űket. Azoknak a rácoknak meg, akkiket leöldôkôltek, egy nagy gödrôt ástak, oszt beléhánták űket, ossz' behúszták földdel. Ezír mongyák, hogy Testhalom.” (DANKÓ 1956: 522–524).

A gimnázium egykori tanára, MOLNÁR JÓZSEF 1938-ban jelentette meg a történetnek ezt a változatát: „Bocskai halála után a Nánás körül lakó rácok elhatározták, hogy a hajdúkat kiirtják. Már csak egy nap választotta el őket a tett elkövetésétől, amikor a sors rendelkezéséből megtudta tervüket az egész környék. Ugyanis egy öregasszony járt be Böszörménybe kéregetni (mások szerint Nánásra) s a szélső házban egy kicsi gyereket látott a vén rác asszony a bölcsőben. Míg a ház asszonya a padláson járt a szalonnáért, el kezdte siratni, hogy hogyan fog az a szép gyermek is elpusztulni. Nem mondta meg, hogy mért fog elpusztulni és hogy honnan tudja, hiába kérdezték, végre is a városházára vitték, ahol az asszony elmondta, hogy a rácok Viden szövetkeztek a dorogiakkal és el akarják Nánást pusztítani, meg a többi hajdú városokat. Ezt hallva futárral értesítették Nánást, Hadházat. Nánás alatt készülődtek a harcra és ahol most a Testhalom van, egy kazal szalmát hordtak a nánásiak. A fegyverbíró embereket csoportba állították, estére pedig a gyermekeket asszonyokat a templom udvarára vitték. A futárok csakhamar jelentették, hogy jönnek a rácok. Erre felgyújtották a kazlakat, amitől a rácok nagyon megijedtek s a zavarban a hajdúk leöldösték a rácokat. Nagyon kevesen tudtak elmenekülni. Akkor a csata után egy nagy gödröt ástak és a halott rácokat abba temették el. Ezóta a neve Testhalom, vagy Ráchalom. A rácok földjén pedig megosztozott Böszörmény és Nánás. A dorogiaknak nem adtak semmit, mert azok a rácok pártján voltak. A jó öregasszonyt pedig, aki sok embert mentett meg a haláltól, Böszörménybe telepítették le, s azt a helyet ahol lakott Ráczugnak nevezik ma is. Az utolsó igazi rác 1878-ban halt meg Böszörményben. Erről az esetről, ennek a mondának több változata forog még közszájon, alig jelentős eltéréssel. Egyik szerint a falut, ahol a rácok laktak, Rác-Vidnek nevezték. Vid megalapítója egy Vid nevű ember volt, aki talán a Báthori család ősapja lehetett, ez még Szent István idejében megküzdött egy óriáskígyóval, amely az Ecse-di-láp posványaiban rémítgette a környéket. Ez a sárkány sok kárt okozott: havat, vihart, záport zudított a vidékre. Vid legyőzte a sárkányt és három fogat, meg három kígyófarkot hozott a királynak, aki megneemesítette és a címerébe bele is tétette a sárkányfogakat.” (1938: 9–10).

IGMÁNDY JÓZSEF 1943-ban így írja le a *Test-halom monda* változatát: „1666. év őszén történt, hogy az egyik böszörményi hajdú házához bement egy öreg koldus asszony. A házban csak egy fiatal menyecske volt otthon, s bölcsőjében szunnyadó kisgyermekét ringatta. A koldus-asszony kérésére a menyecske felment a padlásra egy kis szalonnáért, de előbb lelkére kötötte az asszonynak, hogy addig vigyázzon gyermekére. Amint lejött a padlásról, az ajtóban meglepetéssel látta, hogy az asszony köténye sarkával a szemeit törölgeti és ezeket mondja: de kár, hogy nemsokára meg kell halnod gyönyörű virágszálam! Egy jódarab szalonna megtette a hatást s az asszony elmondotta, hogy ő vidi rác s tudja, hogy a vidi rácok elhatározták, hogy a hajdúvárosokat éjjel, orvul megrohanják, lakóit legyilkolják s földig rombolják, de a szép kis hajdúbimbó felébresztette benne az örök anyát, hát inkább elárulja, a gonosz tervet. A menyecske útjára engedte az asszonyt, s jelentést tett a hajdúkapitánynak. A hajdúkapitány hamarosan előkerítette az asszonyt, aki most már részletesebb vallomást tett, amely szerint a rácok először Nánást akarják elpusztítani, azután Böszörményt, sőt a kitűzött időpontokat meg is tudta mondani.

A jelzett napon sötét őszi éjjel volt. A nánási hajdú jószágait a belső rétbe hajtották ki, ugyanide rejtették az aggodat, asszonyokat és gyermekeket. A fegyveres hajdúk a szállóskert garádjai mellett bújtak meg. A város teljesen sötét volt. Hamarosan egy nagy, fekete oszlop jelent meg a pusztán, s csendben vonult a város felé. Amint a szállóskerthez ért, hirtelen felgyulladt egy szalmakazal, s ennek fénye mellett ugráltak ki a hajdúk a garádja mögül. *Szakálas Daróczy* vezényszavára fergeteg módjára támadtak a meglepett rácokra. Rövid, elkeseredett harc keletkezett. A rácok keményen verekedtek, de aztán megfutamodtak. Nem sokáig futhattak, mert szembetalálták magukat a böszörményi hajdúkkal, akik testvéreik segítségére siettek. A két tűz közé szorult rácokat az utolsó szálig felkoncolták.

Másnap a feldühödött hajdúk megrohanták Videt, porig lerombolták, lakóit legyilkolták. A legnagyobb vérengzés közben jelentkezett a koldusasszony s kérte, hogy rokonainak kegyelmezzenek meg, amit meg is tettek. Az így életben maradt rácokat Böszörményben telepítették le. Tény, hogy Böszörmény egyik részét ma is Rácnegyednek hívják,

s az is tény, hogy Nánáson ma is büszkék a Szakállas Daróczi leszármazottai őszükre” (1943: 213).

DANKÓ IMRE 1956-ban rokonsága több tagjától is hallotta a mondát. Édesanyja például úgy tudta, hogy a rácok irigyelték a földet a hajdúktól, mert a nánási meg a böszörményi határ is jobb volt, mint a vidi. A dorogiaiak is azért lettek a vidiek szövetségesei, mert az ő földjük is rossz és kevés és azt gondolták, hogy majd szereznek a nánási, meg a böszörményi határból. Örökös volt köztük a civódás, a vidiek több hajdút meg is öltek. A dorogiaiak nem is igazi hajdúk, mert oroszok. A rácokat hívták később oroszoknak. Oroszul is beszéltek, úgy is imádkoztak, ma is orosz a vallásuk, olajat esznek (1956: 524–525). DANKÓ IMRE sógora, Erdős Imre a Vidhez fűződő mondát egy másik történettel vezette be: „A Vid vót a legrígibb falu ezen a tájon, igen rígen fundálták, még Isvány kiráj idejibe. Egy Vid nevű úr alapította, aki onnan szereszte a vagyonát, hogy megölte a nagy sárkányt, amék a Ecsedi tóba uralkodott oszt pusztította a nípeket. De nem birt avval senki, mindeneket felfalt, legyilkolt, pedig egész katonaság is próbátkozott véle. Ugy élt a disznó sárkány a tóba mint egy valóságos kiráj. Nagy palotát is építet ott magának, a fele a víz alatt vót, abba lakott. Eszt a sárkányt ölte meg nagy ügyesen ez a Vid. Nagyon örültek ennek a nípek. Vid meg, hogy a kiráj elhiggye a tettit, kivette a sárkány három fogát és azzal ment föl Isvány kirájhoz. Az is igen megörült a hőstettnek, nagy úrrá tette Videt oszt neki atta a fődeket az Ecsedi tótul egész a Tiszájig. A sárkány kastéját meg várnak építette meg oszt ott lakott. Sok falut alkotott, mert a népek kesztek mindenünnen visszagyünni. Ekkor keletkezett a Vid falu is, úrulla nevezték el. Nagy családja vót neki egész Mátyás kirájig uralták a fődeket, de akkorra elhaltak oszt Mátyás kiráj rác katonákat hozott a helyükbe, a Vidre is. Ezek éltek oszt Viden addig, amig a hajdúk ki nem irtották úköt. Ezek a rácok nem írhettek a hajdúktó. Eccer is eldöntöttik, hogy kiirtyák Nánást meg a többi helysítet. De egy rác kódu-asszonytul megtudták a nánásiak a vidi rácok szándikját oszt idejibe felkészütek. Segiccségül híták a böszörményieket is oszt éccaka mikó jöttek a rácok nagy csendesesen csak felgyujtoggatták a kazlakat oszt neki! A nagy fínyességbe meg meglepetésbe a rácok ugy meg zavarottak,

hogy a hajdúk hamarosan levágták mindet. De a hajdúk a végire akartak jární a dolognak, rámentek a Vidre is, oszt, akit csak tanátek leöltek, csak a kóduasszony famíliáját hatták íletbe. De nagy vót a kóduasszony rokonsága, mer minden jó emberit atyafijának vallott, oszt eze- ket Böszörminbe hoszták. Belülök tet ki a Rácsor vagy ahogy máskép is mongyák Oroszódal. A Viden meg nagy gyorsan megosztosztak a városok.” (DANKÓ 1956: 525).

3. Az egyes mondaváltozatok visszatérő eleme, hogy az elesett rácok holttesteiből nagy halmot raktak és azt földdel fedték be. A történet szerint tehát így keletkezett a kiemelkedés, erre vonatkozik a *Rác-halom* vagy *Rác-domb* helynevek *rác* népnévi előtagja is. A történettudomány képviselői a többségében református hajdúsági területek közé ékelődő Vid kapcsán a délszláv etnikum jelenlétét igazolták, azzal együtt, hogy a népcsoport tagjai a 16. századra asszimilálódtak és a *rác* megnevezés a továbbiakban nem nemzetiségi, hanem vallási izolációt jelentett inkább, azaz azt, hogy a hajdúvárosok református többségével szemben megtartották görögkeleti vallásukat (NYAKAS 1984: 36–38).

A helyiek a rác (etnikumú, vallású) lakossággal való konfliktust utólag kapcsolták a kiemelkedéshez. Az eredetmondával foglalkozó újabb kutatások ugyanis arra mutatnak rá, hogy a *Test-halom* névhez fűződő történet alapja valójában nem a hajdúk és a Viden lakó rácok konfliktusa, hanem a hajdúvárosokra törő ellenséggel való küzdelmeket foglalta mondai környezetbe. Ez a küzdelem egyfelől az 1630 szeptemberében Nánás és Böszörmény közötti területen zajló kétnapos ütközet volt, amely a Habsburg császári csapatok és a hajdúk között zajlott le. Ennek oka a korábban a Bocskai István révén kollektív nemességet és vallásszabadságot kapó hajdúk vallásüldözése volt. Másrészt az 1701-re datált fegyveres összecsapás, amelyet az váltott ki, hogy I. Lipót a Sáros vármegyei eredetű Usz családnak adományozta Videt, amelyet amúgy a hajdúvárosok birtokoltak. A hajdúk mindkét alkalommal fegyveresen álltak ellen és a történeti források tanúsága szerint elkergették, megölték az ellenséget (vö. SZEKERES 2009: 385–394).

A történészek által felvázolt teóriát (azaz azt, hogy a rácokkal való konfliktus utólag kapcsolódik a helyhez) a halom időrendbe szedett

megnevezéseinek adatsora is igazolhatja, a korai időktől *Test-halom* néven előforduló domb ugyanis az idő előrehaladtával került elénk egyre többször *Rác-halom* ~ *Rác-domb*-ként (lásd ehhez a *Rác-domb* szócikk első bekezdését). A kiemelkedés régészeti feltárása még várat magára.

Irodalom

- ÁSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 2004.
- ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár. 11.* Közzéteszi WENZEL GUSZTÁV. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya. Budapest, 1873.
- BALKÁNYI SZABÓ LAJOS (1865), *Debrecen helynevei.* 100 helynévnek történeti, szájhagyományi és szónyomozási magyarázata. Debrecen.
- BARCZI ATTILA–HORVÁTH TÜNDE–PETŐ ÁKOS–DANI JÁNOS (2012), Hajdúnánás-Tedej–Lyukas-halom: egy alföldi kurgán régészeti értékelése és természettudományos vizsgálata. *Környezet–Ember–Kultúra: Az alkalmazott természettudományok és a régészet párbeszéde.* Szerk. KREITER ATTILA–PETŐ ÁKOS–TUGYA BEÁTA. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ. Budapest. 25–45.
- BARCSA JÁNOS (1900), *Hajdu-Nánás város és a hajduk történelme.* Hajdúnánás.
- BEDE ÁDÁM (2008), *Szentes halmai.* Kiadja a Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára. Szentes.
- BEDE ÁDÁM (2016), *Kurgánok a Körös–Maros vidékén...* Kunhalmok tájrégészeti és tájökölógiai vizsgálata a Tiszántúl középső részén. Kiadja a Magyar Természettudományi Társulat. Budapest.
- BEDE ÁDÁM (2019), A Tiszazug és a Körösszög halmainak kataszterezése és állapotfelmérése. *Archaeologiai Értesítő 144.* Szerk. RACZKY PÁL. Akadémiai Kiadó. Budapest. 199–217.
- BENCSIK JÁNOS (1974), A paraszti közösség gazdasági tevékenysége. *Polgár története.* Szerk. BENCSIK JÁNOS. Polgár. 227–323.
- BÉNYEI ÁGNES (2012), *Helynévképzés a magyarban.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.

- BÉRES ANDRÁS (1972–1974), Erdélyi purzsások telettete a Hortobágyon. *Műveltség és Hagyomány. Studia Ethnologica Hungariae et Centralis ac Orientalis Europae. XV–XVI.* Szerk. GUNDA BÉLA, SZABADFALVI JÓZSEF és UJVÁRY ZOLTÁN közreműködésével. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének Évkönyve. Kiadja a Kossuth Lajos Tudományegyetem. Debrecen. 139–152.
- BKMFN. 1 = *Bács-Kiskun megye földrajzi nevei. I. Kiskunfélegyháza és környéke.* Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 210. Budapest, 1997.
- BOSZ. = *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. 1–2.* Közreadja SCHRAM FERENC. 3. Sajtó alá rendezte NAGY ILONA–TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1970.
- BUCZKÓ JÓZSEF (1992), *A hajdúnánási szőlőskertek népi építkezése.* Nánási Füzetek 11. Kiadja Hajdúnánás Város Önkormányzata. Hajdúnánás.
- BUKA LÁSZLÓ (1996), Hajdú-Bihar megye jeles kiemelkedései. *Dombok, halmok, kurgánok.* Szerk. GYARMATHY ISTVÁN. Dél-Nyírség–Bihari Tájvédelmi Egyesület. Debrecen. 7–31.
- DANI JÁNOS (2004), A Nyírség-kultúra temetkezései Hajdúnánás-Fekete-halom lelőhelyről. *Ősrégészeti Levelek 6.* Szerk. ANDERS ALEXANDRA–KALLA GÁBOR–KERTÉSZ RÓBERT–KISS VIKTÓRIA–KULCSÁR GABRIELLA–V. SZABÓ GÁBOR. Ősrégészeti Társaság. Budapest. 27–36.
- DANI JÁNOS–HORVÁTH TÜNDE (2012), *Őskori kurgánok a magyar Alföldön. A Gödörsíros (Jamnaja) entitás magyarországi kutatása az elmúlt 30 év során.* Archaeolingua Alapítvány. Budapest.
- DANI JÁNOS–MÁRKUS GÁBOR–KULCSÁR GABRIELLA–VOLKER HEYD–PIOTR WŁODARCZAK–ANDREJ ZITNAN–JAROSLAV PEŠKA (2017), A „Yamnaya Impact Project” régészeti topográfiai tanulságai. *Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő.* Szerk. BENKŐ ELEK–BONDÁR MÁRIA–KOLLÁTH ÁGNES. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet. Archaeolingua Alapítvány. Budapest. 137–150.

- DANI JÁNOS–PUSZTA SÁNDOR–MÁRKUS GÁBOR–BÁLINT MARIANA–BACSKAI ISTVÁN (2019), Middle Bronze Age Settlement Network in the Polgár Microregion. *Beyond Divides – The Otomani-Füzesabony Phenomenon. Current Approaches to Settlement and Burial in the North-eastern Carpathian Basin and Adjacent Areas*. Eds. KLÁRA P. FISCHL - TOBIAS L. KIENLIN. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Band 345. Bonn. 165–194.
- DANKÓ IMRE (1956), A hajdúnánási Testhalom mondája és a hajdúk eredete. *Ethnographia* 67. Szerk. BALASSA IVÁN. Akadémiai Kiadó. Budapest. 519–535.
- DANKÓ IMRE (1957), Túrkevei helynevek történelmi és társadalmi vonatkozásai. *Magyar Nyelvőr* 81. Szerk. LÖRINCZE LAJOS. Akadémiai Kiadó. Budapest. 307–317.
- DEÁK BALÁZS (2018), *Természet és történelem. A kurgánok szerepe a sztyeppi vegetáció megőrzésében*. Ökológiai Mezőgazdasági Kutatóintézet. Budapest.
- DRAVICZKY IMRE (1987), *Határ-, városrész-, utcanevek Hajdúnánáson*. Nánási Füzetek 2. Kiadja Hajdúnánás Városi Tanács MEIS Osztálya. Hajdúnánás.
- DRAVICZKY IMRE (1990), *Hajdúnánás földrajzi nevei*. Kiadja a MODE 3H Kft. Hajdúnánás.
- EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–1785*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. Budapest, 2004.
- H. FEKETE PÉTER (1959a), *Hajdúböszörmény helyneveinek adattára*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 102. Budapest.
- H. FEKETE PÉTER (1959b), *Vid középkori falu története, régészeti leletei*. A Hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum Kiadványai V. Hajdúböszörmény.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1988.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1963–1998.
- HA. 2 = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 2. Doboka–Győr vármegye*. A Magyar Névtörténeti Társaság Kiadványai 3. Debrecen, 1999.

- Hajdú m. = *Hajdumegye leírása. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1882. Debreczenben tartott XXII^{dik} nagy gyűlésének alkalmából.* Kiadja, és a nagy gyűlés tagjainak emlékül ajánlja Hajdumegye közönsége. Szerk. VARGA GEIZA. Debrecen, 1882.
- HAJDÚ MIHÁLY (1982), *A Csepel-sziget helynevei.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- HBMFN. 1 = *Hajdú-Bihar megye földrajzi nevei. 1. A polgári járás.* Szerk. PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF. Debrecen, 1970.
- HBML HvK. 1/1–7 = *Hajdúnánás határtérképe.* Készítője ismeretlen. 1869. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML HvT. 40 = *Külső-Tedej, Büdszentmihály melletti birtok.* Készítette KOVÁTS GYÖRGY. 1800. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML HvT. 43 = *Hajdúnánás határában lévő Lopóhalom-járas térképe.* Szerk. HUDATSIK PÁL. 1838. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML HvT. 49 = *A belső tedeji és adományos nánási legelőből kiosztott földek térképe.* Készítette MOLNÁR JÓZSEF. 1856. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML HvT. 2/a = *Hajdúnánás határtérképe.* Készítette HANKÓCZY JAKAB. 1783. Másolta HUDATSIK PÁL. 1867-ben. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML HvT. 39 = *Nánási határban Tisza-ártér térképe.* Készítette HUDATSIK PÁL. 1854. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML HvT. 47 = *Nánási-Vid térképe.* Szerk. HUDATSIK PÁL. 1855. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML HvT. 48/1–4 = *A város adományos és belső tedeji közlegelőből az államkölcson fedezésére haszonbér alá kiosztott földek térképe.* Készítette MOLNÁR JÓZSEF. 1855. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML HvT. 5/b = *Hajdúnánás város határának felosztási terve.* Készítette HANKÓCZY JAKAB. 1783. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.

- HBML HvT. 56 = *A Rét felosztásának térképe*. Készítette HUDATSIK PÁL. 1858. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML Jkv. = Határújitási jegyzőkönyvek. 1811, 1854. Határjárás, határmegújítás jegyzőkönyve. 1831. *V.A. 301/d. 1.d. Hajdúnánás város közgyűlésének iratai. Tedej és Vid pusztákra vonatkozó vegyes iratok. 1606–1791*. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML Ny. 34 = *Külső-Tedeji-pusztá kiosztási térképe*. Készítette MOLNÁR JÓZSEF. 1858. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML V.A. 301/a. 4. köt. = *Hajdúnánás város közgyűlésének iratai. Városi közgyűlési jegyzőkönyvek (1696–1849). 4. kötet. Városi jegyzőkönyvek*. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML V.A. 301/a. 5. köt. = *Hajdúnánás város közgyűlésének iratai. Városi közgyűlési jegyzőkönyvek (1696–1849). 5. kötet. Közgyűlési jegyzőkönyv*. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML V.A. 301/a. 7. köt. = *Hajdúnánás város közgyűlésének iratai. Városi közgyűlési jegyzőkönyvek (1696–1849). 7. kötet. Városi jegyzőkönyvek*. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML V.A. 301/d. 1.d. levél = Levél. 1754. *V.A. 301/d. 1.d. Hajdúnánás város közgyűlésének iratai. Tedej és Vid pusztákra vonatkozó vegyes iratok. 1606–1791*. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML V.A. 301/d. 1.d. összeírás 1702 = Összeírás 1702-ből. *V.A. 301/d. 1.d. Hajdúnánás város közgyűlésének iratai. Tedej és Vid pusztákra vonatkozó vegyes iratok. 1606–1791*. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML V.A. 301/d. 1.d. TPH = Tedeji prédiüm határkönyve. 1835. *V.A. 301/d. 1.d. Hajdúnánás város közgyűlésének iratai. Tedej és Vid pusztákra vonatkozó vegyes iratok. 1606–1791*. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.

- HBML V.A. 301/d. 2. köt. = A Magyar Kamarától 1767-ben elzálogosított vidi prédiüm földkiosztási jegyzőkönyve lakosok szerint. 1767. V.A. 301/d. 2. k. *Hajdúnánás város közgyűlésének iratai. Tedej és Vid pusztákra vonatkozó iratok. 1606–1791.* Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HBML V.A. 301/d. 3. köt. = Jegyzék a dülők kiosztásáról. 1762. V.A. 301/d. 3. k. *Hajdúnánás város közgyűlésének iratai. Tedej és Vid pusztákra vonatkozó iratok. 1606–1791.* Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Megyei Levéltára.
- HEFTY GYULA ANDOR (1911), A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. *Magyar Nyelvőr* 40. Szerk. SIMONYI ZSIGMOND. A Magyar Nyelvőr Kiadóhivatala. Budapest. 155–169, 206–216, 259–265, 300–308, 361–370, 458–462.
- HKFT. = *Harmadik katonai felmérés 1869–1887, a Magyar Szent Korona Országai 1:25.000.* Arcanum Adatbázis Kft. DVD. Budapest, 2007.
- HORVÁTH TIBOR (2008), Hajdúsági „Kunhalom” Kutatás. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve XI.* Szerk. SZEKERES GYULA. Hajdúböszörmény. 7–40.
- HORVÁTH TÜNDE–DANI JÁNOS–PETŐ ÁKOS–LÚKASZ POSPIESZNY–SVINGOR ÉVA (2013), Multidisciplinary Contributions to the Study of Pit Grave Culture Kurgans of the Great Hungarian Plain. *Transitions to the Bronze Age. Interregional Interaction and Socio-Cultural Change in the Third Millennium BC Carpathian Basin and Neighbouring Regions.* Eds. VOLKER HEYD–GABRIELLA KULCSÁR–VAJK SZEVERÉNYI. Archaeolingua Alapítvány. Budapest. 153–180.
- IGMÁNDY JÓZSEF (1943), Egy kunhalom mondája. *Debreceni Szemle* 9. Szerk. HANKISS JÁNOS. Kiadja Egyetemi főépület, Földrajzi Intézet. Debrecen. 212–213.
- K = *Hajdunánás Hajdu megyei rendezett tanácsu város kataszteri térképének másolata az 1923. évi mérnöki nyilvántartás szerint.* Méretaránya 1: 2 880. Magyar Királyi Állami Nyomda. Budapest, 1924.

- KÁTAI JÁNOS (2011), *Alkalmazott talajtan*. Kiadja a Debreceni Egyetem, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Pannon Egyetem. <https://docplayer.hu/26212772-Alkalmazott-talajtan-kataijanos.html>. A letöltés dátuma: 2019. november 14.
- KISS ESZTER (1929) Pusztai és betyárnóták. *Ethnographia* 40. Szerk. SOLYMOSSY SÁNDOR. A Magyar Néprajzi Társaság Kiadása. Budapest. 189–190.
- KISS ESZTER (20. század első fele), *Hajdúnánási tájszó- és szöveggyűjtés*. Kézirat. A Debreceni Egyetem Magyar és Finnugor Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában. Debrecen. K 26.
- KISS LAJOS (1961), *Régi Rétköz*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- KISS LAJOS (1982), Különös földrajzi nevek. *Magyar Nyelvőr* 106. Szerk. SZENDE ALADÁR. Akadémiai Kiadó. Budapest. 219–233.
- É. KISS SÁNDOR (szerk.), *Révész Imre 1853. évi helynévgyűjteménye*. Magyar Névtani Dolgozatok 21. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége. Budapest, 1981.
- KMHSz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. Debrecen, 2005.
- KOMÁROMY ANDOR (szerk.), *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1910.
- KOVÁTS DÁNIEL (2008), *Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiaja*. A Sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetek VI. Sátoraljaújhely önkormányzata. Sátoraljaújhely.
- KOVÁTS ZOLTÁN (1973), A népesség. *Hajdúnánás története*. Szerk. RÁCZ ISTVÁN. Hajdúnánás. 33–86.
- KÖRÖSI SÁNDOR (1972), *Hajdúnánás földrajzi nevei*. Szakdolgozat. Kézirat. A Debreceni Egyetem Magyar és Finnugor Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában. Debrecen. K 648.
- LÁSZLÓFALVI VELICS ANTAL–KAMMERER ERNŐ (1886–1890), *Magyarországi török kincstári defterek 1–2*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapest.

- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi bánság nagyfelbontású, színes térképei.* 1819–1869. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. Budapest, 2005.
- MNL. = *Magyar Néprajzi Lexikon 1–5.* Főszerk. ORTUTAY GYULA. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977–1982.
- MÓDY GYÖRGY (1973), A falutelepülés külső kerete a honfoglalás utáni első századokig. *Hajdúnánás története.* Szerk. RÁCZ ISTVÁN. Hajdúnánás. 21–32.
- MÓDY GYÖRGY (1998), Nyugat-Bihar és Dél-Szabolcs települései a XIII. század végéig. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1995–1996.* Szerk. MÓDY GYÖRGY közreműködésével SZ. MÁTHÉ MÁRTA és SELMECZI LÁSZLÓ. Debrecen. 165–190.
- MoFnT. 2 = *Magyarország földrajzinév-tára 2. Hajdú–Bihar megye.* Szerk. FÖLDI ERVIN. Kartográfiai Vállalat. Budapest, 1981.
- MOL DL., DF. = *A középkori Magyarország levéltári forrásai II. (Dl.–Df 4.2.).* Bővített kiadás. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. CD. Budapest, 2003.
- MOL S11 No1500 = Charten von Praedium Ratz Vid in der ... Szabolcser Gespannschaft, Zwischen denem Granzen Nánás, Dorog, Czégén und Böszörmén liegend. Készítője ismeretlen. [1808]. *A Magyar Országos Levéltár Térképtára I. Kamarai térképek 1747–1882.* Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. Budapest, 2006.
- MOL S11 No830: 16 = Charten von der Büder Controvers... Készítette KNEIDINGER ANDRÁS. 1776. *A Magyar Országos Levéltár Térképtára I. Kamarai térképek 1747–1882.* Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. Budapest, 2006.
- MOL S11 No830: 22 = Mappa Praedii Vid... Készítette KNEIDINGER ANDRÁS. 1767–1779. *A Magyar Országos Levéltár Térképtára I. Kamarai térképek 1747–1882.* Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. Budapest, 2006.
- MOL S11 No830: 23 = Mappa Praedii Dedej... Készítette KNEIDINGER ANDRÁS. 1767–1779. *A Magyar Országos Levéltár Térképtára I. Kamarai térképek 1747–1882.* Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. Budapest, 2006.

- MOL S12 Div11 No17: 2 = Terve Szent-Mihály Helysége Urbéri Illetményei Rendbeszedendő állapotjának. Készítette SZABÓ MIHÁLY. 1845. *A Magyar Országos Levéltár Térképtára II. Helytartótanácsi térképek 1735–1875.* Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. Budapest, 2006.
- MOL UC. = *Urbáriumok és összeírások a Magyar Országos Levéltárban (Urbaria et conscriptiones).* Iratanyag 1527 és a 19. század közötti időszakban. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. CD. Budapest, 2004.
- MOLNÁR JÓZSEF (1938), Hajdúnánási határnevek és azok hagyományai. *Hajdúnánási Református Gimnázium Értesítője.* Hajdúnánás. 7–18.
- NAGY KORNÉL (é.n.), A szőlőhegyek kialakulása és névváltozásai a középkori Tokaj-Hegyalján. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_szolohegyek_kialakulasa_es_nevvaltozasai_a_kozepkori_tokaj_hegyaljan/. A letöltés dátuma: 2019. november 27.
- NEMES MAGDOLNA (2005), *A földrajzi köznevek szótára.* Doktori értekezés, melléklet. Kézirat. Debreceni Egyetem. Debrecen.
- NÉMETH PÉTER (1997), *A középkori Szabolcs megye települései.* Ethnica Kiadás. Nyíregyháza.
- NÉMETH PÉTER (é.n.), *A középkori Szabolcs megye települései a XV. század elejéig.* Kézirat.
- M. NEPPER IBOLYA (1991), Alföldi „földpiramisok”. Négyezer éves kurgánok a Tiszántúlon. *Országépítő* 2. Kiadja a Kós Károly Egyesülés. Kaposvár. 41–42.
- M. NEPPER IBOLYA–SÓREGI JÁNOS–ZOLTAI LAJOS (1980), Hajdú-bihar megye halomkatasztere II. Hajdúság. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve* IV. Szerk. NYAKAS MIKLÓS. Hajdúböszörmény. 91–130.
- NYAKAS MIKLÓS (1984) *A hajdúk letelepítése Böszörményben.* Hajdúsági Közlemények 13. A városi tanács (Hajdúböszörmény) és a Hajdúsági Múzeum Honismereti kiadványa. Hajdúböszörmény.
- NYIRKOS ISTVÁN (1987), *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban.* A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem kiadványa. Debrecen.

- Oklsz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevél-szótár*. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Kiadja HORNYÁNSZKY VIKTOR könyvkereskedése. Budapest, 1902–1906.
- OSZK TK 136 = Charten von der Ka[mer]al Puszta Wid in der loeblichen Szabolcser Gespanschaft, zu der Herrschaft Tokay gehoerig. Készítette IOSEPH HURY. 1776. *Kéziratos térképek az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában*. Országos Széchényi Könyvtár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. Budapest, 2007.
- Összeírás 1715 = *Az 1715. évi országos összeírás. 8. téka. Hajdúvárosok*. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. Budapest, 2004.
- Összeírás 1720 = *Az 1720. évi országos összeírás*. https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras A letöltés dátuma: 2020. január 15.
- PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS (1994), *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*. Kiadja Karcag Város Önkormányzata. Karcag.
- PÁSZTOR ÉVA (2008), Határrésszé vált települések névbokrosodásának elméleti kérdései. *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. Budapest. 217–221.
- PÁSZTOR ÉVA (2010), Elpusztult települések lokalizációjának kérdéséről. Kísérlet a középkori Süldő falu azonosítására. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen. 169–187.
- PÁSZTOR ÉVA (2013), *Hajdúnánás határneveinek névrendszertani vizsgálata*. Doktori értekezés. Kézirat. Debreceni Egyetem. Debrecen.
- RÁCZ ANITA (2016), *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 37. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.

- RégKut. = Régészeti kutatások Magyarországon. Szerk. KISFALUDI JÚLIA, KVASSAY JUDIT, KREITER ATTILA. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest, 2002 (https://archeodatabase.hnm.hu/sites/default/files/rkm/2018-04/RKM_2002_0.pdf. A letöltés dátuma: 2019. február 18.), 2003 (https://archeodatabase.hnm.hu/sites/default/files/rkm/2018-04/RKM_2003_0.pdf. A letöltés dátuma: 2019. november 25.), 2004 (https://archeodatabase.hnm.hu/sites/default/files/rkm/2018-04/RKM_2004_0.pdf. A letöltés dátuma: 2019. november 25.), 2013 (https://archeodatabase.hnm.hu/sites/default/files/rkm/2019-08/Kvassay_2019_RKM2013_0.pdf. A letöltés dátuma: 2019. november 25.).
- RESZEGI KATALIN (2011), *Hegynevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 21. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára (XIV–XVII. század)*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 1993.
- SUGÁR ISTVÁN (1974), Adatok Polgár, Szentmargita, Csősz, Kékes és Szentmiklós történetéhez 1261–1717. *Polgár története*. Szerk. BENCSIK JÁNOS. Polgár. 417–502.
- SZABÓ ISTVÁN (1966), *A falurendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- SZABÓ T. ATTILA (1938), Mál. *Magyar Nyelv 34*. Szerk. PAIS DEZSŐ. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 253–254.
- SZEGVÁRI ZOLTÁN (2004), Erdőborította római kori halomsírmezők Somogyban. *A kunhalmokról – más szemmel*. Szerk. TÓTH ALBERT. Kiadja az Alföldkutatásért Alapítvány, Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság. Kisújszállás–Debrecen. 109–116.
- SZEKERES GYULA (2009), Fegyveres hajdúmozgalmak a hajdúvárosok népi emlékezetében a Testhalom monda tükrében. *Báthory Gábor és kora*. Szerk. PAPP KLÁRA–JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA–ULRICH ATTILA. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és az Erdély-Történeti Alapítvány közös kiadása. Debrecen. 385–394.
- SZMFN. 1 = *Szolnok megye földrajzi nevei. 1. A jászberényi járás*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Kiadja a Jászberényi Tanítóképző Főiskola. Jászberény, 1986.

- SZSZBML IV.A. 9/1. fasc.1. No. 2. = *Szentmihály és Tedej határjárása*. 1770. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltára. Határjárási iratok (Metales).
- SZSZBML IV.A. 9/1. fasc.1. No. 3. = *Tedej és Vid határjárása*. 1776. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltára. Határjárási iratok (Metales).
- SZSZBML IV.A. 9/1. fasc.1. No. 4. = *Tedej és Vid határjárása*. 1776. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltára. Határjárási iratok (Metales).
- SZSZMFN. 2 = KÁLNÁSI ÁRPÁD, *A fehérgyarmati járás földrajzi nevei*. Szabolcs–Szatmár Megye Földrajzi Nevei 2. Kiadja a Kossuth Lajos Tudományegyetem. Debrecen, 1984.
- TAKÁCS LAJOS (1987), *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. 1–3. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967–1976. 4. Mutató. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1984.
- TORMA ISTVÁN (2008), Laponyag (Tiszántúli halmok sajátos elnevezése). *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. Budapest. 272–277.
- TÓTH ALBERT (2004), A kunhalom-kérdésről. *A kunhalmokról – más szemmel*. Szerk. TÓTH ALBERT. Kiadja az Alföldkutatásért Alapítvány, Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság. Kisújszállás–Debrecen. 7–12.
- TÓTH ALBERT–TÓTH CSABA (2004), A kunhalom-program általános tapasztalatai. *A kunhalmokról – más szemmel*. Szerk. TÓTH ALBERT. Kiadja az Alföldkutatásért Alapítvány, Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság. Kisújszállás–Debrecen. 171–180.
- TÓTH CSABA (2004), A kunhalmok geomorfológiai és tereptani viszonyainak vizsgálata a Hortobágy, a Hajdúság és a Nagyikunság térségében. *A kunhalmokról – más szemmel*. Szerk. TÓTH ALBERT. Kiadja az Alföldkutatásért Alapítvány, Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság. Kisújszállás–Debrecen. 129–166.

- TÓTH ILONA (1972), *Hajdúdorog földrajzi nevei*. Szakdolgozat. Kézirat. Nyíregyházi Egyetem Magyar Nyelvészeti Intézeti Tanszék Könyvtárában. Nyíregyháza.
- TÓTH VALÉRIA (2008), *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 14. Debrecen.
- TÖRÖK (DOBINÉ) ÉVA (2009), *Hajdúdorog földrajzi neveinek összegyűjtése és elemzése*. Hajdúdorogi füzetek 11. Hajdúdorog.
- ÚMTSz. = *Új magyar tájszótár 1–5*. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1979–2010.
- VeMFN. 4 = *Veszprém megye földrajzi nevei. 4. A veszprémi járás*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC–VARGA MÁRIA. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 194. Budapest, 2000.
- ZOLTAI LAJOS (1905), Debreczen és vidékének urai az Árpádkor végén és az Anjou-korban 1200–1400 közt. *Debreceni Képes Kalendárium*. Debrecen. 50–90.
- ZOLTAI LAJOS (1926), Eltűnt falvak és elfelejtett régi helynevek Hajdúvármegye mai területén. *Debreceni Képes Kalendárium*. Debrecen. 104–113.
- ZOLTAI LAJOS (1938), *Debreceni halmok, hegyek, egyéb mesterséges és természetes kiemelkedések ú.m.: laponyagok, telkek, ülések, dombok, gerendek és hátak a város határában, valamint külső birtokain*. Debrecen.
- Zs. = *Zsigmondkori oklevéltár II/1. (1400–1406)*. Összeállította MÁLYUSZ ELEMÉR. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1956.

Web:

- Központi Statisztikai Hivatal honlapja, Hajdúnánás: http://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=22406. A letöltés dátuma: 2019. szeptember 9.
- Magyar Nemzeti Múzeum *Ariadne* nevű adatbázisa: <https://archeo.database.hnm.hu/hu/taxonomy/term/435?q=hu/taxonomy/term/435&page=97>. A letöltés dátuma: 2020. december 29.
- The Yamnaya Impact on Prehistoric Europe (YMPACT) nemzetközi tudományos kutatás <https://www.helsinki.fi/en/researchgroups/the-yamnaya-impact-on-prehistoric-europe>). A letöltés dátuma: 2020. szeptember 29.

Az adatközlők névsora

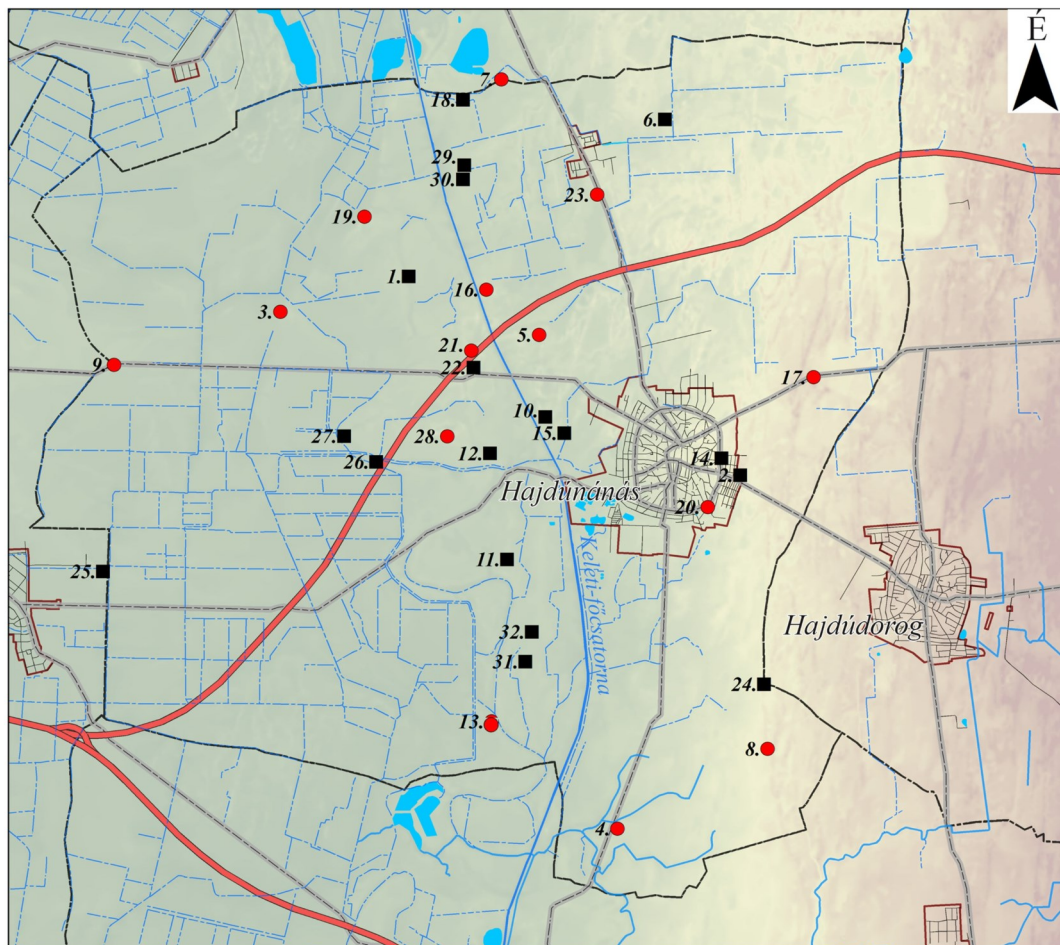
név	születési év	foglalkozás
Bagosi Istvánné Bacskai Erzsébet	1934	(tanyasi iskolai) tanító
Bodnár Miklós	1923	gazdálkodó
Bozán András	1950	gazdálkodó
Bozán Andrásné Héja Piroska	1950	gazdálkodó
Daróczi Sándor	1917	gazdálkodó
Dombi Lajos	1931	gazdálkodó
Dombi Lajosné Mezei Margit	1943	gazdálkodó
Dombi Miklós	1943	gazdálkodó
Dombi Miklósné Horváth Juliánna	1951	gazdálkodó
Éles Sándorné	1928	gazdálkodó
Éliás Zoltán	1929	gazdálkodó
Éliás Zoltánné Máró Zsuzsánna	1930	gazdálkodó
Herperger Józsefné Molnár Ilona	1932	gazdálkodó
Ilyés Lajos	1932	gazdálkodó
Ilyés Lajosné Papp Zsuzsánna	1936	gazdálkodó
Kállai Sándor	1935	gazdálkodó
Kállai Sándorné Varga Juliánna	1937	gazdálkodó
Lantos Eszter	1924	gazdálkodó
Máró Gábor	1940	gulyás
Máró Gáborné Kállai Zsófia	1943	gazdálkodó
Mikó Imre	1932	gazdálkodó
Mirkó Sándorné Vitányi Katalin	1925	gazdálkodó
Molnár Márton	1943	patkolókovács
Nábrádi Miklósné Daróczi Róza	1928	gazdálkodó
Nagy Lajosné Mészáros Margit	1922	gazdálkodó
Nagy Miklósné Dózsa Zsófia	1957	gazdálkodó
Nyakó Imre	1928	gazdálkodó, kocsis
Nyakó Imréné Török Mária	1935	gazdálkodó
Oláh József	1959	gazdálkodó
Ötvös Lajos	1938	mezőőr
Pásztor Gáborné Boros Zsuzsánna	1922	napszámos

név	születési év	foglalkozás
Pók Istvánné Molnár Juliánna	1934	gazdálkodó
Révész József	1925	gazdálkodó
Síró János	1921	hentes, gazdálkodó
Stefán Ferenc	1941	gazdálkodó, traktoros
Szilágyi Lajos	1932	gazdálkodó
Tóth Imre	1935	gazdálkodó
Vadnai Lajos	1951	gazdálkodó
Vágó Antalné Ötvös Klára	1920	gazdálkodó
Varga Lajos	1936	gazdálkodó

A halmok térképi koordinátái

halom	GPS-koordináták	
1. Bába-halom	47°52'56.9"N 21°21'09.9"E	elpusztult
2. Kakas-halom	47°50'28.3"N 21°26'48.2"E	elpusztult
3. Zöld-halom	47°52'34.4"N 21°18'55.1"E	
4. Vidi-halom	47°46'19.0"N 21°24'29.2"E	
5. Vörös-halom	47°52'12.6"N 21°23'23.5"E	
6. Cseh-halom	47°54'43.4"N 21°25'41.3"E	elpusztult
7. Lyukas-halom	47°55'15.3"N 21°22'52.2"E	
8. Köves-halom	47°47'12.7"N 21°27'07.6"E	
9. Király-domb	47°51'59.9"N 21°16'00.6"E	
10. Kosár-halom	47°51'13.9"N 21°23'27.5"E	elpusztult
11. Vágott-laponyag	47°49'33.2"N 21°22'43.2"E	elpusztult
12. Pap-halom	47°50'49.1"N 21°22'28.9"E	elpusztult
13. Kis-Süldős-halom	47°47'38.1"N 21°22'21.8"E	
14. Deák-halom	47°50'40.7"N 21°26'29.2"E	elpusztult
15. Jankó-halom	47°51'02.0"N 21°23'46.6"E	elpusztult
16. Rothadt-halom	47°52'45.9"N 21°22'30.1"E	
17. Mézesmáj-halom	47°51'36.5"N 21°28'07.5"E	
18. Utas-halom	47°55'01.6"N 21°22'11.9"E	elpusztult
19. Tedeji-templomdomb	47°53'40.3"N 21°20'25.6"E	
20. Rác-domb	47°50'06.3"N 21°26'13.2"E	
21. Fekete-halom	47°52'02.8"N 21°22'12.5"E	
22. Kis-Fekete-halom	47°51'50.6"N 21°22'14.2"E	elpusztult
23. Dinnyés-halom	47°53'51.2"N 21°24'28.2"E	
24. Zajgató-halom	47°47'58.8"N 21°27'06.0"E	elpusztult
25. Büdös-halom	47°49'32.8"N 21°15'42.9"E	elpusztult
26. Dombszeg-halom	47°50'45.4"N 21°20'30.3"E	elpusztult
27. Kis-Dombszeg	47°51'04.5"N 21°19'57.6"E	elpusztult
28. Fürj-halom	47°51'02.2"N 21°21'44.7"E	
29. Szállás-halom	47°54'15"N, 21°22'11"E	elpusztult
30. Kis-Szállás-halom	47°54'04.9"N 21°22'09.2"E	elpusztult
31. Lopó-halom	47°48'20.0"N 21°22'58.9"E	elpusztult
32. Kis-Lopó-halom	47°48'41.0"N 21°23'06.5"E	elpusztult

Hajdúnánás halmai

Jelkulcs

- elpusztult halom
- halom
- csatorna
- vízfolyás, patak
- állóvíz
- autópálya
- főút
- egyéb utak, utcák
- település belterülete
- település határa

Tengerszint feletti magasság (m)

1. Bába-halom	17. Mézesmáj-halom
2. Kakas-halom	18. Utas-halom
3. Zöld-halom	19. Tedeji-templomdomb
4. Vidi-halom	20. Rác-domb
5. Vörös-halom	21. Fekete-halom
6. Cseh-halom	22. Kis-Fekete-halom
7. Lyukas-halom	23. Dinnyés-halom
8. Köves-halom	24. Zajgató-halom
9. Király-halom	25. Büdös-halom
10. Kosár-halom	26. Domszeg-halom
11. Vágott-laponyag	27. Kis-Domszeg
12. Pap-halom	28. Fürj-halom
13. Kis-Süldős-halom	29. Szállás-halom
14. Deák-halom	30. Kis-Szállás-halom
15. Jankó-halom	31. Lopó-halom
16. Rothadt-halom	32. Kis-Lopó-halom

Dr. Pásztor Éva 1983-ban született Debrecenben. Gyermekéveit Hajdúnánáson töltötte, középiskolai és egyetemi tanulmányait Debrecenben végezte. Magyartanári és néprajzkutatói oklevelét 2007-ben kapta meg. Ugyanabban az évben sikeresen nyert felvételt a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Modern nyelvészeti doktori programjának Magyar nyelvészet alprogramjába. 2008–2013 között a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén kutatói és oktatói feladatokat látott el.

Nyelvészeti vizsgálódásait nagyrészt a hajdúnánási helynévanyagra alapozta. Egy tucat lektorált szaktanulmányt és ismertetést írt, rendszeresen tartott konferencia-előadásokat, nemzetközi fórumokon (Barcelonában és Kolozsváron) angolul is bemutatta újabb kutatási eredményeit. Doktori (PhD) értekezését *Hajdúnánás határneveinek névrendszertani vizsgálata* címmel 2013-ban védte meg.

2013 után előbb közösségfejlesztéssel foglalkozó civil közegben helyezkedett el Miskolcon, majd ugyanitt a hátrányos helyzetű fiatalok oktatásában vállalt szerepet, emellett a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán a magyartanárok képzésében vett részt.

Szakmai díjai:

Az egyetemi évek alatt *Hajdúnánás határának helynevei* címmel benyújtott dolgozatával az Országos Tudományos Diákköri Konferencia (OTDK) Névtan szekciójának III. helyezését érte el 2005-ben, két évvel később pedig a *Történeti helynevek Hajdúnánás határában* című tanulmánya (ugyanabban a szekcióban) különdíjat kapott. Doktoranduszként 2009-ben a *Vizek, vízparti helyek a Hajdúnánáshoz tartozó Tedej területén* című írásával elnyerte *Az Év Hallgatói Tudományos Publikációja Aranyérmét*, 2010-ben pedig oktatói–kutatói tudományos eredményeinek elismeréseként az Universitas Alapítvány egyszeri ösztöndíjában részesült.

Tagságai:

2011-től a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság rendes tagja, valamint a Nemzetközi Névtudományi Társaság (International Council of Onomastic Sciences, ICOS) tagja. 2019-ben a Miskolci Akadémiai Bizottság Nyelvtudományi Munkabizottsága választotta szavazati jogú tagjává, 2020-ban pedig a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja lett.